

Міністерство освіти і науки України
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Кафедра політекономії

Приходько С.М.

ОСНОВИ ПОЛІТОЛОГІЇ

Навчально-методичний посібник

Полтава
2008

ББК.66.0173.

Приходько С. М. **Основи політології.** Навчально-методичний посібник. – Полтава, 2008. – 99 с.

Рекомендовано до видання вченою радою Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, протокол № 7 від 31 січня 2008 року.

Рецензенти: **Аляєв Г.Є.**, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Радько П.Г., кандидат історичних наук, доцент кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.

У навчальному посібнику розглядається основна проблематика курсу політології. Розкриті теми, пов'язані з теорією політики, історією політичної думки, основними політичними інститутами та процесами, проблемами міжнародної політики. В посібнику також запропоновані теми, які виносяться на практичні заняття, а також методичні рекомендації для підготовки до них.

ЗМІСТ

	сторінки
Вступ	4
Тексти лекції	
1. Політика як суспільне явище	6
2. Поняття і предмет політології	10
3. Історія розвитку світової політичної думки	15
4. Історія розвитку політичної думки в Україні	25
5. Ідейно-політичні течії сучасності	32
6. Політична система суспільства	37
7. Політична влада	42
8. Держава як основний інститут політичної системи	50
9. Політичні партії	54
10. Міжнародна політика	58
11. Громадянське суспільство	66
12. Особа і політика	70
13. Політична культура	76
14. Вибірчі системи та виборчі технології	80
15. Політичні конфлікти і кризи	84
Плани семінарських занять і методичні рекомендації	90

Вступ

Політологія визнана однією з провідних суспільних наукових дисциплін і є невід'ємною складовою навчальних програм вищих навчальних закладів різного профілю у країнах світу. Її викладання спрямоване на формування у студентів, майбутніх спеціалістів із різних галузей, ґрунтовних системних знань з політичної теорії і практики. Динаміка сучасного життя вимагає від будь-якого громадянина вміння орієнтуватися у політичних процесах, давати самостійну оцінку політичним подіям, самостійно приймати рішення у різних ситуаціях. Зростає значення участі людей у політичному житті. Важливим спрямуванням викладання політології є формування у студентів гуманістичних цінностей, демократичного світогляду, вміння відстоювати свої права і поважати права інших, вміння зіставляти особисті і колективні інтереси. Такі властивості можуть бути розвинуті у разі належного рівня політичної освіти. Результатом вивчення політології є отримання системних знань про сутність, закономірності політики, про механізми функціонування політичної системи, її основних інститутів, особистісні аспекти політики, політичну культуру, прикладну політику. Студенти мають набути первинні навички політичної участі, аналізу практичних політичних ситуацій, використовуючи елементарні методи дослідження. Теоретичним напрямком вивчення політології є розвиток умінь роботи з літературою.

Вивчення курсу політології за кредитно-модульним принципом передбачає опрацювання навчального матеріалу, структурованого за змістовними модулями. Студенти виконують різні види робіт. Крім роботи на практичних заняттях, це написання рефератів, виконання творчих завдань, пов'язаних з аналізом практичних ситуацій. Основною формою контролю є поточне тестування в кінці кожного модулю. Бали, отримані за всі види робіт складають підсумкову рейтингову оцінку студента. Така форма надає переваги тим студентам, які працюють системно протягом всього навчального року. Викладання курсу за кредитно-модульною системою дає можливість більш ґрунтовно виявити й оцінити підсумки роботи студентів протягом всього навчального року. Підсумкова рейтингова оцінка знань студента складається з суми оцінок за їх виконання. Рейтинг враховує роботу студента протягом навчального року і забезпечує індивідуальний підхід до неї.

Структура курсу (з кількістю годин, які відводяться на вивчення кожної теми).

Тема	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Модуль 1. Введення до політології.			
1.Поняття і предмет політології.	4	2	4
2.Історія розвитку політичної думки.		2	6
3.Ідейно-політичні течії сучасності.	2	2	4
Модуль 2. Організаційні форми політики.			
4.Політична система.	2	2	4
5.Політична влада.	4	2	4
6.Держава як основний політичний інститут.		2	4
7.Політичні партії.	2	2	4
8.Міжнародна політика.	4	2	4
9.Громадянське суспільство.	2	2	4
Модуль 3. Персоналізовані аспекти політики.			
10.Особа і політика.	2	2	4
11.Політична культура.	2	2	4
Модуль 4. Прикладна політологія.			
12.Виборчі системи і виборчі технології.	2	2	4
13.Політичні конфлікти і кризи.	2	2	4
Всього годин	28	26	54
Разом	108		

ТЕМА: ПОЛІТИКА ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

1. Поняття політики. Суб'єкти політики.
2. Структура, типи і функції політики.
3. Взаємодія політики з іншими сферами суспільного життя.

1. Поняття політики. Суб'єкти політики.

Політика займає особливе місце у суспільній системі. Політика є складовою суспільного життя, яка здійснює управління суспільством і на цій основі спрямовує його функціонування, зосереджує зусилля людей на досягнення їхніх спільних цілей. Дане призначення політики є суспільно зумовленим і пояснюється такими причинами. Кожне суспільство представляє собою сукупність різних соціальних суб'єктів, які прагнуть реалізувати свої інтереси. Цей процес неминуче передбачає перетинання їхніх інтересів та напрямків діяльності. У разі неврегульованості цієї взаємодії можливі суперечності, протистояння і навіть конфлікти. Тому для стабільного функціонування суспільства необхідна діяльність, яка забезпечуватиме підпорядкування окремих індивідуальних і групових інтересів певним спільним цілям, а також збереження цілісності об'єктивно неоднорідного суспільства. Отже, політика як вид діяльності об'єктивно буде присутньою там, де є спільна узгоджена діяльність, спрямована на досягнення спільних цілей, узгодження окремих інтересів.

У широкому розумінні **політика** означає певний вид соціальної діяльності у різних сферах. Вона спрямована на врегулювання і впорядкування відносин у цих сферах, створення оптимальних умов для їх нормального функціонування, яке досягається шляхом встановлення певних правил, норм, традицій соціального порядку.

Предметом вивчення політичної науки є політика в її більш конкретному розумінні. Вона безпосередньо стосується державного управління. Тривалий час політика проявлялась як протистояння різних соціальних груп у процесі реалізації своїх інтересів і цілей та боротьбі за оволодіння необхідними для цього соціальними ресурсами, зокрема державною владою. У ХХ ст. практичне життя, розвиток теоретичної думки призвели до наукового переосмислення розуміння політики, змінили ставлення до неї. На це вплинули такі *процеси*: стала більш складною і різноманітною структура суспільства; розширилася соціальна база держави; процес досягнення і здійснення влади став більш прозорим; з'явився більш вільний доступ до інформації. І тому визначення **політики** набуло такого змісту. **Це діяльність у системі відносин між великими соціальними групами з приводу встановлення і функціонування політичної влади в інтересах реалізації їхніх суспільно значущих потреб.**

Роль політики у житті сучасного суспільства важлива. Вона концентровано визначає загальний смисл життєдіяльності суспільства і спільні інтереси для всіх його членів, формулює прийнятні для всіх правила поведінки, розподіляє ролі і повноваження для їх виконання, створює зрозумілу для всіх мову спілкування і взаємодії. Слід наголосити, що політика є соціальним явищем. Її завжди слід

розглядати у контексті того суспільства, де вона здійснюється. На процес виконання зазначених функцій політики безпосередньо впливають провідні суспільні цінності, традиції, звичаї, особливості психології людей, вся система соціальних відносин.

Важливим аспектом функціонування політики є визначення її суб'єктів. **Суб'єктами політики** називають усіх, хто в тій чи іншій мірі, безпосередньо чи опосередковано, в організованій формі чи індивідуально бере участь у політичних процесах. Найбільш поширеною і загально визнаною є класифікація за місцем та функціональним призначенням суб'єктів у політичному житті. Виділяються такі **групи суб'єктів політики**. *Соціальними* є як окремі індивіди, так і соціальні групи. Вони характеризуються тим, що склались у результаті тривалої історичної еволюції суспільства, а не вольового впливу і свідомої діяльності. Ці соціальні групи поділяються за віковою, статевою, демографічною, національно-етнічною, професійною та іншими ознаками. *Інституційні* знаходяться в організаційній сфері політики. Вони утворюються в результаті цілеспрямованої діяльності. До інституційних суб'єктів належать держава, її окремі органи та посадові особи, політичні партії, громадські об'єднання. Вони є похідними від соціальних. *Функціональні* не є постійними учасниками політичних процесів. Їхня участь може бути ситуативною. Їхня політична взаємодія з іншими суб'єктами диктується певними соціальними інтересами. До цієї групи належать церква, армія, інші силові органи, (якщо вони беруть самостійну участь), неpolітичні громадські об'єднання, засоби масової інформації, фінансово-промислові угруповання.

2. Структура, типи і функції політики.

Політика має досить складну внутрішню **структуру**, до якої належать такі елементи.

- **Політичний інтерес** представляє собою внутрішньо усвідомлене джерело практичної діяльності у сфері політики. Він є основною спонукальною причиною і рушійною силою цієї діяльності. Інтерес відображає ставлення, орієнтацію соціальних суб'єктів щодо певних політичних цінностей та інститутів, (наприклад, підтримка влади або опозиція до неї), потреби людей. Його зміст також складають засоби досягнення політичних цілей.

- **Політична свідомість** відображає ставлення суб'єкта до своїх політичних інтересів, ступінь розуміння суб'єктом, наскільки реалізація його інтересів залежить від участі у політичному житті і від рівня цієї участі. Тобто, усвідомлення значущості політичних знань і політичної участі для реалізації своїх інтересів.

- **Політична організація** є важливою складовою структури політики. Її складають інститути, організації, в рамках яких здійснюється влада та формуються її органи. Органи державної влади виконують функції управління суспільними справами, узгоджують різноманітні соціально-політичні інтереси, забезпечують регулювання суспільних відносин. Інші політичні інститути виступають засобом представництва і висловлення окремих інтересів у

суспільстві. До них належать політичні партії, громадські об'єднання, засоби масової інформації, групи тиску, лобістські структури.

- **Політичні процеси.** Це сукупність видів діяльності суб'єктів політики, які передбачають виявлення і реалізацію соціально-політичних потреб та інтересів, досягнення політичних цілей, регулювання відносин у суспільстві, розв'язання конфліктів, забезпечення цілісності суспільства тощо.

- **Політичні відносини** відображають процес взаємодії суб'єктів політики з приводу набуття і використання політичної влади. У політичних відносинах чітко виявляються реальні корінні потреби, інтереси різних соціальних суб'єктів. Також політичні відносини сприяють реалізації цих потреб та інтересів через систему представницьких політичних інститутів.

- **Політичні норми** є правилами, які забезпечують регулювання політичних відносин і на основі яких здійснюється політична діяльність. Політичні норми встановлюють обов'язкові для всіх учасників політичних процесів правила поведінки.

Політика має широкий спектр застосування. Це обумовлює необхідність її класифікації. Для цього розроблені різні критерії. Отже, існують такі **види політики**.

1) За сферами суспільного життя: економічна, технічна, соціальна, науково-технічна, культурна, екологічна, військова, національна тощо. Кожен із цих видів спрямований на врегулювання відносин у відповідній сфері.

2) За територією розповсюдження:

а) внутрішня відображає напрямки діяльності держави, її органів, інших політичних інститутів на території даної держави. Вона поділяється на місцеву, регіональну, загальнонаціональну.

б) зовнішня спрямована на представництво і захист інтересів суспільства за межами держави, а також налагодження сприятливих відносин з іншими державами. Існують такі її види: локальна, регіональна, світова.

Зовнішня і внутрішня політика також можуть поділятися за сферами життя.

3) За суб'єктами: державна (або окремих її органів: парламент, уряд, президент), політика політичних партій, політика громадських об'єднань.

4) За обсягом заходів і тривалістю: стратегічна (на вирішення довгострокових завдань), тактична (на вирішення поточних завдань).

Політика виконує важливі **функції** у житті суспільства. Вони характеризуються як основні напрямки владно-управлінського впливу на суспільне життя. Головне соціальне призначення політики полягає у підтримці цілісності і життєздатності суспільства, його пристосування до навколишнього життя.

- *Управлінська* – розробка і практичне втілення основних напрямків розвитку суспільства відповідно до особливостей різних сфер його життєдіяльності.

- *Виявлення політично значущих інтересів.* На основі цієї функції політика надає можливість соціальним суб'єктам висловлювати і реалізовувати свої інтереси.

- *Інтегруюча* полягає забезпеченні цілісності суспільства навколо узгоджених спільних інтересів, фундаментальних ідей, ціннісних орієнтацій, які є значущими для всіх його членів. На цій основі забезпечується суспільний порядок.
- *Виявлення і раціоналізація політичних суперечностей і конфліктів.* Органи державної влади виявляють джерела суперечностей і спрямовують процес їхнього розв'язання у конструктивне русло.
- *Мобілізаційно-організаційна* – мобілізація різноманітних соціальних ресурсів для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства.
- *Ідеологічна* полягає у розробці певних суспільних ідеалів, які можуть виконувати роль певної мети розвитку суспільства і водночас засобів її реалізації.
- *Сприяння соціалізації особи,* тобто створення умов для введення людини у світ політики, для реалізації нею своїх інтересів, прав, можливостей, потенціалу.
- *Розподіл* матеріальних і духовних ресурсів, необхідних для нормального функціонування суспільства.
- *Регулятивна* – створення єдиного нормативно-правового поля, в рамках якого забезпечуються регулювання суспільних відносин, розробка прийнятних для всіх правил поведінки, розподіл функцій і ролей у суспільстві, формується єдина мова спілкування суб'єктів політики.
- *Інноваційна* спрямована на творче осмислення політичної дійсності, розробку способів і методів її вдосконалення. Політика сприяє тому, що в процесі суспільного управління зберігається спадковість розвитку і водночас підтримується його динаміка. Цим постійно створюються нові прогресивні форми життєдіяльності суспільства.

3. Взаємодія політики з іншими сферами суспільного життя.

Політика досить тісно пов'язана з іншими сферами суспільного життя. І цей зв'язок проявляється через їхню взаємодію. В ній власне і проявляється сутність політики як суспільного явища. Найбільш тісно політика пов'язана з *економікою*. Вона визначає систему матеріального виробництва суспільства, а також засади його диференціації. На цій підставі породжується відмінність інтересів. Для їх реалізації різні соціальні групи вдаються до політичних засобів, наприклад, лобіювання, тиск тощо. Тому слід говорити, що за певними політичними процесами, подіями стоять економічні інтереси їхніх учасників. Відмінність матеріального становища соціальних суб'єктів обумовлює не лише різні цілі їхньої діяльності, а й засоби досягнення. З іншого боку політика може безпосередньо визначати напрямки економічного розвитку суспільства.

Соціальна структура визначає соціальні підвалини політики. Політика здійснюється на основі наявних соціальних суб'єктів, їхніх інтересів та напрямків діяльності. Зрештою соціальна структура є базою для формування політичних сил. На підставі різних соціальних груп з їхніми прагненнями складаються представницькі політичні інститути, які здійснюють реалізацію соціальних інтересів в органах державної влади.

Географічне розташування країни має свій вплив як на зовнішню, так і внутрішню її політику. Звичайно, у нинішні часи цей вплив не є достатньо актуальним. Але кожна держава при реалізації своїх політичних функцій має враховувати своє найближче географічне оточення, особливості своїх сусідів, їхні інтереси.

На політику мають значний вплив *психологічні чинники, особливості психології суспільства*. Вони визначають мотивацію політичної поведінки людей. Психологія суспільства значною мірою пояснює феномени лідерства, натовпу, що часто впливає на напрямки політики. З іншого боку, державна політика може впливати на стан психологічного мікроклімату у суспільстві.

Важливе значення для політики має *культура суспільства*: духовна, матеріальна, побутова, його історичні традиції, провідні морально-етичні цінності, домінуючі форми ідеології. Без з'ясування цих чинників неможливе правильне визначення сутності політики для даного суспільства. Окремо потрібно відзначити роль *релігії, церкви* як інститутів і світогляду.

Слід зазначити, що у різних суспільствах взаємодія політики з іншими сферами відбувається по-різному. У демократичних вона здійснюється на засадах саморегуляції. У тоталітарних відбувається адміністративний вплив політики на інші сфери шляхом розподілу необхідних для їхнього функціонування ресурсів і цінностей. У перехідних кількісний і якісний характер впливу тих чи інших сфер може змінюватись, окремого значення набувають авторитарні тенденції, особисті якості суб'єктів політики.

ТЕМА: ПОНЯТТЯ І ПРЕДМЕТ ПОЛІТОЛОГІЇ.

1. Предмет політології.
2. Основні методи дослідження політології.
3. Функції і категорії політології.
4. Політологія в системі суспільних наук.

1. Поняття і предмет політології.

Виділення будь-якої наукової дисципліни як самостійної передбачає визначення кола проблем, які у сукупності складають предмет її досліджень. Щоб більш точно з'ясувати предмет політології, потрібно коротко простежити історію її становлення.

1 етап – від античності до XVI-XVII ст. Це своєрідна передісторія політичної науки. Тут відбувається накопичення і передача наступним поколінням політичних знань. Представники – *Платон, Аристотель, Цицерон, Ф.Аквінський, А. Августин*.

2 етап – від межі XVI-XVII ст. до середини XIX ст. На даному етапі відбувається виявлення певних закономірностей у політичному житті. Відбувається формування найважливіших уявлень про світ політики, політичну діяльність, державу, владу. Здійснюються спроби аналізу на науково-

теоретичному рівні. У той час великі досягнення мали природничі науки, тому політична сфера розглядалась у контексті механістичного бачення світового розвитку. Представники – *Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Д. Локк, Б. Спіноза, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо, Г. Гегель, І. Кант.*

3 етап – від середини XIX ст. – до середини XX ст. Політика визначилась як окрема сфера суспільної життєдіяльності із власними принципами, закономірностями. Тому виникла об'єктивна потреба всі накопичені емпіричні знання систематизувати і формалізувати для встановлення стійких принципів її наукового аналізу. З метою забезпечення раціональності у політиці (мінімум витрат, максимум результату). Було розроблено окремий категоріальний апарат, методологічну базу для досліджень. Безпосередньо ж політична наука формувалася на стику соціології, юридичної науки і філософії. Представники – *М.Вебер, Г. Моска, В. Парето, Ф. Ніцше, З. Фрейд, К. Маркс, Р. Міхелс, Б. Чичерін, Ч. Меріам.*

4 етап – з середини XX ст. Остаточне оформлення політології як окремої науки. У 1948 році у Парижі відбулася Міжнародна конференція з питань політичної науки, яка і прийняла відповідне рішення. Розширився діапазон сфери дослідження політології. Відбувається розгалуження політології по окремим напрямкам: політична теорія, політична соціологія, прикладна політологія, політична конфліктологія тощо. Представники – *Г. Алмонд, Д. Істон, Р. Далл, Р. Арон, М. Дюверже, Д. Сарторі, Ю. Хабермас.*

Отже, політологія – це цілісна логічно обґрунтована сукупність знань про сутність, форми, закономірності і випадковості формування і функціонування політики, політичної влади, усіх суспільних відносин, які стосуються влади.

Предмет дослідження політології складається з таких блоків проблем.

1) *Історія політичної думки* з'ясовує розвиток теоретичних ідей, думок, концепцій щодо політики та її різноманітних складових. *Політична історія* простежує історію розвитку політичних інститутів. Ці два напрямки необхідно зіставляти для того, щоб виявити, наскільки стан розвитку теоретичних поглядів на політичні структури відповідав реальному розвитку самих структур.

2) *Політичні інститути* стосуються організаційних форм політики: держави, її органів, політичних партій, громадських об'єднань. Серед них важливе місце відводиться політичній системі. Це достатньо широка за змістом категорія, яка об'єднує всі елементи політики у цілісність, підкреслює їхню взаємодію.

3) *Політичні процеси* характеризуються як сукупність видів діяльності суб'єктів політики, спрямованих на реалізацію політичних цілей, потреб, інтересів через систему політичних інститутів.

4) *Політична соціологія* визначає вплив соціальної структури, а також інтересів, переконань, потреб різних соціальних груп, особливостей відносин у конкретному суспільстві на політичні інститути і процеси.

5) *Політична психологія* вивчає зв'язок між психологією соціальних суб'єктів (окремих індивідів і груп), їхніми орієнтаціями, настановами, мотивацією, очікуваннями та їхньою політичною діяльністю.

б) *Міжнародна політика* досліджує тенденції, закономірності, випадковості, організаційні і процесуальні форми взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Значна увага приділяється механізмам прийняття і реалізації рішень у системі міжнародної політики.

Підсумовуючи вищесказане, предмет політології можна визначити як світ політичного в його тотальності у контексті історичного розвитку і реальної дійсності.

2. Основні методи дослідження політичної науки.

При вивченні політичних процесів політична наука використовує різноманітні **методи**, тобто прийоми дослідження політичної теорії і практики, способи отримання і аналізу інформації стосовно сфери політики. Вибір і застосування певного методу залежить від специфіки об'єкта досліджень.

Системний аналіз. Використовується при дослідженні складних, багаторівневих об'єктів, що розвиваються. Передбачає розгляд усіх явищ, процесів, об'єктів як цілісних систем, складові яких є внутрішньо узгодженими елементами.

Структурно-функціональний. Передбачає визначення важливих політичних структур і аналіз їх функцій.

Біхевіористичний. Аналіз політичних процесів через аналіз поведінки їхніх учасників. При цьому досліджується також і мотивація такої поведінки.

Кількісні. Статистичні дослідження політичної діяльності, вивчення документів, опитування громадської думки, анкетні дослідження, інтерв'ю. Перевагою цього методу є дослідження практичної інформації. Саме на основі таких даних можна зробити справді науковий аналіз і прогноз.

Порівняльний. Полягає у доборі об'єктів для порівняння, що дозволяє виявити їхні спільні і відмінні риси. Поділяється на два види: *інституційний* (порівняння аналогічних об'єктів) та *функціональний* (порівняння функцій різних об'єктів).

Культурологічний. Побудований на аналізі ціннісних, культурно-історичних, світоглядних аспектів політики.

Моделювання. Передбачає складання схематичних образів політичних процесів.

Експеримент. Розробка моделей політичних ситуацій, з'ясування зв'язку між якостями людини, яка приймає політичні рішення, та напрямками її діяльності.

Метод прийняття рішень. Аналіз процесу прийняття політичних рішень.

Метод теорії груп. Аналіз взаємодії суспільних груп у процесі розробки, прийняття і реалізації політичних рішень.

3. Функції політології. Категорії політології.

Політична наука розкриває зміст процесів, що відбуваються у політичній сфері. І на цій основі формує стійку систему знань про політику. Саме систематизована будова політології дозволяє їй здійснювати важливі **функції** у житті суспільства. Найважливішими серед них є такі.

Теоретико-пізнавальна. Пов'язана із вивченням характеристик політичного розвитку. Це дозволяє виявити об'єктивні тенденції політичних процесів. Виконуючи дану функцію, політологія шляхом практичних досліджень розробляє теоретичні концепції, конструкції щодо різних об'єктів. Політична наука поглиблює знання про політику і створює таким чином інформаційну базу для подальшого дослідження світу політики.

Управлінська. Усі знання накопичуються для подальшого практичного використання. Оскільки політологія насамперед пов'язана з владою і державним управлінням, то функція практичного використання теоретичних знань трансформується в управлінську. Її слід розглядати у двох аспектах: 1) надання необхідної інформації для управління суспільними справами; 2) розробка оптимальних моделей процесу управління.

Функція раціоналізації полягає у тому, що політологія розробляє теоретичну основу для практичних заходів у різних галузях. Ця функція стосується також створення різних політичних технологій, які містять науково обґрунтовані засоби і методи розв'язання практичних проблемних ситуацій.

Методологічна. Політична наука розкриває основні закономірності практичної політики. У цьому процесі вона формує єдині критерії дослідження політик. Поглиблення політичних знань при цьому здійснюється шляхом подальшої розробки методології дослідження політичних процесів.

Аналітична. Виконання даної функції спрямоване на аналіз, оцінка результатів діяльності політичних інститутів, сутності політичних процесів. Це надає необхідну інформацію для реалізації практичних політичних завдань.

Прогностична. Багатоманітна дослідницька методика політології дозволяє прогнозувати, передбачувати розвиток політичних процесів на основі суворо наукового аналізу. Такі можливості надають моделювання, експеримент, опитування тощо. Це дозволяє вчасно коригувати політику, приймати і реалізовувати необхідні політичні рішення.

Виховна. Політична наука відіграє важливу роль у політичній соціалізації людей, формуванні їхньої політичної культури, вихованні політично грамотних людей.

Світоглядна. Політологія допомагає правильно зіставляти загальнолюдські, державні, національні, групові, особисті інтереси, визначити своє місце у житті суспільства.

У процесі пізнання світу політики політологія виявляє його основні стійкі закономірності, зв'язки, характерні особливості. Систематизуючи і формалізуючи їх, наука формує свій *категоріальний апарат*. Основні *категорії політології* визначаються її предметом. Перша група утворюється системою понять, які є фундаментальними і визначають політологію як науку: це *політика, політичний простір, політичне життя, політична влада*. Вони виконують смислоутворючу роль для політичної науки. Політика є специфічним видом соціальної діяльності, пов'язаної з державним управлінням, регулюванням суспільних відносин. Влада виступає засобом реалізації політики, згідно якого певна група людей внаслідок вольового впливу встановлює правила поведінки і розподіляє ресурси в усій

спільноті. Політичне життя і простір розглядаються як загальне середовище, у контексті якого реалізуються політика і влада.

Інші групи категорій відображають певні аспекти здійснення політики. Серед категорій, які характеризують організаційні засади політики, найбільш важливою є *політична система*. Вона надає політиці цілісного, впорядкованого вигляду та об'єднує в єдиний механізм усі елементи політичної сфери і спрямовує. Структуру політичної системи складають різноманітні *політичні інститути*: держава, політичні партії, громадські організації, інші представницькі структури.

Політика також визначається певними діяльнісними формами. Вони відбуваються у формі *політичних процесів*, тобто різних видах діяльності, пов'язаних між собою різними причинно-наслідковими зв'язками, стосовно питань політичної влади. Ці процеси передусім проявляються через сукупність *політичних взаємодій і відносин*.

Будь-яка діяльність спирається на систему мотивацій, ідейних переконань, ціннісних орієнтацій, настанов. Вони утворюють категорії *політична свідомість, політична культура*.

4. Політологія у системі суспільних наук.

За своїм змістом політологія тісно пов'язана практично з будь-якою суспільною наукою. Цей зв'язок проявляється через використання наукою про політику у своєму обігу елементів, що складають предмет дослідження інших. Інтегруючи ці окремі аспекти, політологія адаптує їх для вивчення власної проблематики.

Науку про державу і право поєднує з політологією те, що вона вивчає проблеми функціонування держави. Для політичної науки важливою є інформація про формально-організаційні структури державної влади, правові механізми її реалізації. Але політологія розглядає державу і право ширше їхнього формального функціонування. Вони характеризуються як соціальні інститути.

Досить тісно політологія взаємодіє з *економічною наукою*. Вона сприяє виявленню економічних основ розвитку політичних процесів, економічних механізмів діяльності суб'єктів політики. Для аналізу політичного життя країни вагомим значенням має з'ясування системи її виробничих відносин, структури форм власності. Повноцінне здійснення державної влади неможливе без використання економічних важелів.

Серед наук, які мають великий вплив на розвиток політології, слід відзначити *соціологію*. Вона охоплює широке коло проблем, які стосуються суспільного життя у цілісності його сфер. Ця наука безпосередньо акцентує увагу на проблемі впливу суспільного середовища на політику. Соціологія виявляє особливості структури суспільства, напрямки функціонування її складових. А дані про їхні інтереси, потреби надають аналізу політичних процесів більшої осмисленості і ґрунтовності.

З огляду на те, що політика є різновидом людської діяльності, важливе значення для розкриття її сутності має *психологія*. Вона дозволяє відзначити

внутрішні суб'єктивні мотиви людської поведінки, зокрема, у політичній сфері. Психологія розглядає процес взаємодії людини з навколишнім світом з точки зору виявлення її психічних властивостей.

Зміст проблем, досліджуваних політологією, стає більш глибоким у процесі її взаємодії з *історичною наукою*. Загальна взаємодія створює передумови для детального розгляду процесу становлення самої політичної науки і політики. Історія простежує еволюцію політичних інститутів у ретроспективі, накопичує хронологічні факти для виявлення закономірностей у політиці.

Філософія відіграє важливу роль у функціонуванні будь-якої суспільної науки. Вона виступає теоретичною основою процесу наукового пізнання навколишнього світу. Філософія, взаємодіючи з політичною наукою, сприяє визначенню загального смислу політики. Філософія розробляє ціннісні, етичні критерії аналізу політики, з'ясовує призначення політики з точки зору людини. Філософія забезпечує системність і наукову обґрунтованість методології політологічного дослідження.

ТЕМА: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ.

1. Політичні ідеї Стародавнього часу.
2. Політична думка епохи середньовіччя і Відродження.
3. Політична думка Нового часу.
4. Політичні ідеї кінця XIX – початку XX століть.
5. Політичні теорії XX ст.

1. Політичні ідеї Стародавнього часу.

Становлення політичної думки тісно пов'язане з виникненням і подальшим розвитком держави. Цей процес почався в країнах Стародавнього Сходу. Саме тут з'явилися перші політичні теорії. Серед їх головних характеристик слід відзначити такі: обґрунтування божественного походження влади, розробку системи обожнювання царської влади, створення образу ідеального чиновника, оцінка суспільно-політичних явищ з позицій домінуючих морально-етичних критеріїв і законності.

Найбільш чітко ці тенденції простежуються на прикладі конфуціанської та легістської ідеологічних систем у Стародавньому Китаї. *Конфуцій* та його послідовники вважали, що ідеальна держава повинна відповідати принципам організації великої патріархальної сім'ї з міцною владою правителя, що спирається на його власний авторитет і відданість чиновників. Державний апарат служить народові, піклується про нього так само, як батько піклується про членів своєї родини. У відповідь на це народ відповідає йому шанобливим ставленням і готовий беззастережно виконувати його накази. Організація державної влади безпосередньо спирається на ієрархічну будову суспільства з чіткою соціальною диференціацією і поділом функціональних обов'язків.

Певною протилежністю ідеалам конфуціанства була ідеологія *легізму*, що відображала погляди службової знаті Китаю. *Легісти* відмовились від морально-

етичного тлумачення політики. Вони зробили ставку на сильну владу царя та потужний адміністративний апарат чиновництва. Основним регулятором усіх соціально-політичних відносин у країні мають бути не традиції, звичаї, а однакові для всіх підданих закони. Народ повинен беззастережно підпорядковуватись законам. Але цар та управлінський апарат знаходяться поза їхнім впливом.

Зовсім інших поглядів на суспільство дотримувалися мислителі Стародавньої Греції, які започаткували європейську традицію у розвитку політичної думки. На місце колективістських принципів функціонування суспільства пропонувались цінності індивідуальної свободи людини. Виникнення перших державних форм, ускладнення життя античних полісів обумовили потребу всебічного теоретичного обґрунтування моделей державної організації. Найвиразніше особливості цього етапу розвитку політичної думки проявилися у творчості двох видатних учених Стародавньої Греції – *Платона* та *Аристотеля*.

Платон був філософом-ідеалістом. Він розробив утопічну модель ідеальної держави, яка, на його думку, мала відображати такі принципи: відповідність державного устрою людській душі; поділ влади, оскільки справедливість і доцільність вимагають, щоб кожен зі станів займався своєю справою; розумне управління державними справами відповідно до чинних законів буття: пізнати ці закони під силу тільки філософам, які й покликані очолити державу. Організація влади в ній побудована на засадах суворої ієрархії. На вершині владної піраміди повинні перебувати філософи як втілення мудрості; далі розташовувались воїни – мужні і вольові люди, які забезпечують безпеку і цілісність держави; за ними, біля підніжжя піраміди – ремісники і землероби, які виробляють матеріальні засоби існування для себе і двох інших станів. Фізична праця є природною для нижчих класів а розумова і військова діяльність – для вищих. *Платон* поділяв форми держави на правильні і неправильні. Правильними він вважав монархію (влада одного), аристократію (влада кращих). До неправильних він відносив тимократію (влада військових, які завжди прагнутимуть війни і насилля), олігархію (влада найбагатших), демократію (рівне право всіх на владу), тиранію (влада належить тим, хто захопив її силою).

На думку *Аристотеля*, держава представляє організовану форму людського співжиття яка спирається на закон. Він втілює справедливість і є гарантом проти насилля і свавілля в суспільстві. Держава структурно складається з певної кількості елементів: соціальних груп і окремих громадян. Її завдання пов'язане з реалізацією їхніх спільних цілей та інтересів. В цьому і полягає мета державної політики. Ефективність її здійснення тісно пов'язана з розподілом влади на три складові: законодавчу, адміністративну та судову. У своїй діяльності *Аристотель* зосередив увагу на формах держави, які за певних соціальних, економічних та історичних умов були б найбільш раціональними і доцільними. У багатотомній праці “Політика” він описав 158 грецьких та варварських державних устроїв, вперше в історії застосувавши емпіричний метод дослідження на основі аналізу фактичного матеріалу. *Аристотель* розподілив форми політичного устрою держави на правильні, в яких влада здійснюється в інтересах всього суспільства, і неправильні, де влада спрямована на реалізацію інтересів окремих груп. Правильними формами є монархія (правління однієї особи), аристократія (влада

небагатьох кращих), політія (збалансоване управління суспільством більшістю заради спільного блага); неправильними є тиранія (необмежене правління одного в своїх власних інтересах), олігархія (правління небагатьох громадян заради власного благополуччя), демократія (необмежене правління більшістю, що здійснюється в інтересах виключно незабезпеченої більшістю). Найвдалішою формою держави він вважав конституційну помірковано-демократичну республіку (політію). Вона усуває крайнощі інших форм правління і спирається на середні верстви суспільства, на вільних людей середнього достатку.

Наступним етапом розвитку суспільно-політичної думки є період Стародавнього Риму. Зокрема, подальшої розробки набули концепції оптимального державного устрою. Видатний діяч Римської республіки, оратор, мислитель *Марк Туллій Цицерон* тлумачив державу як спільну справу, надбання всього народу (*res populi*). Вона є виявом спільного інтересу. Продовжуючи грецьку традицію, він розрізняв три форми правління: царську владу (монархію), владу верхів суспільства (аристократію), владу народу (демократію). В чистому вигляді вони не стійкі, можуть змінюватись і нести певну загрозу для людей. В умовах царської влади народ відсторонений від влади. При аристократичній формі правління народ не має свободи і права вибору. При демократії з волі народу встановлюється рівність, але вона також несправедлива, бо не розкриває ієрархії суспільних станів. Тому найкращим варіантом, вважав *Цицерон*, буде розумне поєднання позитивних якостей кожної з цих форм. Така система правління сприятиме рівномірному розподілу владних повноважень у суспільстві.

2. Політична думка епохи середньовіччя і Відродження.

В епоху середньовіччя політичні теорії в цілому знаходилися під впливом офіційної доктрини християнства. В основних творах раннього християнства стверджується точка зору про походження державної влади від Бога. Тому правителям слід підкорятись не лише зі страху покарання, а також усвідомлення об'єктивності такої потреби. Це стало передумовою перетворення християнства на державну релігію.

Видатний мислитель середньовіччя *Аврелій Августин* висловлював ідеї щодо втілення у державній політиці християнських постулатів. Якщо держава у своїй діяльності спирається лише на насильство, то вона нічим не відрізняється від “зграї грабіжників і вбивць”. Політика, яка не заснована на етичних засадах християнства є не просто аморальною, навіть – незаконною. Вона є гріховною і суперечить встановленому Богом порядку. На думку вченого, справедливими є такі влада і держава, які ґрунтуються на основі християнської релігії. Держава є насамперед морально-культурним утворенням. Будь-які форми правління є правильними, якщо вони відповідають зазначеним принципам.

Концепція щодо провідної ролі християнства і католицької церкви у суспільному житті була розроблена також у творах мислителя середньовіччя *Фоми Аквінського*. Він теж характеризував державу як спільну справу. Саме необхідність вирішення спільних проблем обумовлює існування феодально-станової суспільної системи. Всі привілеї правителів встановлені Богом. Існуюча

система владного підпорядкування має Божественне походження. І ніхто не має права порушувати такий порядок. При цьому вчений застерігав про необхідність повного дотримання християнських норм, закону при здійсненні влади. Якщо правитель є диктатором, зловживає владою, народ має право на його усунення.

Названі теорії безпосередньо спрямовувались на посилення ролі католицької церкви. Але загалом вони сприяли становленню певних демократичних принципів функціонування держави. Зокрема, були визначені критерії легітимності влади, відмова від необґрунтованого насилля, деякі ідеї щодо народного суверенітету тощо.

Період Відродження характеризується початком кризи феодальної системи. На зміну теології і схоластики приходять нові ідеї: віра в розум і творчі сили людини, з'являється інтерес до особи. Активно розробляються теорії, які містили більш раціональні моделі політичної організації суспільства. Яскравим представником таких тенденцій є італійський мислитель *Ніколо Макіавеллі*, який поставив під сумнів роль доброчесності в політиці, вказавши на необхідність її підпорядкування суспільним умовам і державним потребам. Він обґрунтував ідею відокремленості політики від моралі та був прихильником гасла “мета виправдовує засоби”. Такою метою, найвищою і єдиною для державного діяча, правителя, на думку *Макіавеллі*, є держава з її інтересами. Ототожнюючи владу з силою, могутністю, а політику-з боротьбою за цю могутність, *Макіавеллі* закликав володаря враховувати об'єктивну ситуацію і відповідно до неї застосовувати певні методи управління. Звичайно, розроблені *Макіавеллі* принципи діяльності правителя слід розглядати лише у зв'язку з особливостями тієї історичної епохи і тієї країни, в контексті яких вони були сформульовані. Однак пізніше цим принципам було надано рис універсальності, і під назвою макіавеллізму.

Раціоналізм політичної теорії *Макіавеллі* полягає у тому, що головним пріоритетом державної політики він називав державний інтерес. Цим було започатковано концепцію про державу як основний політичний інститут у суспільній системі, якому належать основні повноваження регулювати суспільні відносини. Ці повноваження є неподільними. Зрештою державу не слід розглядати як втілення певних абстрактних ідей. Вона є засобом раціональної організації життя суспільства. Такі погляди були згруповані французьким політичним мислителем *Жаном Боденом* в єдину теорію державного суверенітету. Вчений розумів його як цілісну, неподільну вільну від обмежень владу правителя над підданими. Суверенітет характеризується незалежністю і повнотою влади як всередині певної країни, так і за її межами. Всі розпорядження органів державної влади мають загальнообов'язковий характер. У цілому теорія суверенітету *Бодена* була теоретичним обґрунтуванням абсолютистської монархії як єдиного джерела державної влади. На думку вченого, лише вона спроможна подолати суперечності у суспільстві, забезпечити мир і правопорядок у ньому.

3. Політична думка Нового часу.

Політичні теорії Нового часу були спрямовані на обґрунтування суспільно-політичної організації на засадах раціоналізму, свободи, громадянської рівноваги.

Це було вимогою нових соціальних сил, що виступали проти принципів феодалізму. Відстоюючи вихідні позиції природного права, згідно яких людина є носієм невід'ємних прав, мислителі Нового часу доводили неприродність і неорганічність старих феодальних порядків та інститутів. Необхідність соціальних перетворень безпосередньо зумовлювали актуальність політичних змін.

Становлення політичної думки цього періоду пов'язане з іменами англійських, *Томаса Гоббса*, *Джона Локка*, та французьких просвітників *Жан Жака Руссо*, *Шарля Монтеск'є*, видатних німецьких філософів *Імануїла Канта* та *Георга-Вільгельма-Фрідріха Гегеля*. Вони заперечували теологічну теорію походження держави і монархічної влади, обґрунтовували потребу конституційного правління, розробили надзвичайно важливі для впровадження ліберально-демократичних режимів концепції суспільного договору, народного суверенітету, природних прав людини, розподілу влади, правової держави.

Їхні погляди були розвинені американськими просвітниками, “батьками-засновниками” США *Томасом Джефферсоном*, *Бенджаміном Франкліном*, *Томасом Пейном* і втілені в Декларацію незалежності США, Конституцію США, “Білль про права”, а також у практику діяльності цієї держави.

Згідно концепції суспільного договору створення держави є результатом укладення між різними частинами суспільства добровільної угоди щодо організації суспільного життя і наділення певних осіб та інститутів владою заради підтримання порядку, захисту прав та інтересів людей. До цього акту, на думку авторів даної теорії, люди перебували в “природному стані”. Одні розуміли його як стан ідеальної свободи (*Руссо*), зруйнованої згодом інститутом приватної власності, інші – як “війну всіх проти всіх” (*Гоббс*), для припинення якої та введення суспільного життя в певні організаційні рамки була створена держава. Угода уклалася представниками народу між собою, після чого частина повноважень делегувалась уряду. Він зобов'язувався бути виразником загальнонародної волі.

Таке розуміння громадської угоди безпосередньо визначало сутність ідеї народного суверенітету та конституційно-правової держави. Зокрема, *Джефферсон* стверджував, що король, усі владні органи – слуги народу. Королівська влада є похідною від влади народу. Якщо влада зневажає права народу, то право народу – замінити її іншою, яка буде служити його інтересам. Право народів на повстання проти тиранії – одна з ключових ідей *Джефферсона*, що виводиться з концепції народного суверенітету. Засновником концепції народного суверенітету вважається *Руссо*. Він стверджував, що суверенітет – єдиний, невідчужуваний, повинен належати народові, який реалізує його через різні форми демократії. На її основі висловлюється загальна воля народу. *Руссо* не допускав думки, що закон, встановлений народом, суперечитиме інтересам конкретної людини. Отже, суть концепції народного суверенітету полягає в тому, що сам народ є джерелом державної влади та її носієм, сувереном.

Надзвичайно великий вплив на формування політичних систем Нового часу мала концепція розподілу влади, яка була розроблений *Локком* і *Монтеск'є*. Вона стала одним із основоположних принципів теорії політичної демократії. Згідно

концепції розподілу влади три її галузі – законодавча, виконавча, судова – повинні здійснюватися трьома різними і спеціально організованими органами влади, які є незалежними один від одного. Відповідно до схеми, розробленої *Монтеск'є*, законодавча влада має належати парламенту, який складається з двох палат: верхньої (аристократичної) і нижньої (народної). Виконавча влада зосереджується у руках короля та уряду. Рівновага між законодавчою та виконавчою владою досягається правом виконавчої зупиняти дію законів, прийнятих законодавчими зборами. В свою чергу законодавчі збори визначають межі повноважень виконавчої влади. Кожна галузь влади, таким чином, стримує іншу, виступаючи певною протизагою.

Визначальною частиною вчень *Канта* та *Гегеля* є концепція правової держави. Вони вважали, що організація держави – це результат угоди, в силу якої всі відмовляються від природної свободи, щоб користуватися свободою як члени держави. Концепція правової держави, розроблена *Кантом*, будується на таких засадах: а) неможливість відчуження основних природних прав особи; б) невідчужувані права людини мають обмежувати державний вплив; в) необхідність гарантій конституційних і судових прав особи; г) обмеженість держави та її органів законом і правом. Крім того, *Кант* і *Гегель* обґрунтували концепцію громадянського суспільства, яка пізніше стала складовою сучасної політичної науки. Громадянське суспільство розглядалось як система суспільних інститутів, що захищають інтереси окремих осіб і соціальних груп, а також система відносин між людьми, що виникли спонтанно. Ці відносини регулюються виключно нормами права.

На специфічній ролі держави у житті суспільства наголошував *Гегель*. Як об'єктивний ідеаліст, він вбачав в історії людства рух Світового Розуму, Абсолютного Духу, який через боротьбу суперечностей прокладає шлях історичного прогресу. Окремі люди не розуміють мети Світового Розуму, і тільки державі ця мета зрозуміла. Тому саме вона виступає знаряддям Світового Розуму, провідником його ідей у життя.

У середині XIX ст. в Європі поширилася політична концепція, сформульована теоретиками революційного соціалізму (комунізму) *Карла Маркса* і *Фрідріха Енгельса*. Її особливість полягає в класовому підході до питання про суспільно-політичний устрій. У цій концепції держава розглядається як знаряддя класового панування буржуазії над пригнобленими класами, та підкреслюється недооцінка цього чинника в ідеях попередніх мислителів щодо організації демократичної влади. Для утримання влади панівні класи використовують армію, поліцію, бюрократію. Непримиренність антагоністичних класів неминуче призведе до класової боротьби. Оскільки марксистки розглядали пролетаріат як безумовно прогресивний клас, що припинить усі форми експлуатації і насильства, то вони вбачали свою теоретичну і політичну мету в тому, щоб сприяти приходу цього класу до влади під керівництвом комуністичної партії, “озброєної передовою суспільною теорією” марксизму. Застосування заходів революційного насильства проти буржуазії є необхідною умовою переходу до нового суспільного ладу. Для його здійснення пролетаріат встановлює свою диктатуру. Вона потрібна під час перехідного періоду (від капіталізму до соціалізму). Після зникнення

антагоністичних класів держава втратить своє значення. Натомість буде встановлене самоврядування народу. Багато опонентів марксизму вже тоді вказували на небезпеку узурпації влади цією партією, на можливе увічнення “диктатури”, але не пролетаріату, а нової партійної бюрократії, що претендуватиме на знання абсолютної істини і тому здійснюватиме владу в деспотичній формі.

4. Політичні ідеї кінця XIX – початку XX століть.

Даний період характеризується зростанням ролі політики у суспільному житті. Це пояснюється об’єктивними процесами становлення індустріального суспільства, загальної демократизації, виникнення нових суспільно-політичних інститутів, широкої участі народних мас у політичному житті. Вони зумовили потребу ґрунтовної розробки теорій, які би пояснювали сутність нових тенденцій. Відмовившись від аналізу формально-організаційних аспектів влади, автори цих теорій більшу увагу зосереджували на її соціальних засадах.

Розвиток політології як окремої науки у кінці XIX на початку XX століть пов’язаний передусім з іменами *Макса Вебера*, *Вільфредо Парето*, *Гаetano Моски*, *Роберта Міхелса*, *Мойсея Острогорського*. В цей період відбувається становлення нового, відмінного від традиційного (інституційного), поведінкового (біхевіористського) напрямку політології. Великого поширення набув порівняльний аналіз політичних систем. Нові концепції і підходи засвідчують, що політологія розвивається не лише у напрямку описовості, характеристики історичних форм держав, режимів, норм права тощо, а також як наука, що носить інструментальний характер і може довести свою суспільну необхідність розробкою практичних рекомендацій.

Вебер досліджував природу політичної влади, взаємовідносини владних структур з суспільством у рамках політичної соціології. Вчений характеризував владу як соціальний інститут, відмовившись від її суто юридичного тлумачення. Для цього він увів до наукового обігу моделі ідеальних типів дослідження, тобто візріців-схем, які дозволяють найбільш зручними засобами впорядковувати конкретний емпіричний матеріал. Він докладно розробив концепцію трьох типів легітимного (узаконеного у сприйманні підлеглими) панування: 1)традиційного, (яке спирається на традиційні суспільні порядки), 2)легально-раціонального, (заснованого на підпорядкуванні правовим нормам) і 3)харизматичного, (яке базується на вірі у надприродні властивості правителя). Відповідно до цього вчений виділив три типи політичного лідерства.

Однією з головних була ідея *Вебера* про економічну раціональність, що знайшла втілення в сучасному західному суспільстві з його раціональною релігією (протестантизмом), раціональним правом і управлінням (раціональна бюрократія). Раціоналізм політичного життя, за *Вебером* полягає в утвердженні інститутів права, парламентаризму і сучасного урядування. Особливого значення *Вебер* надавав обґрунтуванню концепції раціональної бюрократії. Він створив тип раціонального функціонера, який мусить займати посаду згідно з угодою, відповідно до своєї кваліфікації і компетенції, здійснювати владу за законом,

чітко виконувати офіційні обов'язки, виявляти лояльність до влади, обов'язково мати гарантовану перспективу професійної кар'єри.

Нові підходи до характеристики природи влади спричинили необхідність більш детального аналізу суспільного прошарку, який безпосередньо управляє суспільством. Найбільш ґрунтовно ця проблема була опрацьована в теорії правлячих еліт, авторами якої є італійські соціологи *Парето* і *Моска*. У праці “Правлячий клас” *Моска* зазначав, що в будь-якому суспільстві існує поділ на два класи: правлячий і той, хто йому підпорядковується. При цьому політична влада завжди належала, належить і належатиме правлячому класу, який складає меншість у суспільстві. Він виконує основні політичні функції, монополізує владу і має відповідні переваги. Історія розглядається як сукупність циклів, які характеризуються пануванням певних типів еліт. Влада передається від однієї меншості до іншої, і до цього процесу ніколи не залучається більшість. Формально *Моска* не заперечував демократії. Але він вважав, що демократія тільки тоді може нормально функціонувати, коли є добре організований керівний прошарок (еліта).

Парето дещо удосконалив концепцію *Моски*. Він показав механізм заміни однієї еліти іншою, зробив спробу поєднати елітарні погляди на характер влади з визнанням цінностей демократії. *Парето* більш докладно зупинився на сутнісній характеристиці політичної еліти. Зокрема, він відзначив такі її властивості: вона усвідомлює своє відокремленість від решти суспільства і свою зверхність над ним; її об'єднує певна однорідність соціального походження. На думку вченого, функціонування еліти є динамічним процесом. Залежно від життєвих обставин до влади приходять різні типи еліти. “Леви” спираються на силу, а “лиси” орієнтуються на застосування різноманітних маніпуляцій. Така циркуляція еліт має на меті збереження суспільної рівноваги.

Для з'ясування механізмів здійснення влади важливу роль відіграють концепції представницьких політичних інститутів, що виникли на початку ХХ століття. Аналізу цього феномену присвячені соціологічні дослідження *Острогорського* і *Міхелса* з питань діяльності політичних партій. *Міхелс* сформулював “залізний закон олігархії”. Будь-яка партія чи інша організаційна політична структура передбачає наявність у своєму складі керівної верхівки. Цим уже закладається тенденція на подальшу її олігархізацію. Правляча меншість наділяється відповідними привілеями. При цьому, зрозуміло, вона приділяє серйозну увагу збереженню і посиленню своїх позицій. Вся влада концентрується в руках меншості, яка намагається усунути від прийняття рішень рядових членів організації. Далі управлінський апарат перетворюється в окрему структуру, і сам визначає механізми поповнення свого складу. Такі закономірності, за *Міхелсом*, властиві не лише для окремих організацій, але й для всього суспільства. Якщо воно прагне до організації, в ньому цілком природно буде виділятися правляча верства – політична еліта.

5. Політичні теорії XX ст.

Розвиток політичної науки у XX ст. характеризується урізноманітненням проблематики її дослідження. Безпосередній вплив на політичні теорії мав позитивізм, основні положення якого були сформульовані ще у XIX ст. Його сутність полягала у дослідженні реальних фактів, установлених дослідним шляхом, з'ясуванні причинно-наслідкових зв'язків у політиці на основі правил логіки. Перевагою позитивізму стало поєднання емпіризму політичних досліджень і логічної побудови висновків. Вперше були використані кількісні методи у вивченні політичних процесів. На продовження цих тенденцій у кінці 20-х на початку 30-х рр. американські політологи поглиблено досліджували соціальні аспекти політики і влади. Зокрема, *Чарльз Меріам*, *Гарольд Лассуел* були прихильниками психологічної і соціологічної інтерпретації політики. Так було запроваджено *біхевіористський* (поведінковий) напрям в політології. Він побудований на основі пояснення політики індивідуальними особливостями соціальних суб'єктів, взаємодією соціальних груп та окремих індивідів. У політологічному дослідженні головними стали такі проблеми: громадська думка, електоральні процеси, взаємодія соціальних груп, політична соціалізація. У процесі їх вивчення дослідники намагались виявити мотиви, настанови, що спрямовують політичну поведінку людей. Їхній вплив, вважали політологи-біхевіористи, можна кількісно й якісно прорахувати за допомогою анкетних досліджень, опитувань, інтерв'ю тощо. Це сприяло виявленню закономірності: якщо правильно з'ясувати мотивацію, то можна досить точно передбачити напрямки поведінки різних суб'єктів політики і, таким чином, визначити сутність усієї політичної системи, в якій вони діють.

Наслідком реалізації теоретичних та методичних принципів біхевіоризму стала розробка суттєво нових *теорій демократії*. Широкого розповсюдження набули дослідження процесуальних аспектів демократії. Відповідні розробки здійснив австрійський та американський економіст *Йозеф Шумпетер*. Він зосередив увагу на питаннях організації представницьких інститутів, які відображають інтереси народу. Оскільки здійснення безпосередньої демократії є складною справою, досить актуально постає проблема визначення кола осіб, які від імені народу прийматимуть владні рішення. Отримання владних повноважень досягається в процесі конкурентної боротьби за голоси виборців. *Шумпетер* розповсюджував на політику принципи ринкових відносин, коли кожен продавець (політичний діяч) пропонує покупцеві (виборець) свій "товар" (виборчу програму). Виборець при цьому має право споживача на вільний вибір. Отже, невід'ємною умовою демократії є конкурентна боротьба за владу.

Подальше дослідження процесуальних аспектів демократії здійснювалось у напрямку з'ясування раціональних моделей представництва інтересів суспільства в органах влади. У цьому процесі сформувались два тлумачення демократії: плюралістичне й елітистське. Прихильники першого вважають, що соціально-політичній стратифікації постіндустріального суспільства відповідає "дифузний" характер політичної влади, коли її функції розосереджені між численними конкуруючими соціальними групами та їхніми представницькими інститутами.

Влада представляє собою кілька центрів прийняття рішень. Однакові можливості доступу усіх соціальних груп до влади забезпечують їхній рівний вплив на суспільні процеси і запобігають концентрації влади в одних руках. Один з представників цього напрямку американський політолог *Роберт Далл* називає таку систему влади поліархією. Лише вона здатна забезпечити різноманітні інтереси всього суспільства. Держава при цьому встановлює норми, які регулюють конкурентну боротьбу за владу. На практиці плюралістична демократія проявляється в наявності багатопартійності, прав опозиції на прийняття владних рішень.

Прихильники елітистського тлумачення демократії виходять з того, принципи демократії у повному обсязі може реалізувати лише компетентна еліта. На думку іншого американського політолога *Джовані Сарторі*, вільна конкуренція не забезпечує прихід до влади дійсно професійних керівників. Широка участь народу у політичному житті створює ситуацію некерованості, анархії і зрештою ліквідації самої демократії. Тому головний акцент треба зробити на якісному відборі складу політичної еліти. Вона має володіти вільним мандатом на здійснення влади. В останні часи певного поширення набула концепція демократії участі (партисипаторна). Вона передбачає компромісне поєднання представницької демократії на рівні країни і прямої демократії при вирішенні проблем місцевого значення.

Крім демократії, для XX століття характерним явищем також став тоталітаризм. Тому значна увага у політичній науці надавалась дослідженню його змістовної сутності. *Концепції тоталітаризму* в їх класичній формі почали розроблятися ще в 50-х роках. Найбільш відомі їхні автори (*Ханна Арендт*, *Раймон Арон*, *Збігнев Бжезінський*, *Карл Фрідріх*, *Фрідріх Хайек*) визначають дві головні особливості тоталітарних держав. По-перше, тоталітарні політичні режими відрізняються прагненням контролювати не лише дії, а навіть емоції і думки населення, тотальним проникненням в усі сфери суспільного і навіть приватного життя людей. По-друге, тоталітарні режими спроможні створювати для себе атмосферу масової підтримки, мобілізуючи суспільство в ім'я єдиної ідеологічно обґрунтованої мети, що має загальне значення. У більшості концепцій аналізувались практичні форми реалізації тоталітаризму: сталінізм, німецький націонал-соціалізм, італійський фашизм. Робилися спроби виявити об'єктивні причини їхньої появи. Вчені докладно розглядали організаційні форми тоталітаризму, його ідейні принципи. Концепції тоталітаризму активно використовувались як пропагандистський засіб в ідеологічному протистоянні під час холодної війни. В нинішній час, коли тоталітарні режими зазнають краху, зазначені теорії втрачають своє значення. Хоча тенденції на відновлення тоталітаризму зберігаються, зокрема, з огляду на широкі інформаційні можливості та роль високих технологій у сучасному житті.

Інша проблематика, яка досліджувалась політичною наукою у XX столітті, більш докладно буде розглянута у наступних розділах при вивченні конкретних тем.

ТЕМА. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

1. Політичні погляди часів Київської Русі.
2. Політична думка Литовсько-Польського періоду та козацької доби.
3. Політичні ідеї XIX століття.
4. Політичні концепції XX століття.

1. Політичні погляди часів Київської Русі.

Період історії нашої країни IX-XIII століть характеризується тим, що на її території існувало державне утворення – Київська Русь. Її внутрішній устрій був досить, як на той час, демократичним. Вона мала широкі зв'язки з іншими державами. Ці обставини мали відображення і у суспільно-політичній думці, яка існувала більше у формі різноманітних літературно-філософських творів. У них проповідувалися достатньо демократичні гуманістичні ідеї. Значний вплив на формування тодішніх політичних поглядів мали і такі чинники, як боротьба за єдність Русі та введення християнства.

Серед цих творів слід відзначити “Слово про закон й благодать” *Іларіона*, першого Київського митрополита слов'янського походження. Автор аналізував історію і сучасні йому події. Він відстоював державну незалежність Русі, характеризував руських князів як самодержців. Головною проблемою “Слова” є взаємодія закону та істини (благодаті). Закон є засобом державного регулювання людської діяльності. Істина виступає її внутрішнім, моральним джерелом. Закон та істина повністю узгоджуються між собою. Дотримання їхніх норм надає людині дійсну свободу вибору. Суспільство має розвиватись у напрямку поєднання закону та істини. *Іларіон* стояв на позиціях сильної князівської влади, яка є гарантом дотримання прав підданих і засобом забезпечення суспільного миру.

Інший автор *Данило Заточник* підкреслював, що сильна держава можлива за умови, якщо її громадяни будуть духовно і особисто вільними людьми. Він також був прихильником сильної влади князя. В своїй діяльності князь має бути достатньо мудрим, керуватись інтересами держави, поважати інтереси підлеглих.

Важливим теоретичним спадком є “Повчання” *Володимира Мономаха* своїм дітям. Автор застерігав чинити беззаконня. Князь, зазначав він, є носієм закону, законності, моральних цінностей християнства. На цьому саме ґрунтуються його авторитет і влада. Князівське оточення також повинно дотримуватись закону. *Мономах* закликав зберігати єдність Русі. Запорукою в цьому він вважав сильну владу князя – політика, державного діяча, воєначальника, монарха. У творі відзначені практичні поради щодо раціональної організації державної влади. Вона має відповідати принципам колегіального вирішення державних справ, справедливого судочинства.

Велику цінність у вивченні суспільно-політичної думки Русі має “Повість минулих літ” основна ідея якої – велич, незалежність, єдність Русі, її рівність з іншими державами. Автор “Повісті”, літописець *Нестор*, вбачав засіб досягнення цієї мети у зміцненні політичної влади Київського князя і згуртуванні навколо

нього всіх інших князів. Цілісність держави має бути забезпечена також за допомогою християнської релігії як основи духовної єдності.

2. Політична думка Литовсько-Польського періоду та козацької доби.

Формування української суспільно-політичної думки у цей період (XVI – початок XVIII століть) відбувалося за умов потужного впливу Польської держави – Речі Посполитої та окатоличення України. Ці процеси безпосередньо зумовили визвольницьке спрямування вітчизняної політичної думки. Також слід підкреслити її тісний зв'язок із загальноєвропейськими концепціями Відродження і Реформації. Досліджуючи в основному філософсько-релігійні проблеми, тогочасні автори торкалися також питань держави, політики.

Христофор Філалет у своїй праці “Апокрисис” розглядав проблеми організації влади монарха, аналізував найбільш оптимальні форми відносин між правителем та народом. Монарх не має бути, на думку автора, беззастережним і абсолютно повновладним володарем над своїми підданими. Король повинен завжди дотримуватись закону, а не діяти на власний розсуд. Це дозволить йому бути гарантом забезпечення прав і свобод своїх підлеглих. Дотримання монархом закону є основою сили і могутності держави. І навпаки, порушення закону, зловживання владою підриває державу, призводить до її занепаду. Про такі відносини між монархом і підданими укладається відповідна угода. Автор “Апокрисису” виступав за необхідність розмежування світської і духовної влади.

Публіцист, філософ, історик *Станіслав Оріховський-Роксолан* належав до політичної думки як Польщі, так і України. В центрі уваги його основної праці “Напучення Польському королеві” стоять політико-державницькі проблеми. Автор проголошував необхідність поставити закон вище правителя. На його думку, перший сам є правителем держави, але “мовчазним, сліпим, глухим”. “Закон – це душа і розум держави. А король – лише посередник між законом та народом, вуста, очі вуха закону”. *Оріховський-Роксолан* підкреслював, що одноосібне правління є згубним для самої організації влади і для народу, і наголошував на доцільності розподілу влади. Тому багато уваги він надав організації роботи Сенату як законодавчого органу та системі виборів до нього. Автор докладно зупинився також на питанні організації найближчого оточення короля. Його слід формувати з найкращих представників суспільства, які мають знатне походження, високий рівень освіченості і досягли значних результатів у своєму житті. Вбачаючи у законі основний засіб регулювання суспільних відносин, *Оріховський-Роксолан* зазначав, що всі суперечки, конфлікти повинні вирішуватись на основі закону судом, сформованим із виборних суддів.

Значне місце у дослідженні політичних питань займає Києво-Могилянська Академія. Шукаючи чинники для захисту від польської експансії та окатоличення, її науковці робили ставку на православ'я. *Петро Могила* зазначав, що влада короля не поширюється на духовність, релігію, фактично проголошуючи ідею відокремлення церкви від держави. Ректор Академії *Феофан Прокопович* найбільш прийнятною формою правління вважав освічений абсолютизм. У такому разі монарх як носій державної влади стоїть над законами. Він забезпечує

добробут народу, суспільну безпеку. Всі дії монарха спрямовані на загальнонародну користь, оскільки він по батьківські піклується про своїх підданих.

Усі попередні надбання української суспільно-політичної думки набули свого оформлення у Конституції нового гетьмана України *Пилипа Орлика*, прийнятої козацькою радою у 1710 р. Цей документ фактично став першою європейською конституцією у сучасному розумінні. Він складався з преамбули та 16 статей, в яких були сформульовані основні принципи побудови держави. Визначалася територія України в етнічних кордонах. Уперше проголошувався принцип розподілу влади. Голова держави – Гетьман. Він же очолює і виконавчу владу, яку здійснює Генеральна Старшина. Органом законодавчої влади є Генеральна Рада. Конституцією було встановлено механізм представництва у ній. Зокрема, до складу Генеральної Ради належать гетьман, генеральна старшина, полковники, представники від кожного полку. Вона вирішує головні питання життя держави. Були зроблені застереження від концентрації влади в руках Гетьмана та Генеральної Старшини, свавілля адміністрації. Зазначалось також, що повноваження судової влади має здійснювати незалежний інститут – Генеральний Суд. Щоправда, ця Конституція залишилась теорією і не була реалізована у практичному житті.

3. Політичні ідеї XIX століття.

Після втрати Україною залишків державності у XVIII ст. процес відродження державотворчих ідей був започаткований інтелігенцією. Її представники відновили вивчення української історії, культури, мови. У першій половині XIX ст. постало питання про створення національної організації, яка би поєднала в єдиній програмі політичні та культурні вимоги. Нею стало Кирило-Мефодіївське Братство. До його складу входили *Георгій Андрузький*, *Василь Білозерський*, *Микола Гулак*, *Микола Костомаров*, *Пантелеймон Куліш*, *Тарас Шевченко*.

Братство висунуло ідею всеслов'янської федерації. Основні програмні документи кирило-мефодіївців – “Книга буття українського народу”, відозва “Брати українці”, “Статут Кирило-Мефодіївського Братства”. Автор першого твору *Костомаров* відстоював ідеї свободи, рівності, братерства народів, відкидав всі форми самодержавства, захищаючи реальне народовладдя. Автор відозви та “Статуту” *Білозерський* запропонував шляхи і методи створення справедливого державного ладу. За його планом до складу майбутньої федерації входять всі слов'янські народи на засадах рівноправності. Федерація має лише координаційний орган – Слов'янський собор. Форма правління держав, що входять до її складу, республіканська. Кожна з них має свої органи влади. *Георгій Андрузький* також розробив проект побудови федеративної держави на слов'янських землях за американським зразком. Великої уваги автор надав місцевому самоврядуванню. Він наголошував, що народовладдя найкращим чином проявляється у самоврядуванні, що саме децентралізоване управління створить справедливий державний устрій.

Член Братства, видатний поет *Тарас Шевченко* виступав за революційний шлях перетворень у суспільстві повалення самодержавства, ліквідація кріпосницької системи господарювання. Кінцевою метою він вважав встановлення в Україні демократичної республіки. На основі загального контексту його творчості можна зробити висновок, що візирець державно-політичного ладу поет вбачав у республіканському устрої США.

Взагалі ідеї народовладдя, децентралізації влади, самоврядування були найбільш поширеними в українській суспільно-політичній думці середини та другої половини XIX ст. Це повністю відповідало народницьким концепціям, які домінували в той час у Росії. Досить помітні ці впливи у видатного діяча української політичної думки *Михайла Драгоманова*. Крім того, він використовував досягнення європейських та американських фахівців з політичних питань. Демократичне перетворення Російської імперії з надцентралізованої абсолютної монархії він передбачав здійснити шляхом еволюції. Йому належить концепція суспільства, побудованого за принципом поєднання гармонійно розвинутих особистостей. Основний засіб досягнення цієї мети – створення федеративної республіканської держави з максимальною децентралізацією та сильним місцевим самоврядуванням. Саме такою, на його думку, мала стати Росія. Найвищим представницьким органом влади федерації має бути Земський Собор. Його головними функціями є законотворення і представництво інтересів самоврядних територіальних одиниць. *Драгоманов* наголошував на потребі надання більших повноважень місцевим органам влади. Лише така система правління, вважав він, створить усі необхідні передумови для забезпечення прав і свобод людини як необхідних підстав їх гідності та політичної свободи. Великої уваги *Драгоманов* надавав культурницьким заходам.

Видатний український письменник *Іван Франко* також стояв на позиціях громадсько-федеративного принципу побудови держави, в основі якого лежить автономія особистостей і громад. Кожна громада у країні, як і людина у громаді – вільна одиниця. Для деякої спільної роботи вони можуть об'єднуватись у федерації. Але при цьому кожна громада зберігає свою незалежність у вирішенні внутрішніх питань. Це ж стосується й України, яка, на думку *Франка*, має увійти автономною частиною до певної федерації. Але згодом він відійшов від цієї позиції досить чітко сформулював ідею незалежності України, вважаючи головним шляхом до цього не економічні, матеріальні передумови а усвідомлення народом необхідності такої мети.

Отже, представники української суспільно-політичної думки XIX ст. знаходились під значним впливом народницької ідеології. Керуючись її принципами, вони формували свої політичні концепції. Основні їхні аспекти – народовладдя, сильне місцеве самоврядування, автономія України у складі певної федерації. Це пояснюється тим, що головним ворогом українського народу вони вважали надцентралізовану абсолютистську Російську імперію. Для покращення умов життя людей необхідно знищити таку державу. Тобто потреба окремої сильної держави фактично заперечувалась. Усі названі теорії мали демократичний, ліберальний, а часом і соціалістичний характер.

4. Політичні концепції ХХ століття.

Початок ХХ ст. характеризувався політизацією та інституціалізацією українського національного руху. Виникають партії зі сформульованими політичними програмами, в яких на перший план було висунуто ідею формування української державності. Першою серед партій була Революційна Українська партія. *Микола Міхновський* написав її програмний документ – статтю “Самостійна Україна”. Він був побудований на досить радикальних засадах. Автор прямо заявив про необхідність побудови незалежної держави. Він зазначав, що державні права України, визначені угодою 1654 р., були розтоптані Москвою. А їх відновлення буде історичною справедливістю. *Міхновський* закликав повністю порвати з Росією і проголосити самостійну Україну. Для забезпечення легітимності держави необхідно скликати Установчі Збори.

Потужним поштовхом для виникнення якісно нових акцентів у вітчизняній соціально-політичній думці стали події 1917-1920 рр. – створення Української держави (різних її форм) та її поразка. Звертаючись до аналізу теоретичних розробок державності тодішніх політичних діячів, насамперед слід відзначити *Михайла Грушевського*. У 1917 році він відстоював ідею національно-територіальної автономії України в складі федеративної демократичної Росії. Вчений вважав, що для нормального розвитку України цього цілком достатньо. Федеративну державу з національно-територіальними автономіями *Грушевський* характеризував як систему з децентралізованою центральною владою і широкими самоврядними правами національних територій. В українській автономії слід обрати представницький орган влади – сейм, який має розпоряджатися місцевими фінансами, земельним фондом, організовувати освіту й культуру, громадську безпеку і засоби економічного розвитку. Вже на початку 1918 р. *Грушевський* перейшов на самостійницькі позиції. Щоправда, незалежність для нього не була самоціллю, а кроком до європейської федерації. Найкращим варіантом для України може стати Чорноморська федерація. Що стосується внутрішнього устрою Української держави, то вона має бути демократичною, соціалістичною.

Поразка українського національного руху зумовила появу у 20-х рр. ХХ ст. цілої низки концепцій. На основі аналізу причин невдачі руху за незалежність України у них формулювались істотно нові шляхи створення української держави.

Автором однієї з них був *В'ячеслав Липинський*. Головною причиною поразки він назвав нечітке бачення моделі державної організації тодішніми лідерами національного руху. Він наголосив на необхідності будувати державу виключно на традиційних засадах, властивих для України. Згідно сформованої традиції, найбільш оптимальною формою державного правління є монархія у формі гетьманату. Гетьман є символом і сувереном держави, гарантом дотримання закону, головою виконавчої влади, військовим головнокомандувачем. Гетьманська влада обов'язково передається за спадком. За цієї умови голова держави буде зацікавлений передати своєму наступникові стабільну державу. Щоправда, *Липинський* виступав не за абсолютну, а правову,

“обмежену одним всенаціональним законом”, (конституційну за англійським зразком) монархію.

Центральне місце у державницькій концепції *Липинського* займає проблема політичної еліти. Лише меншість спроможна успішно реалізувати справу державотворення. Найкращі представники всіх класів мають об’єднатись у національну аристократію (не за походженням, а за покликанням), яка стане активно-правлячою, організуючою національною елітою. Проаналізувавши усі можливі варіанти її соціального складу, вчений відзначив потребу залучення до процесу державотворення насамперед представників старої землевласницької аристократії, “організаторів виробництва” та військових. Такий склад еліти поєднає досвід, сталість і послідовність державної політики, господарське мислення, традиції, військову силу. *Липинський* виходив з того, що найбільш прийнятним для України є класово-корпоративний соціальний устрій, побудований за професійно-виробничим принципом. Це є природною суспільною структурою, оскільки визначається об’єктивним історичним розвитком. І державні органи мають формуватись також на основі відповідного представництва професійних спілок.

Важливим чинником у процесі державотворення *Липинський* вважав існування певної ідеології, навколо якої має об’єднатися все суспільство. В її основу він поклав територіальний патріотизм як усвідомлення людьми належності до своєї території, любов до своєї землі. Необхідне відчуття солідарності й єдності між усіма постійними мешканцями української землі незалежно від їхнього етнічного походження, віросповідання. Лише на основі територіального патріотизму можлива інтеграція певної спільності у націю.

Також у 20-х рр. виник ще один ідеологічний напрямок, творці якого по-своєму тлумачили причини поразки національної революції і відзначили нові шляхи державотворення. Це – інтегральний націоналізм. Його представники *Дмитро Донцов*, *Микола Сціборський*, *Володимир Мартинець* також вважали рушійною силою у процесі державотворення певну меншість. Її визначальною ознакою повинні стати “невмотивована воля до панування”, “нічим не обмежене” прагнення здійснювати владу. А всі здібності до виконання владно-управлінських функцій є похідними від цих властивостей. Особливо на цій точці зору наполягав *Донцов*. Він підкреслював, що сила і життєздатність нації забезпечуються її повною згуртованістю навколо певної ідеї. Вона складається з певних догм, аксіом, стереотипів і має втілювати прагнення нації до розвитку, усвідомлення своєї виключності, ствердження повновладдя на своїй території. Такою ідеєю може бути лише інтегральний націоналізм в тлумаченні названих теоретиків.

Форма державної організації у такому разі є справою другорядною. Тому розуміння представниками інтегрального націоналізму даної проблеми було своєрідним. Вони аналогічно до *Липинського* відстоювали потребу формування владних структур на основі професійного представництва. Згідно їхніх концепцій, на принципах розподілу влади в Україні мають бути сформовані парламент, уряд, судова система. Проте практична реалізація цієї ідеї розходиласть із теоретичними конструкціями. На місце дійсної правлячої сили ці діячі висували певну організацію. Вона має бути тоталітарною за внутрішньою структурною будовою й

ідеологічним спрямуванням. Процес реалізації нею влади полягає у згуртуванні навколо себе всієї нації шляхом встановлення обов'язкової для всіх ідеології і неодмінного її дотримання. *Донцов* пропонував на цю роль реально неіснуючий Орден. Інші – Організацію українських націоналістів, до якої самі ж і належали. Для інтегральних націоналістів проблема державного правління була другорядною справою. Головне – це забезпечити правлячі позиції ОУН.

Слід відзначити, що такого роду концепції були провідними у період 20-40 рр. ХХ століття. Їхні автори дотримувалися відверто антидемократичних поглядів, оскільки, на їхню думку, саме демократія стала головною причиною поразки української державності.

Окремо слід розглянути представників націонал-комуністичного напрямку української політичної думки ХХ ст. Найбільш видатними його представниками були радянський державний діяч *Микола Скрипник* і письменник *Микола Хвильовий*. Починаючи з 20-х рр. в Радянській Україні було проголошено курс на українізацію з метою створити широку національну базу підтримки радянської влади. Цим скористались українські націонал-комуністи. Зокрема, *Скрипник* виступав за становлення української радянської соціалістичної республіки як повноцінної держави, за дійсно федеративний союз як форму співробітництва радянських республік. Цей союз потрібно будувати на паритетних засадах. Тому необхідно ліквідувати централізовано-бюрократичну систему влади в Радянському Союзі. Крім того, потрібно чітко розмежувати повноваження центру і республік. На думку *Скрипника*, усім суб'єктам федерації слід надати широкі права у сфері формування власного бюджету, розвитку системи освіти, культури, національної мови.

До процесу українізації активно залучилась інтелігенція. Так, *Хвильовий* активно виступав за розвиток української національної культури, вважаючи її головним чинником у процесі становлення українства як повноцінної нації. Він негативно ставився до провінційного стану України, котрий за радянських часів суттєво не змінився від періоду Російської імперії, а також до провінційного стилю мислення українців. Натомість зразком нової особистості письменник вважав європейський тип людини-громадянина. Вона є свідомим носієм своїх прав, свобод і спроможна їх відстоювати. Власне тому *Хвильовий* закликав Україну орієнтуватись на європейські цінності. Ідеї становлення національної культури письменник безпосередньо поєднував з політичними вимогами. Він чітко поставив питання про необхідність розбудови України як незалежної держави. “І самостійна Україна не тому, що цього хочемо ми, а тому, що цього вимагає залізна й непереборна воля історичних законів... Коли якась нація виявляє свою волю на протязі віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби затримати цей природний процес ... вносять елемент хаосу вже в світовий загально історичний процес” (Україна чи Малоросія). Отже, *Хвильовий* зробив важливий висновок, що повноцінний розвиток суспільства неможливий без існування незалежної держави.

ТЕМА: ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ СУЧАСНОСТІ.

1. Консерватизм.
2. Соціал-демократія.
3. Лібералізм.

Сучасні ідейно-політичні течії побудовані на основі таких структурних елементів: *політична теорія, політична ідеологія, політична доктрина*. *Політична теорія* представляє собою цілісну систему знань, які логічно залежать одне від одного. Це найбільш розвинута форма організації наукового знання, спрямована на формування цілісного уявлення про політику. Політична теорія розкриває загальні принципи, закономірності, причинно-наслідкові зв'язки у сфері політики. *Політична ідеологія* включає систему теоретично осмислених та емпірично сформованих ідей, поглядів різних соціальних груп на політичну дійсність. *Політична доктрина* – це конкретна програмна настанова, вихідний принцип діяльності суб'єктів політики. У них визначається бачення соціально-політичного розвитку, яке відповідає інтересам великих суспільних груп.

Ідейно-політичні течії мають історію свого розвитку, світоглядні настанови, практичні форми їхньої реалізації. Їх не можна розглядати як раз і назавжди даним комплексом ідей та доктрин. Ідейно-політичні течії відображають ставлення різних соціальних груп до навколишньої дійсності, тенденцій суспільного розвитку, що зазнають певних змін залежно від особливостей історичного процесу.

1. Консерватизм.

Консерватизм характеризується прихильністю до сталих суспільних порядків, соціально-політичної стабільності, історично сформованих, насамперед морально-етичних, цінностей, поступового прогресу, який має спиратись на традиції.

В результаті широкого поширення ідей Просвітництва було завдано відчутного удару по соціально-економічним та політичним основам феодалізму. Консерватизм виник як реакція традиційної феодальної аристократії на широкі соціальні та ідеологічні зміни. Його основні засади були сформульовані у працях *Едмунда Берка, Луї де Бональда, Жозефа де Местра*. Вони виступили проти раціоналізму просвітницьких концепцій. Раціоналістичний світогляд, на їхню думку, порушує утверджений суспільний порядок, органічність та цілісність усталеної суспільної структури і заперечує спадковість, традиційність.

Консерватизм того часу базувався на таких *ідейно-світоглядних засадах*. В основі норм, що регулюють усі суспільні процеси, лежить традиція. Вона закріплює основні цінності, інститути, стереотипи мислення і поведінки. Традиція втілює в собі накопичений різними поколіннями історичний досвід. Відмова від них веде до порушення спадковості і руйнування цілісності суспільного життя.

Суспільство має цілісну ієрархічну органічну будову, яка є аналогічною до природи і встановлена Богом. Всі його верстви мають займатись тими справами,

які визначаються їхнім місцем у суспільній структурі. Функціонування суспільства здійснюється на основі гармонійних взаємовідносин його складових елементів, які добровільно беруть на себе обов'язки у рамках суворої ієрархії. Чим вище місце у ній, тим складніше обов'язки. Зрівнювання класів і станів у правах неприпустиме, оскільки це йде проти природи.

Кожна людина об'єктивно є обмеженою у своїх розумових здібностях внаслідок своєї недосконалості. Вона не спроможна своїм розумом охопити світ і суспільство в їхній тотальності, усвідомити смисл і цілі суспільного розвитку. Тому вона не може братися за перебудову суспільного устрою, керуючись лише власними міркуваннями. Для цього необхідно узгодити свої дії з напрацьованим усім людством досвідом.

Політичні погляди консерваторів повністю відповідали їхнім ідейним настановам. Вони заперечували головні теорії Просвітництва – народного суверенітету, суспільного договору, розподілу влади, відстоюючи теологічну концепцію походження держави. Основа її функціонування полягає у належному дотриманні традицій. А вони дають право на існування єдино правильній формі правління – спадковій монархії. Консерватори наголошували, що існуючі політичні інститути є правильними хоча б тому, що вони склались досить давно і пройшли випробування історією. Вони є кращими від теоретичних схем, якими б досконалими вони не здавались з формальної точки зору. Консерватори також виступали проти абстрактних прав і свобод, не підтверджених звичаями і традиціями.

У процесі свого історичного розвитку в XIX – на початку XX століть консерватизм ще не склався у цілісну ідеологію, а більшою мірою виступав як реакція на певні події. У другій половині XX століття консерватизм зазнав серйозних змін, увібравши деякі демократичні цінності: конституціоналізм, права людини, загальне виборче право, поділ влади тощо. Консерватизм трансформувався у *неоконсерватизм*. Його *ідеологія* спирається на такі засади. В умовах широкого науково-технічного прогресу гостро постає проблема збереження сталих принципів життєдіяльності людства. Постіндустріальний період розвитку людства породив принципово нові явища суспільного життя: інтенсивний розвиток технологічного виробництва, необмежений простір для розповсюдження інформації, порушення традиційних форм людського спілкування. В цій ситуації, на думку консерваторів, потрібно посилити роль фундаментальних принципів і норм (у тому числі релігійних).

Політична програма неоконсерваторів поєднала принципи демократії та теорії еліти. Права і свободи людей є неодмінною цінністю. Повне їхнє забезпечення можливе в умовах стабільного конституційного порядку, який втілює сильна авторитетна влада. Участь людей в управлінні суспільними справами має бути обмежена виборами та референдумами з найбільш важливих питань. Виконання владних функцій належить виключно державі. Консерватори відстоюють принципи обмеженої та елітарної демократії.

Найбільш важливим елементом програми неоконсерватизму є *соціально-економічний* блок. Державі має належати мінімальна роль в регулюванні економічних процесів. Податки і соціальні програми слід залишити мінімально

необхідними. Соціальний захист з боку держави повинен підтримувати лише тих, хто не має змоги працювати. Потрібно розширювати вільне підприємництво, приватну власність, сприяти особистій ініціативі.

Саме на ці положення спирається неоконсерватизм як *тип політичної практики*. У ХХ ст. він був пов'язаний з діяльністю Республіканської партії США, Консервативної партії Великобританії, Християнсько-демократичного союзу Німеччини, Ліберально-демократичної партії Японії, а також таких діячів як *Маргарет Тетчер, Гельмут Коль, Рональд Рейган*.

2. Соціал-демократія.

У цілісну суспільно-політичну ідеологію соціал-демократія оформилась у середині ХІХ століття, розвиваючись у безпосередньому зв'язку з робітничим рухом. Соціал-демократія сформувалась внаслідок відходу частини робітничого руху від ортодоксальних марксистських настанов. Проголошувалась ідея політичної, економічної, культурної інтеграції робітничого руху в існуючу соціально-політичну систему з її поступовою трансформацією у більш демократичну і справедливу. Соціал-демократи усвідомили доцільність парламентських шляхів перебудови існуючого соціального устрою, здійснення реформ щодо покращення життя робітників та їх повноцінної участі в управлінні державними і громадськими справами. Розробкою основоположних засад соціал-демократії у ХІХ столітті займалися її німецькі представники *Едуард Бернштейн, Карл Каутський, Фердинанд Лассаль*. Головною стратегічною метою своєї діяльності вони вважали побудову демократичного соціалізму – суспільного ладу, який поєднує принципи особистої свободи, соціальної справедливості та рівності.

Після Другої світової війни соціал-демократія набула значного розвитку. Соціал-демократичні партії ставали все більше популярними, регулярно здобуваючи перемоги на виборах у різних країнах. Було підтверджено стратегію на реалізацію основ *демократичного соціалізму*, який на базі парламентської демократії і правової держави гарантує соціальну захищеність, здійснює демократію у політиці, економіці і суспільстві, забезпечує повновладдя права, особисту свободу. На порядок денний стало питання про тісне співробітництво партій соціал-демократичного спрямування. У 1951 р. на конгресі у Франкфурті було створено Соціалістичний Інтернаціонал у складі 33 партій і прийнято Декларацію, в якій проголошувались основні керівні положення соціал-демократії. Вона остаточно відмежовувалась від комунізму. Демократія і багатоманітність в усіх сферах суспільної життєдіяльності визнавались незмінними цінностями.

Головною метою у Декларації визначалась побудова демократичного соціалізму. Вона складається з таких елементів: політична, економічна, соціальна і міжнародна демократія. *Політична демократія* пов'язана зі втіленням у життя засад справедливого соціалістичного ладу, в якому широкі права і свободи здійснюються на основі загальнолюдських моральних цінностей. Основою її політичної організації є правова держава і парламентська демократія, широка участь громадян в управлінні суспільними справами. *Економічна демократія*

передбачає приватну власність, вільне підприємництво, але з участю держави у справедливому розподілі доходів. Для здійснення основ економічної демократії соціал-демократи запропонували принцип *соціального партнерства*. Він характеризується як спосіб налагодження стосунків між роботодавцями і найманими робітниками. Його реалізація базується на взаємних спільності і відповідальності обох сторін за процес і результат виробництва. Всі спірні питання вирішуються мирним шляхом. *Соціальна демократія* полягає у створенні кожній людині рівних умов для реалізації своїх прав та інтересів, соціальному забезпеченні з боку держави належних умов життя громадянам. Соціальна демократія має на меті побудову соціальної держави. *Міжнародна демократія* спрямована на досягнення загального миру, широке співробітництво народів, ліквідацію колоніальної експлуатації, припинення гонки озброєнь.

Соціалістичний суспільний лад, який соціал-демократи вважають своїм ідеалом, втілює принципи свободи, справедливості, солідарності. Центральне місце у ньому займає свобода, яка означає самовизначення кожної людини. Але свобода, що ігнорує право на самовизначення інших, перетворюється на елементарну сваволю. Рівні права кожної людини на реалізацію своїх прав, на визнання своєї честі і гідності утворюють справедливість. Свобода і справедливість доповнюється необхідністю нести індивідуальну і колективну відповідальність за здійснення права вільного самовизначення. Взаємна відповідальність складає поняття солідарності. Такий ідеал відображений у концепції *солідарного суспільства*.

Практика сучасної соціал-демократії пов'язана з діяльністю Лейбористської партії Великобританії, Соціал-демократичної партії Німеччини, Французької соціалістичної партії, Іспанської соціалістичної робітничої партії, Соціал-демократичної робітничої партії Швеції та таких політичних діячів: *Тоні Блер, Віллі Брандт, Філіпе Гонсалес, Леонель Жоспен, Александр Кваснівський, Франсуа Міттеран, Улаф Пальме, Герхард Шредер*.

3. Лібералізм.

Лібералізм серед інших ідейно-політичних течій має найбільш тривалу історію свого розвитку. Його витoki закладені в ідеях епохи Просвітництва. Серед мислителів, хто займався розробкою його концептуальних засад слід назвати *Джона Локка, Шарля-Луї Монтеск'є, Імануїла Канта, Адама Сміта, Томаса Джефферсона, Алексіса де Токвіля, Томаса Пейна*. Вони відобразили світогляд нового класу – буржуазії, виступали проти традиційних устоїв феодалізму, теократизму, абсолютистської монархії. Наголошувалось, що інтенсивний розвиток товарно-грошових відносин, підприємництва потребує принципово інших засад суспільно-політичної організації, які б відповідали новим реаліям. Ідеї класичного лібералізму були втілені у принципах Славної революції в Англії 1688 р., у Декларації незалежності (1776 р.) і Конституції США (1787 р.), у Декларації прав людини і громадянина 1789 р. (Франція).

В *ліберальній ідеології* пріоритет віддавався людині як окремій індивідуальності, яка має вроджені, рівні з іншими права на самореалізацію і несе

самостійну відповідальності, її самодостатній цінності. Проголошувався ідеал індивідуальної свободи та її проявів у різних сферах життя суспільства: особиста недоторканість, право приватної власності, вільне підприємництво, мінімальне втручання держави у сферу економіки, виборність органів влади, поділ влади, відокремлення громадянського суспільства від держави, правова держава, свобода віросповідання. Індивідуалізм як певна універсальна мета безпосередньо пов'язаний з правом кожної особистості на життя, свободу, на повагу до її честі і гідності. *Політична програма* лібералізму будувалась на таких принципах. Конституція впорядковує державний вплив на суспільство. Через вибори люди отримують можливість впливати на формування влади. Правова держава найбільш оптимально регулює суспільні відносини і забезпечує права і свободи громадян. Розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову реалізовує демократичні механізми її функціонування.

Найбільш послідовно ліберальні постулати втілювались у державній політиці США та західноєвропейських країн у XIX столітті. Лібералізм ствердився як важливий компонент суспільної свідомості їх громадян. В цей період лібералізм став важливим стимулюючим чинником інтенсивних темпів соціально-економічного розвитку зазначених країн.

Подальший суспільно-історичний розвиток дещо скоригував настанови класичного лібералізму. Необмежена вільна конкуренція, відсутність державного регулювання, надання широких свобод фактично сприяли централізації і концентрації власності в руках великих монополій. З'ясувалось, що необмежена свобода сама по собі не є головною передумовою створення справедливого суспільного ладу. Невідповідність між ліберальними настановами і соціальними реаліями, що склались, зумовили потребу перегляду ідейних засад класичного лібералізму. Нові концепції обґрунтовували необхідність розширення регулюючих функцій держави в галузі економіки. Теоретики нового тлумачення лібералізму тепер відстоювали позицію, що реальна політична демократія неможлива без регулюючої, соціальної ролі держави. Отже, на початку XX століття лібералізм трансформувався у *неолібералізм*, який набув чіткого соціального спрямування. В його *політичній програмі* акцент робився на "плюралістичній демократії". Вона передбачає конкурентну боротьбу за владу між різними суспільними групами. Саме конкуренція запобігає концентрації влади в одних руках. Практичні заходи у дусі нових неоліберальних тенденцій були здійснені тогочасними керівниками урядів Великобританії *Девідом Ллойд-Джорджем* та Італії *Джовані Джоліті*. Їхня діяльність засвідчила, що держава спроможна досить ефективно виконувати соціальні функції.

Обґрунтування необхідності державного регулювання, особливо у часи криз, було зроблено в економічній теорії *Джона Мейнарда Кейнса*. На його думку, держава має більш активно регулювати соціально-економічні відносини, зокрема щодо забезпечення зайнятості, реалізації соціальних програм, залучення інвестицій. Активно використовуючи державно-владні механізми для подолання наслідків Великої депресії 20-30 років, президент США *Франклін Рузвельт* забезпечив оздоровлення економіки і стабільність у суспільстві.

У першій половині XX століття основні неоліберальні постулати були практично реалізовані і закріплені. Це призвело до його певного занепаду та втрати позицій серед виборців. Більш впливовими виявились консерватори та соціал-демократи. Вони чітко сконцентрували увагу на ідеях особистої, насамперед економічної, свободи та відповідно значної соціальної ролі держави. В результаті лібералізм виявився без конкретної політичної платформи. Отже, ліберали знаходяться у пошуку своєї ідентифікуючої ідеології, яка би відповідала запитам суспільства. Серед впливових ліберальних партій слід відзначити Демократичну партію США та Вільну демократичну партію Німеччини. Взагалі, лібералізм зробив значний внесок у процес розповсюдження і практичного втілення демократичних інститутів, принципів і цінностей.

ТЕМА: ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА.

1. Політичне життя суспільства.
2. Політична система: сутність, структура, функції.
3. Форми політичного режиму.
4. Становлення політичної системи України.

1. Політичне життя суспільства.

Політика є динамічним явищем. Вона завжди здійснюється в конкретному територіальному і часовому просторі. Процес реалізації політики на практиці характеризується поняттям **“політичне життя суспільства”**. Воно є складним явищем і тлумачиться як сукупність організаційних та процесуальних форм практичної реалізації політики. Отже, **політичне життя суспільства – це частина суспільного життя, яка складає його політичну сферу і пов’язана з діяльністю й відносинами соціальних суб’єктів та створених ними політичних інститутів, що відображає їхнє політичне буття, характеризує їхнє ставлення до політики й участь у ній.** Джерелом політичного життя є наявні у суспільстві політичні інтереси, а також діяльність з їх реалізації. Соціальні суб’єкти утворюють цілісні системи зв’язків, поєднують свої зусилля з метою вирішення поточних і стратегічних політичних завдань.

Структура політичного життя має свої предметні й процесуальні форми. *Предметними* формами є політична система, держава, всі владні органи, політичні партії, громадські об’єднання, якщо вони є сторонами політичних відносин, засоби масової інформації, політичні принципи, норми, які регулюють політичні процеси, форми громадської думки, політичні цінності, настанови, орієнтації, стиль діяльності органів влади, партій, громадських організацій. Предметні форми відзначають характеристики політичного життя, які фіксуються у конкретний момент. На їх підставі можна зробити аналітичний зріз стану політичного життя у певну історичну епоху у певній країні. Найбільш важливими серед *процесуальних* форм слід виділити такі: формування і висловлення інтересів різних соціальних груп, формування на основі цих інтересів політичних програм,

концепцій, боротьба за реалізацію політичних інтересів і цілей, всі процеси, пов'язані зі здійсненням влади. Вони відображають динаміку політичного життя.

Політичне життя раціоналізує політику. Воно визначає конкретні форми її реалізації, практичну сутність, зміст, напрямки, реальні центри політичного впливу. Політичне життя за допомогою своєї багатовимірної структури надає можливість оцінити політичний устрій країни, який функціонує насправді, (а не той, який лише існує у нормативних документах). Аналіз політичного життя передбачає відзначення ті елементи, які безпосередньо не входять у систему нормативного регулювання політики. Різні види політичної діяльності не завжди вписуються у встановлені загальнообов'язкові правила. Особливо це помітно під час виборів, коли використовуються адміністративний ресурс, недозволені законодавством джерела виборчих фондів, виборча антиреклама. Вплив на політичні процеси здійснюють не лише офіційні політичні інститути. Свої інтереси у політичному житті також намагаються реалізувати стихійно організовані і навіть тіньові структури.

Визначення **типів політичного життя** дозволяє більш докладно з'ясувати механізми і порядок його функціонування. Існує декілька критеріїв класифікації:

1. *За сферою охоплення*: 1) внутрішньополітичне; 2) зовнішньополітичне.
2. *За організаційними межами*: 1) парламентське; 2) адміністративно-урядове; 3) судове; 4) місцевого самоврядування; 5) партійне; 6) громадське.
3. *За рівнем політичних відносин*: 1) суспільне; 2) групове; 3) індивідуальне.
4. *За організаційним рівнем*: 1) *інституційне*, яке охоплює державно-правову сферу, професійну політичну діяльність у рамках державного механізму; 2) *представницьке*, яке охоплює політичну діяльність на рівні представницьких об'єднань: політичних партій і громадських об'єднань; 3) *індивідуальне*, яке характеризує індивідуальну участь у політичному житті.

Головною організаційною формою політичного життя є *політична система*.

2. Політична система: сутність, структура, функції.

Будь-яка система представляє собою сукупність елементів, між якими склались взаємозв'язки і взаємовідносини. Ця сукупність утворює певну цілісність. Принципи системної будови такі: властивості системи визначаються її цілісністю, а не є сумою властивостей окремих елементів; залежність властивостей елементів від місця, яке вони займають у структурі системи; повноцінне функціонування системи можливе лише у разі органічної єдності її елементів; чітка ієрархічна структуризація елементів системи. Соціальні системи, (включаючи політичну), відрізняються тим, що вони складаються із взаємодій і відносин людей та їх об'єднань. В середині XX століття накопичені теоретичні знання про політику дозволили зробити висновок про її системну будову. Важливою передумовою такого висновку стало введення до обігу політичної науки системного аналізу.

Ця аналітична схема була покладена в основу теорії політичної системи, розробленої американськими політологами *Девідом Істоном та Габріелем Алмондом*. Вони визначили основні методичні принципи аналізу політичної

системи, яка є мобільним утворенням, взаємодіє з усією сферою суспільного життя, впливає на нього шляхом розподілу необхідних ресурсів і цінностей. Цей підхід з певними доповненнями залишається провідним у сучасній політології. Отже, **політична система** – це **цілісна сукупність взаємодіючих елементів: політичних інститутів, відносин між ними на основі єдиних норм і цінностей, політичних ролей, за допомогою яких забезпечується реалізація влади у суспільстві**. Головною особливістю політичної системи є те, що вона забезпечує формування й здійснення влади, прийняття рішень, які впливають на життя всього суспільства. Тому вона характеризується як механізм формування і реалізації політичної влади. Політична система є динамічним утворенням. Динамізм визначається здатністю системи розвиватися, адаптуватися до змін у навколишньому середовищі.

Структура політичної системи є складною і розгалуженою. Її окремі елементи доцільно згрупувати згідно їх належності до певних сфер (підсистем).

Інституційна відображає формально-організаційні основи політичної системи. Головними елементами інституційної сфери слід визначити ті інститути, що пов'язані з реалізацією влади.

1. *Держава* є базовим елементом політичної системи. Вона виступає особливою формою організації політичної влади в країні, яка здійснюється за допомогою спеціального апарату. Його складають державні органи законодавчої, виконавчої, судової влади. Держава визначає соціально-політичний лад країни, забезпечує політичне, соціальне, економічне життя країни, встановлює цілі розвитку суспільства, представляє інтереси суспільства на міжнародній арені.

2. *Політичні партії* виступають офіційними представниками інтересів різних соціальних груп у політичній сфері, засобом досягнення влади, контролю за владою.

3. *Громадські об'єднання, групи інтересів, групи тиску* також є засобом представництва інтересів соціальних груп, прошарків. До них належать різноманітні професійні, творчі, жіночі, ветеранські, молодіжні, релігійні, спортивні, екологічні асоціації, організації, об'єднання, спілки, лобістські, тіньові структури тощо. Їхній вплив на владу буває безпосереднім і опосередкованим, відкритим і прихованим. Цей різновид політичних інститутів може функціонувати як цілком законний, відкрито діючий, так і знаходитись в тіні.

Комунікативна (процесуальна, діяльнісна) сфера характеризує рівень і характер діяльності політичних інститутів. Її складають *політичні відносини* – зумовлені широким комплексом суспільних відносин взаємодії суб'єктів політики з приводу набуття, здійснення й перерозподілу політичної влади. Отже, центральною проблемою політичних відносин є влада. За змістом і сутністю вони поділяються на такі види: співробітництво, солідарність, консенсус, конкуренція, суперництво, ворожнеча, конфлікт. Політичні відносини здійснюються у різних формах: офіційні (згідно встановлених правил), відкриті неофіційні, у закритому режимі (як незаборонені, так і заборонені законом) тощо.

Нормативна виступає засобом регулювання всієї системи суспільно-політичних відносин. До неї належать *політичні принципи і норми*. Вони

встановлюють міру дозволеної і забороненої поведінки в межах політичних відносин.

Ідеологічна. До неї належить *політична культура* як сукупний показник рівня, характеру, змісту політичних знань, ціннісних орієнтацій, традицій, ідеологій, навичок участі в політичному житті, практичної політичної поведінки. Вона відображає рівень знань суспільством законів і механізмів формування і функціонування політики.

Окремим складовим структури політичної системи, що значною мірою спрямовує її функціонування, є друковані та електронні **засоби масової інформації**. Вони збирають, обробляють і розповсюджують інформацію. Інформуючи суспільство про різні події з різних точок зору, вони таким чином впливають на свідомість людей.

Елементом, що об'єднує всі інші складові політичної системи, є **політична влада та її головний різновид – державна влада**. Вона розглядається як здатність, право й можливість приймати рішення, які мають вплив на життя всього суспільства. Влада спрямовує діяльність окремих інститутів і політичної системи в цілому.

Значення політичної системи визначається її соціально значущими **функціями**. Вони відображають напрямки її впливу на життя суспільства та взаємодії з ним.

1. Впорядкування існуючих суспільних інтересів і вимог до влади.
2. Обробка відповідної інформації та визначення на її основі цілей і завдань розвитку суспільства. Визначення пріоритетності завдань.
3. Організація діяльності суспільства по досягненню цілей його розвитку.
4. Залучення людей до сформованих політичних цінностей, традицій, зразків поведінки та сприяння їхній участі (у найбільш прийнятній для них формі) в політичному житті.
5. Забезпечення взаємодії елементів системи між собою і системою в цілому.
6. Нормотворча – формування основних норм життєдіяльності суспільства в різних сферах. Застосування цих норм до конкретних життєвих ситуацій.
7. Контроль за дотриманням політичних норм. Причому він є двостороннім. З одного боку, держава контролює дотримання норм права суспільством, з іншого – суспільство здійснює контроль за діями держави через систему представницьких політичних і громадських організацій.
8. Розподіл матеріальних і духовних цінностей відповідно до інтересів суспільства та окремих його членів.
9. Гармонізація, збалансування й узгодження суспільних інтересів з інтересами окремих індивідів і соціальних груп.
10. Зміцнення існуючого суспільного ладу, його зовнішньої і внутрішньої безпеки.

3. Форми політичного режиму.

Для класифікації політичної системи необхідно використовувати критерії, які б максимально враховували її динаміку, її процесуальні аспекти, спосіб і

напрямки її функціонування, відносини між її інститутами, її взаємодію з іншими сферами суспільного життя. Таким критерієм більшість політологів вважає *політичний режим*. Він виступає узагальненою характеристикою політичної системи. **Політичний режим** – це **сукупність характерних для певного типу держави засобів і методів досягнення й здійснення влади**. Крім того, він характеризується такими **показниками**: співвідношення повноважень між різними гілками влади; застосовувані процедури та способи організації органів влади і здійснення владних функцій; стиль прийняття владних рішень; відносини між державою і недержавними громадськими об'єднаннями; становище і роль політичних партій та громадських об'єднань у політичній системі; правовий статус громадян; зміст і співвідношення дозволеної і недозволеної політичної діяльності; форми взаємодії влади і громадян; функціонування правоохоронних і каральних органів; рівень політичної культури. Отже, політичний режим є найбільш адекватним критерієм класифікації політичної системи. Розрізняють такі **форми політичного режиму**.

1.Демократичний. Головним смислоутворюючим принципом демократії є визнання народу вищим джерелом влади в країні. Реалізація цього право народом здійснюється народом шляхом безпосереднього волевиявлення на референдумах, а також через обрані ним органи влади. Важливою характеристикою демократії є право того, хто зазнав поразки на виборах, відстоювати свої претензії на владу, контролювати дії чинної влади. Серед інших важливих *ознак демократії* слід виділити такі: децентралізація, розосередження і розподіл державної влади: по горизонталі – на законодавчу, виконавчу, судову; по вертикалі – на центральну державну і місцеве самоврядування; пріоритет виборних органів над виконавчими; прийняття владних рішень відповідно до волі більшості з повагою до прав меншості; пріоритет прав людини над державою; верховенство закону і права; при цьому правова система держави має відповідати основним правам людини; можливість громадян вільно об'єднуватись у політичні партії і громадські об'єднання й через них впливати на владу; діяльність правоохоронних і каральних органів відповідно до вимог закону; невтручання держави в особисту сферу життя людей. Незважаючи на зовнішню привабливість демократії, вона містить джерело свого руйнування. У результаті вільних виборів до влади може прийти сила, яка заперечує демократію. Складність її функціонування пов'язана також із необхідністю постійно підтримувати баланс інтересів у суспільстві.

2.Авторитарний займає проміжне становище між демократією і тоталітаризмом. Це відзначається на його сутнісних характеристиках. Йому притаманні диктаторський стиль здійснення влади і водночас наявність сфер людського життя, на які вплив держави не поширюється. Авторитаризм визначається значним зосередженням влади в руках правлячої верхівки або навіть конкретної особистості. Влада концентрується в органах виконавчої влади. Вони мають пріоритет над виборними, які не мають значного впливу і повністю підпорядковані виконавчій владі. А її органи створюються у закритих формах шляхом призначень. Вони ж і приймають головні рішення. Також лише формально існують багатопартійність і опозиція. Права і свободи громадян є звуженими насамперед ті, які стосуються можливості впливати на формування і

здійснення влади. Громадськість фактично усунута від цього процесу. Хоча інколи допускаються референдуми, але питання ставляться на них безальтернативно. При авторитарному режимі велику роль при здійсненні влади відіграють каральні органи. Судова влада не відокремлена серед решти гілок і не розглядається як незалежна. Та все таки зберігається обмежена багатоманітність в окремих сферах.

3.Тоталітарний – це режим тотального репресивного примусу до виконання волі органів влади. Головна сутність цього режиму полягає у повному контролі та суворій регламентації діяльності громадян та їх об'єднань. Причому контроль і регламентація спрямовані на примусове впровадження зразків і моделей не лише політичної поведінки, а й політичної свідомості. Влада прагне управляти свідомістю людини, формувати її думки, погляди, стиль мислення. (Особливо це стає небезпечним у зв'язку із сучасними інформаційними і технологічними можливостями). Контроль держави поширюється на всі сфери суспільного життя і тому слід говорити про його повну одержавленість. Держава є єдиним інститутом політичної системи. Весь обсяг державної влади неподільно належить одній політичній силі. За умов тоталітаризму відбувається зрощування державного і партійного апаратів, постійно підміняються їхні функції. При цьому абсолютно відсутні легальні механізми формування і змінності реальних органів влади. Народ повністю відчужений від процесу творення і здійснення влади в країні. Вибори в основному є безальтернативними, а тому – суто формальними. Хоча інколи влада своїм заходам надає зовнішньої демократичності, коли необхідна народна підтримка її діям. Але це здійснюється за рахунок штучної мобілізації народної активності Влада здійснюється загалом насильницькими, примусовими методами. Провідна роль тут належить контролюючим і каральним органам. Незважаючи на те, що тоталітаризм зовнішньо урівнює всіх у мінімальних правах, певні соціальні привілеї надаються окремим групам.

ТЕМА: ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

1. Концепції влади у світовій політології.
2. Політична влада: сутність і структура.
3. Механізм здійснення влади. Принципи розподілу влади.
4. Легітимність влади.
5. Політична еліта.

1. Концепції влади у світовій політології.

Влада є центральною категорією політології і основним чинником у практичній політиці. Вона розкриває зміст політичних процесів, механізму функціонування політичних інститутів. Різні тлумачення влади характеризуються відповідними **концепціями**.

1 Телеологічна характеризує владу як стійку здатність досягти поставлених цілей, отримати намічені результати.

2.Біхевіористська тлумачить владу як особливий тип поведінки людини, спрямований на зміну поведінки іншої людини. Влада означає здатність здійснювати вплив одних соціальних суб'єктів на інших. Такий вплив проявляється насамперед на рівні міжособистісних відносин.

3.Психологічна розвиває біхевіористську. Вона досліджує суб'єктивну мотивацію такої поведінки. Ця мотивація знаходиться у свідомості і підсвідомості людей, визначається головним чином психологічними і навіть фізіологічними властивостями людини. Серед них провідними є воля до влади одних людей і готовність до повного підпорядкування інших.

4.Системна концепція визначає владу як властивість соціальної системи, її здатність системи забезпечити виконання прийнятих рішень, спрямованих на збереження її цілісності, реалізацію спільних для її складових цілей, узгодження окремих і загальних інтересів.

5.Структурно-функціональна також розглядає владу як спосіб самоорганізації соціальної системи, заснований на об'єктивно необхідному розподілі функцій управління та виконання.

6.Конфліктна обумовлює владу здатністю певних соціальних суб'єктів приймати рішення, що впливають на розподіл благ у конфліктних ситуаціях.

7.Реляціоністська (від relations – відносини) розглядає владу як нерівноправні відносини між двома партнерами. Один із них може вирішальним чином впливати і радикально змінювати поведінку іншого. Влада характеризується як взаємодія суб'єкта і об'єкта, коли суб'єкт контролює дії об'єкта за допомогою певних засобів. В межах даної концепції розділяють такі підходи: а) *опору*, який досліджує форми та процедури опору, механізму його подолання в системі владних відносин; б) *обмін ресурсами*, який в основу влади кладе нерівний розподіл ресурсів між носієм влади і підвладним; в) *розподіл зон впливу*, згідно з яким партнери в системі відносин влади постійно обмінюються своїми функціями. Ця концепція акцентує увагу насамперед на рольових відносинах влади, на її організаційних і процесуальних аспектах. Вона дозволяє виявити реальних учасників владних відносин, а також конкретні засоби здійснення владного впливу.

2. Політична влада: сутність, структура.

Влада є однією з центральних категорій політичної науки і однією з центральних проблем політичної практики. Влада є водночас метою і засобом політики. З огляду на вищезазначені концепції слід зробити висновок, що інститут влади існує не лише у політиці. Вона є там, де складається певна стійка спільнота людей, яка проводить спільну узгоджену діяльність. Оскільки ця діяльність спрямована на реалізацію спільних цілей, об'єктивно існує потреба підпорядковуватись єдиній волі та правилам, які вона встановлює (тією мірою, наскільки це необхідно для досягнення спільних цілей). **Влада**, що властива для будь-якого соціуму, розглядається з точки зору **широкого** або **загальносоціального** розуміння. Вона визначається як **здатність однієї особи**

або групи осіб здійснювати свою волю, чинити вирішальний вплив на діяльність і поведінку людей.

Влада в її загальносоціальному розумінні має свій прояв у різних сферах суспільного життя. Найважливішим різновидом суспільної влади є **політична** влада. Тому що вона на практиці втілює головне призначення політики – організацію, регулювання і впорядкування життя суспільства. Вона обов'язково стосується великих груп людей і пов'язана з постійним процесом управління. Політична влада прямо чи опосередковано впливає на функціонування інших суспільних сфер і відповідних типів влади.

Ознаки політичної влади.

1. Наявність владної волі, бажання її стверджувати.
2. Лише політична влада володіє монопольним правом на здійснення владної волі у суспільстві.
3. Політична влада є всеохоплюючим, публічним інститутом.
4. Політична влада володіє верховенством стосовно усіх соціальних суб'єктів.
5. Політична влада має монопольне і законне право на застосування примусу і насильства у разі невиконання її розпоряджень та антисоціальної поведінки.
6. Безособовість політичної влади означає, що її вплив не персоніфікується в особі носія влади. Вона здійснюється на основі певних норм і повноважень.
7. Політична влада пов'язана не з простим її володінням, а з постійним процесом її реалізації.
9. Багатоманітність засобів реалізації влади (не лише суто політичних, а й таких, що притаманні іншим видам влади).
10. Інституціоналізованість політичної влади (наявність законних владних органів і владних повноважень).

Отже, **політична влада – це інституціоналізований соціальний контроль, визначений і зафіксований як сукупність спеціально створених органів і повноважень, за допомогою яких здійснюється керуючий і регулюючий вплив на суспільство.** Політична влада є необхідною передумовою нормального функціонування суспільства. Вона спрямована на узгодження інтересів, дій окремих людей і соціальних груп з метою вирішення завдань, які мають значення для всього суспільства. Політична влада потрібна для підтримання соціального порядку. Вона складає основу політичної системи, втілює її регулятивний і контрольний принципи.

Структура влади.

Сутність влади полягає у здійсненні двох універсальних принципів – управління і підпорядкування. Вони є суспільно зумовленими і необхідними. Саме ці принципи відображаються у двох елементах структури влади – об'єкті і суб'єкті. **Суб'єкт** – це безпосередній носій влади, її активна, спрямовуюча основа. Для нього характерні такі риси: бажання здійснювати владну волю, вміння її підпорядковувати інших, достатній рівень компетентності, вміння використовувати необхідні владні ресурси.

Влада – це обов'язково двосторонні відносини нерівності. Тому неодмінно має бути інша сторона, становище якої щодо суб'єкта є нерівним. **Об'єкт** – партнер владних відносин, який у силу різних причин підпорядковується

суб'єкту, виконує його розпорядження. Таке підпорядковування відбувається з різних *причин*: звичка, яка склалась у результаті багаторазової повторюваності; зацікавленість об'єкта у досягненні поставлених цілей; усвідомлення необхідності виконання волі суб'єкта; авторитет, який викликає керівник у підлеглих; страх. Ефективність здійснення влади, (а зрештою, функціонування всієї системи), залежить від того, чи відповідає владній волі суб'єкта зустрічне бажання об'єкта підпорядковуватись.

3. Механізм здійснення влади.

Це питання є досить важливим для більш глибокого з'ясування сутності влади. Оскільки зміст політичної влади визначається процесом її реалізації. Отже, **механізм здійснення влади** доцільно визначити так – це **процес, який складається зі сукупності прийомів, методів, процедур, стратегічних і тактичних дій, пов'язаних прийняттям і реалізацією владних рішень, котрі мають вплив на суспільне життя.** Він складається із таких етапів.

1.Розробка, підготовка прийняття рішення. На даному етапі здійснюються такі *заходи*: визначення і формулювання проблеми, з якою пов'язане рішення, з'ясування місця, яке вона займає у житті суспільства; аналіз загальної ситуації навколо даної проблеми; визначення зацікавлених і незацікавлених груп та їхню мотивацію; збір інформації про об'єктивні тенденції розвитку суспільства через опитування громадської думки та оцінку експертів.

2.Прийняття владного рішення здійснюється відповідним владним органом залежно від передбаченої для цього процедури – більшістю голосів або консенсусом.

3.Реалізація рішення. На даному етапі важливим є вміння досягти поставленої мети. Він передбачає здійснення таких *заходів*: контроль за виконанням рішення; вчасне коригування цього процесу залежно від особливостей об'єкта і виправлення можливих відхилень; створення організаційної структури, яка б контролювала виконання; забезпечення зворотного зв'язку з об'єктом про сприймання ним цього рішення; нейтралізація тенденцій, які протистоять виконанню рішення; залучення до цього процесу широких верств суспільства, щоб вони відчували свою причетність до нього.

Процес здійснення влади пов'язаний з використанням певних **методів**. Політична наука і практика напрацювали достатню їх кількість.

1.Право – найбільш універсальний і цивілізований метод. Ефективний у країнах із високою правовою культурою і правосвідомістю.

2.Авторитет як наявність довіри з боку підвладної маси.

3.Переконання – встановлення позитивних стимулів, заохочення, надання пільг.

4.Примусові заходи – тиск, позбавлення, заборони.

5.Маніпулювання – приховування інформації, розповсюдження стереотипів, висунення пропозицій, які часто не виконуються.

6.Нейтралізація, ізоляція опонентів.

7.Інформаційний контроль.

8. *Формування у суспільстві нових вимог*, нібито актуальних, які нібито здатна вирішити ця влада.

У механізмі здійснення влади важливе місце займають *засоби (ресурси)*, які забезпечують вплив суб'єкта на об'єкт.

1. *Структурні або адміністративні* – органи влади.

2. *Економічні* – матеріальні цінності, необхідні для суспільного виробництва і споживання – гроші як універсальний еквівалент обміну, земля, засоби виробництва, продукти харчування тощо.

3. *Соціальні* – підвищення чи зниження соціального статусу, престижу, надання чи позбавлення посад, рівень добробуту.

4. *Культурно-інформаційні* – освіта та інформація, а також інструменти їх формування і розповсюдження: засоби масової інформації, заклади науки, освіти, культури.

5. *Силові* забезпечують силовий примус до виконання волі органів влади. Його складовими елементами є армія, органи внутрішніх справ, державної безпеки, суд, прокуратура.

6. *Демографічні* – люди, якщо вони виступають самостійним засобом здійснення влади.

Принципи розподілу влади.

Однією з передумов ефективного здійснення влади є розподіл функцій, які виконуються в її системі. **Поділ влади – це характерний для демократичних держав провідний механізм функціонування всіх інститутів політичної влади, згідно якого законодавча, виконавча і судова влади здійснюється різними органами і посадовими особами.**

Взагалі розподіл влади здійснюється по вертикалі і по горизонталі. Вертикальний розподіл – це розподіл владних повноважень між центральною державною владою і місцевим самоврядуванням. У федеративних державах існує проміжний рівень – регіональний – це влада суб'єкту федерації. Горизонтальний розподіл здійснюється між органами влади на одному і тому ж рівні.

Ідея такого розподілу влади була висловлена у творах англійського мислителя *Д. Локка*. Потім обґрунтована і розвинута у праці французького просвітника *Ш.-Л. Монтеск'є* “Про дух законів” (1748 р.) А на практиці ці ідеї були реалізовані у *Конституції США* (1787 р.) Але фактично принцип розподілу почав функціонувати раніше.

Законодавча влада – система органів (парламенти), які приймають закони, обов'язкові для всіх громадян держави та інших державних органів, та контролюють їх виконання. Закони мають відповідати таким вимогам – відповідність конституції, правам людини, принципу формальної рівності. Закони визначають основні засади внутрішньої і зовнішньої політики держави. Парламенти формуються на принципах виборності, представництва, колегіальності.

Виконавчу владу складає система органів (уряди), які здійснюють виконавчо-розпорядчі функції, тобто виконують закони, розпорядження законодавчої влади і видають для цього власні нормативні акти. Уряди можуть формуватись окремо парламентом, окремо президентом або спільно. Механізми

формування виконавчої влади, на відміну від законодавчої, є більш закритими. Тому у цьому процесі потрібно забезпечити якомога більше прозорості. Контроль за її діяльністю здійснюється за допомогою підзвітності і відповідальності перед парламентом. Але, з іншого боку, урядам потрібно надавати достатньо широку повноваження для оперативного управління суспільними справами.

Судова влада – система органів (суди), які контролюють діяльність інших гілок влади, забезпечують дотримання норм права і юридично встановленого політичного порядку, вирішують спори. Одне з головних призначень судової влади полягає у захисті прав і свобод громадян. У своїй діяльності суди мають бути незалежними і підпорядковуватись виключно вимогам закону.

Розподіл влади це не просте розмежування повноважень. Це цілісна система противаг і стримувань одних органів влади іншими.

4. Легітимність влади.

Влада не лише має бути законною у формальному розумінні, тобто відповідати існуючим законам, а бути законною в очах підлеглих. Як зазначав французький політолог *Моріс Дюверже*: “Влада забезпечується, коли підлегли вірять, що їхнє підпорядкування відбувається на законних підставах, тоді владний вплив є законним і доцільним”. Тільки у разі сприймання суспільством існуючої владної системи як законної її дії усвідомлюватимуться як правильні. Для нормального функціонування влади обов’язковими є визнання за нею права управляти і забезпечення згоди громадян підпорядковуватись їй.

Така ситуація характеризується терміном “легітимність”. У політологічному розумінні він розглядається як позитивне ставлення громадськості до влади. Отже, **легітимність – це визнання підлеглими правомірності і доцільності існуючих інститутів влади з підпорядкуванням нормам і правилам, які вона встановлює; це досягнення інститутами влади суспільного визнання і виправдання прийнятих політичних рішень і обраного політичного курсу.**

Категорія “легітимність” була введена в науковий обіг німецьким соціологом *М. Вебером*. Він використав її як спосіб узаконення певного типу володарювання, відрізнивши його від формальної відповідності влади існуючій системі законодавства. *Вебер* також розробив **класифікацію** різновидів легітимності. Залежно від мотивів підпорядкування він виділив такі.

1. **Традиційна** базується на основі існуючих традицій, звичаїв, які склались історично. Правитель визнається законним, тому що в очах підлеглих він уособлює традиційні владні інститути, цінності.

2. **Харизматична** спирається на віру підлеглих у надзвичайні, виключні якості володаря. Завдяки такій вірі йому приписується здатність здійснювати виняткові вчинки, не властиві звичайним людям. Харизматична легітимність носить суто персоналізований характер і має емоційне забарвлення.

3. **Легально-раціональна** ґрунтується на повазі до існуючих законів, інших нормативних актів. Влада правителів за умов цього різновиду формується у результаті народного волевиявлення. Суспільне визнання такої влади обумовлюється усвідомленні народом розумності і раціональності існуючого

політичного ладу. Суспільство підпорядковується більшою мірою не особі правителя, а нормам і правилам, на основі яких обираються і функціонують суб'єкти влади.

Представлена класифікація є класичною для політичної науки і тривалий час визначала загальну методику аналізу проблеми легітимності у цілому. Однак вона не передбачає розмежування у системі легітимності суспільного визнання конкретних осіб, що здійснюють владні функції, і типу політичної системи загалом. Більш універсальний підхід відображений у **класифікації**, запропонованій американським політологом *Д. Істоном*.

1. *Ідеологічна* базується на цінностях і принципах, що сповідує влада.

2. *Структурна* ґрунтується на сприйманні суспільством існуючих політичних інститутів і норм як правильних і доцільних.

3. *Особистісна* характеризується як моральне схвалення осіб, що виконують самостійні владні функції в існуючих органах влади.

У характеристиці легітимності політичної влади важливе значення має її позитивна оцінка суспільством. На її основі рядові громадяни висловлюють згоду підпорядковуватись нормам, які встановлює влада, цінностям, які сповідує влада. Легітимність є невід'ємною умовою належного здійснення влади, показником її ефективності, чинником забезпечення цілісності політичної системи і суспільства.

5. Політична еліта.

Незалежно від типу політичної системи влада у ній завжди здійснюватиметься відокремленою групою людей, що складає меншість. Для її характеристики вводиться поняття “еліта”. У політичній сфері еліта відображає суспільну верству, яка носієм владно-управлінських функцій. Причини існування такої соціальної групи цілком об'єктивні: 1) психологічна і соціальна нерівність людей, їх неоднакові здібності, можливості і бажання щодо участі у політиці; 2) розподіл суспільних функцій, виділення серед них управлінських, які потребують професійної реалізації; 3) загальна пасивність широких суспільних мас щодо політичної участі.

Класичні теорії еліти були розроблені в кінці XIX – на початку XX століть такими теоретиками політичної думки як *Г. Моска*, *В. Парето* і *Р. Міхелс*. На їхню думку, будь-які суспільства на всіх етапах цивілізації поділяються на класи керівників і керованих. Перший, малочисельний, виконує політико-управлінські функції, а другий складає більшість і підкоряється першому. Клас керівників володіє управлінськими здібностями і намагається всіляко закріпити свої владні позиції. Світом завжди править вибрана, наділена видатними соціальними і психологічними якостями меншість – еліта. У сучасній політичній науці теорії еліти набули більш демократичних характеристик. Автори концепцій демократичного елітизму вважають, сильна політична еліта є головною передумовою реалізації принципів демократії. Суспільство, пасивне у своїй масі, інколи заперечує основам демократії. Тому всі владні повноваження необхідно надати політичній еліті, забезпечивши громадський контроль за її формуванням і діяльністю.

Політична еліта – це певна соціальна група, яка складає меншість у суспільстві. Вона є достатньо самостійною, привілейованою, володіє великим обсягом політичного впливу, концентрує державну й інформаційну владу і претендує на представництво інтересів народу. Політична еліта характеризується такими *ознаками*: політична активність і висока орієнтованість на владу; високий соціальний статус і престиж; управлінські здібності і певною мірою інтелектуальні переваги; належність влади в організаціях та інститутах, що організовують суспільне життя; здійснення впливу на нього через прийняття владних рішень. Ці ознаки відображають різні концепції еліти. Їх можна поєднати у такі *підходи*, котрі по-різному тлумачать сутність політичної еліти. *Ціннісний* відрізняє її серед решти суспільство певними перевагами, насамперед інтелектуальними. *Структурно-функціональний* пояснює існування еліти важливістю управлінських функцій та людей, що їх виконують. Цим визначається їхнє окреме місце у соціальній структурі.

Політична еліта – явище неоднорідне. Багатогранність її прояву зумовлює необхідність її класифікації. Для цього існують різноманітні критерії. У залежності від *джерел впливу* еліта поділяється на *спадкову* (представництво династії), *ціннісну* (наявність необхідних інтелектуальних переваг), *владні* (прийняття владних рішень), *функціональні* (виконання функцій технічного керівництва). Еліта буває *правлячою* і *опозиційною* (контреліта). За *джерелом поповнення* поділяється на *відкриту* (з усього суспільства) і *закриту* (лише з власного середовища). Політична еліта не є цілісним утворенням і в її структурі виділяються декілька рівнів: *вища* безпосередньо приймає владні рішення, що впливають на життя всієї держави, це головні керівники держави; *середня* безпосередньо виконує основний владно-управлінських функцій; *адміністративна* складається зі службовців-виконавців.

Значущість політичної еліти у житті суспільства значною мірою визначається її *функціями*: визначення політичної волі окремих соціальних груп і всього суспільства та розробка механізмів реалізації цієї волі; формування політичних цілей розвитку суспільства; представництво окремих і загальних суспільних інтересів; регулювання суспільних відносин; створення механізмів поповнення свого складу; забезпечення цілісності і єдності суспільства; організація діяльності суспільства на реалізацію цілей його розвитку.

Важливим аспектом характеристики політичної еліти є проблема її соціального складу. Звичайно, у сучасних державах соціальне походження не відіграє головної ролі. І його поповнення відбувається з представників різних суспільних груп. Головне мати відповідні здібності. Якщо говорити про структурний склад політичної еліти, то до нього належать вищі державні керівники, управлінський апарат, виконавці владних рішень. Крім того до еліти належать впливові економічні кола, власники впливових засобів масової інформації, члени впливових угруповань, навіть якщо вони не беруть безпосередньої участі у творенні владних рішень. Окремо слід відзначити тих людей, які здійснюють вплив на владу в опосередкованих формах. У процесі формування еліти важливо запобігти її бюрократизації, її замкненості на власних вузькогрупових проблемах. Для цього необхідно забезпечити гласність у

діяльності органів влади, відкритість доступу до них, суворе дотримання законності і демократичних процедур в їх діяльності.

ТЕМА: ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

1. Основні закономірності і теорії походження державі.
2. Держава – основний політичний інститут.
3. Форми правління і державного устрою.
4. Основні характеристики правової держави.

1. Основні закономірності і теорії походження держави.

З'ясування причин та закономірностей походження держави дозволяє глибше визначити її сутність як провідного політичного інституту. На різних етапах розвитку людства існували певні типи його організації. Спочатку це були кровно-родинні об'єднання. Влада в них була суспільною і належала всім членам спільноти. Відносини у суспільстві регулювались за допомогою численних соціальних норм. Удосконалення системи виробництва мало результатом суспільне розшарування і майнову нерівність. Ці процеси об'єктивно зумовили потребу створення спеціального інституту публічної влади для узгодження інтересів різних соціальних груп, здійснення функцій суспільного управління. Таким інститутом стала держава.

Основні **теорії** походження держави.

1.*Теологічна* стверджує, що держава виникла внаслідок прояву Божої волі. Такий підхід підкреслював вічність і непорушність держави як інституту і влади конкретних правителів.

2.*Патріархальна* розглядає державу як результат розвитку сімейних об'єднань. Вона є політичним наслідком історичної еволюції сім'ї. Всі сімейні відносини трансформуються у державні. І влада монарха виступає прямим продовженням влади батька в сім'ї.

3.*Психологічна* ґрунтується на особливостях природи людської психології. Одна група людей (меншість) має здібності до володарювання. Представники другої групи прагнуть покори, підпорядковуватись іншим, перекладаючи на них всю відповідальність.

4.*Теорія завоювання (конфлікту)* також пояснює походження держави як завоювання одного племені іншим. Держава тут виступає апаратом примусу, за допомогою якого завойовники утримують владу на опанованій території.

5.*Теорія суспільного договору* пояснювала утворення держави внаслідок добровільної угоди між різними частинами суспільства: носіями влади (меншістю) і рештою суспільства. Вона передбачала передачу частини повноважень правителям з метою добровільного підпорядкування підлеглих їхній волі. Натомість державна влада зобов'язувалась захищати необхідні права громадян, піклуватись про спільне благо. Якщо вона не виконує умов договору, громадяни мають право її замінити.

6. *Класова* характеризує державу як результат тривалої еволюції суспільства, насамперед його економічних відносин. Удосконалення засобів виробництва вплинуло на появу приватної власності і майнової нерівності. Економічно панівні класи потребували захисту своїх майнових інтересів. Його мав забезпечити спеціальний управлінський апарат – держава, який на правовому рівні закріплював усі майнові права та привілеї заможних класів.

2. Держава – основний політичний інститут.

Держава як провідний інститут політичної системи характеризується такими специфічними **ознаками**.

1. *Суверенітет* – це невід’ємна і найбільш визначальна політико-правова властивість держави, що відображає самостійність і незалежність державної влади від будь-якої іншої організації на території певної країни та за її межами. Характеризується як верховенство, повнота і неподільність державної влади.

2. *Організація публічної політичної влади*, яка відокремлена від суспільства, стоїть над суспільством і здійснює від імені всього суспільства та в його інтересах зовнішню і внутрішню політику.

3. *Всеохоплюючий, універсальний інститут*, що поширює свої дії і вплив на територію всієї країни, всіх громадян.

4. *Наявність чітко визначених кордонів і території*. Територія виступає простором реалізації державою своїх повноважень.

5. *Народ* є одним із державоформуючих чинників. Він розглядається не лише як населення країни, а насамперед як певна спільнота, що здійснює право на політичне самовизначення.

6. *Професійний апарат*, який виконує функції управління суспільними справами.

7. *Самостійна фінансова система* – невід’ємне і неподільне право формувати бюджет і збирати податки.

8. *Система права* – система норм, за допомогою яких держава регулює суспільні відносини і яким надає обов’язкової сили.

Отже, **держава – це політична форма організації суспільства, що відображає зумовлену економічним ладом політичну владу більшості, регулює суспільні відносини за допомогою норм права, які є обов’язковими для всіх людей.**

Місце і роль держави у політичній системі суспільства визначаються її функціями. **Функції – це основні напрямки діяльності держави, в яких відображаються і конкретизуються її завдання та мета, виявляються її зміст та сутність.** Функції держави класифікують в основному за територіальною спрямованістю та сферою здійснення. **Внутрішні** – це напрямки діяльності держави, в яких відображається її внутрішня політика:

1) *господарська* – забезпечення економічної основи держави, системи виробництва, регулювання економічних відносин;

2) *соціальна* – створення умов для нормальної життєдіяльності суспільства, зокрема, у сфері охорони здоров’я, соціальних послуг, забезпечення житлом;

3) *освітня* – розробка узгодженої системи безперервної освіти;

4) *культурно-виховна* – діяльність держави у сфері, науки, культури, фізичної культури і спорту;

5) *правова* поділяється на правотворчу та правоохоронну, які полягають у формуванні і реалізації норм, що регулюють суспільні відносини, а також в охороні існуючої системи правопорядку і у захисті існуючого суспільного ладу;

6) *захист прав і свобод громадян*.

Зовнішні – напрямки діяльності держави поза її межами:

1) *дипломатія* – здійснення міжнародного співробітництва, налагодження відносин з усіма суб'єктами міжнародних відносин;

2) *забезпечення безпеки і територіальної цілісності* держави від зовнішніх зазіхань;

3) *міжнародне співробітництво* у різних галузях: економіка, торгівля, наука, освіта, культура, спорт тощо.

3. **Форми правління і державного устрою.**

Держава спроможна ефективно здійснювати свої функції лише у разі своєї організації на належному рівні. Спосіб і порядок організації і здійснення державної влади відображає поняття **форми держави**. Вони поділяються на форми правління і державного устрою.

Форма правління характеризує організацію верховної державної влади, порядок утворення її органів. Існують такі її види.

Монархія – форма правління, за якої верховна державна влада повністю або частково зосереджена в руках монарха і є спадковою. При *абсолютній монархії* монарх є єдиним вищим органом державної влади. Представницькі органи або повністю відсутні, або їхня роль мінімальна. Уряд призначається і керується монархом. Форма правління, за якої владні повноваження монарха обмежені іншими органами (парламент, уряд) і чітко визначені на конституційному рівні, називається *конституційною (обмеженою) монархією*. Офіційно монарх є головою держави. Він призначає склад уряду, але фактично здійснює це на основі парламентської більшості. Формально уряд підзвітний монарху, та на практиці несе відповідальність саме перед парламентом.

Іншою формою правління є **республіка**. Вона характеризується тим, що її вищі органи державної влади формуються загальнонародними виборами і є колегіальними. Республіка має такі різновиди. За *президентської* президент обирається всенародно, очолює уряд і всю систему виконавчої влади. Уряд підзвітний і підконтрольний лише президенту. Безпосередніх зв'язків між парламентом і урядом немає. Кожен виконує свої окремі функції. У *парламентській* республіці уряд призначається парламентом, є підзвітним і підконтрольним теж парламенту. Посада президента при цьому не виключається, але його повноваження голови держави мають суто представницький і формальний характер. Для *змішаної* властиве поєднання елементів обох типів республік. Президент обирається всенародно і має значні повноваження щодо здійснення виконавчої влади. Уряд формується президентом за згодою парламенту. Безпосередньо очолює уряд прем'єр-міністр. Однак президент

володіє повноваженнями спрямовувати діяльність уряду, а також визначати його склад. Парламент теж має право впливати на його функціонування через прийняття програм державної політики та інші механізми контролю.

Наступна форма держави – **форма державного устрою** відображає територіальний устрій держави, характер взаємовідносин між її складовими частинами, а також кожної з них із центром, механізм відносин між центральними і місцевими органами влади. За формою державного устрою держави поділяються так.

Унітарні держави складаються з адміністративно-територіальних одиниць, що не мають ознак державності. Органи державної влади утворюють єдину систему. Існує єдине законодавство, яке поширюється на територію всієї країни. Адміністративно-територіальні одиниці чітко підпорядковані центральним органам і мають лише органи місцевого самоврядування. Вони вирішують питання лише у межах своєї компетенції. До складу **федерації** входять територіальні утворення, які мають ознаки державності. Державний механізм складається із загальнофедеральних органів державної влади та органів влади суб'єктів федерації. Їхні повноваження чітко розмежовані. Суб'єкти федерації мають свої законодавчі органи, уряди, суди, конституції, правові системи. У межах своєї компетенції вони наділені правом приймати нормативні акти. Менш розповсюдженою формою державного устрою є **конфедерація** – союз суверенних держав при наявності певних координуючих органів. Вони вирішують окремі спільні питання: оборона від зовнішньої небезпеки, узгодження зовнішньої політики, економічні, фінансові проблеми тощо. Конфедерації створюються на основі договору, який є її головним правовим документом. Взагалі конфедерації мають перехідний, а тому і нестійкий характер.

3. Основні характеристики правової держави.

Призначення держави полягає у забезпеченні умов для нормальної життєдіяльності суспільства, ефективному регулюванні суспільних відносин. Нинішній етап становлення інституту держави, еволюції суспільства потребує більш високої якості здійснення цих функцій. У цьому контексті актуальним стає питання про широке практичне застосування принципів **правової держави**. Правова держава стала своєрідною відповіддю на потребу звільнення людини з-під державної сваволі держави та створення правових механізмів для реалізації людиною свого потенціалу.

Правова держава є складним системним утворенням. Її сутність характеризується такими **ознаками**.

1. Верховенство права є провідним принципом правової держави. Право має пріоритет над державою. Вторинність держави означає, що вона є лише механізмом реалізації норм права.
2. Первинність права може бути реалізована, коли в суспільстві діє загальна підвладність законам громадян. Насамперед це стосується державних органів та посадових осіб, які здійснюють свої повноваження чітко в межах закону. Цей

принцип відображається у такій формулі: “громадянам дозволено все, що не заборонено законом, державі дозволено те, що визначено законом”.

3. Закон неодмінно повинен відповідати принципам гуманності і справедливості. Його дія безпосередньо спрямовується на захист прав і свобод громадян. Щодо них не допускається ніякого обмеження іншими законами.

4. Зміст законів правової держави складають також механізми, гарантії захисту і практичної реалізації прав і свобод людини. Закон включає обов’язки громадян щодо здійснення цих прав і свобод іншими. Абсолютної свободи бути не може. Вона не повинна забезпечуватись за рахунок інших.

5. Законодавство правової держави ґрунтується на засадах юридичної рівності влади і рядових членів суспільства.

7. Система державної влади будується на основі її функціонального і структурного розподілу: по вертикалі – на центральну і місцеве самоврядування, по горизонталі – на законодавчу, виконавчу, судову. Особлива роль належить судовій владі, яка виконує функцію застосування законів до життєвих ситуацій.

8. У правовій державі поширена практика суспільного контролю за діями органів і посадових осіб державної влади через систему громадських організацій.

ТЕМА: ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

1. Сутність політичних партій.
2. Типи партій.
3. Класифікація партійних систем.

1. Сутність політичних партій.

Сучасні демократичні суспільства мають складну і багатоманітну структуру. Різноманітні верстви, групи, прошарки, прагнучи реалізувати свої інтереси та потреби, цілком об’єктивно вступають у конкурентну боротьбу. Для підтримки нормальної життєдіяльності суспільства їм потрібно здійснювати на основі інститутів, які би забезпечували представництво цих інтересів і потреб. Такими представницькими інститутами є політичні партії. Отже, **політична партія – це організація, яка створилась шляхом добровільного об’єднання активної частини суспільства на певній ідеологічній основі, на базі спільних інтересів для участі у політичному житті з метою здобуття і використання державної влади.** Політичні партії як провідні політичні інститути і учасники політичних процесів відрізняються від інших громадських організацій. Кваліфікуючи таким чином партії, політологи виділяють такі їх **родові ознаки.**

1. Партія представляє собою організаційно оформлену, формально визначену структуру.
2. Партія є стабільним об’єднанням, яке має тривалий історію свого розвитку.
3. Кожна партія прагне забезпечити собі підтримку якомога більшої кількості виборців.

4. Партії виступають своєрідним містком між державою і суспільством. Як соціальні інститути вони висловлюють інтереси суспільних груп. А далі вже як складові органів влади реалізують їх у формі державної політики.

5. Головна мета діяльності будь-якої партії пов'язана з досягненням державної влади. Це є її головною визначальною ознакою.

Партії розрізняються між собою за допомогою **базових характеристик**, які ідентифікують конкретну партію.

1. **Ідеологія.** Система переконань, ціннісних орієнтацій, що визнані як пріоритетні представниками даної партії.

2. **Політична платформа** розглядається як програма діяльності партії у різних сферах.

3. **Організаційна структура** відображає внутрішню будову партії, принципи членства у ній.

4. **Методи і засоби діяльності** визначають, наскільки теоретична програма і практична діяльність партій відповідають вимогам закону.

5. **Соціальна база або електорат** складається з тих суспільних верств, груп, які підтримують дану партію. Її соціальна база характеризується тими соціальними групами, хто проголосував за неї. Термін електорат є більш доцільним, тому що на політичні позиції виборців впливає не тільки їхня соціальна належність, а цілий комплекс чинників, у тому числі і суб'єктивних.

Досить часто зазначені характеристики мають ситуативний характер і відображає кон'юнктурні потреби та минулі інтереси соціальних груп. Тому для більш повного розкриття сутності партій необхідно визначити їхні **функції**, які вони виконують у житті певного соціуму.

1. Кожне суспільство складається зі значної кількості соціальних суб'єктів як носіїв своїх інтересів. Для того, щоб їх реалізувати, необхідно виявити, чітко сформулювати і впорядкувати ці інтереси і потреби.

2. Партії сприяють перетворенню окремих інтересів у декілька сукупних однорідних інтересів, які є найбільш суспільно значущими.

3. На основі узагальнення основних інтересів партії формують конкретні політичні ідеології, програми, виборчі платформи, які визначають шляхи і цілі розвитку суспільства у різних сферах його життя.

4. Конкурентна боротьба за владу є об'єктивним явищем демократичної політичної системи. Важливо забезпечити її прозорість. Отже, саме партії переводять боротьбу між політичними ідеологіями, програмами та силами, які їх сповідують у площину відкритості, законності і цивілізованості.

5. Втілення у практичне життя демократичних принципів виборності органів влади та представництва в них інтересів різних соціальних груп.

6. Правлячі партії реалізують суспільні інтереси (через свої програми) як напрямки державної політики.

7. Опозиційні контролюють процес здійснення влади.

8. Партії надають інституційні можливості реалізації громадянами своєї політичної активності.

9. Партії виступають ефективним засобом змінності політичних сил при владі.

10. Партії створюють оптимальні умови для формування політичних діячів через навчання, організаційну роботу, висунення своїх кадрів в органи влади.

2. Типи партій.

Політичні партії як важливі політичні інститути мають спільні родові ознаки, реалізують своє соціальне призначення через виконання схожих функцій. Але суспільна неоднорідність обумовлює потребу функціонування різних партій, щоб забезпечити можливість вибору між ними.

У політології існує декілька критеріїв для класифікації політичних партій. Головним серед них є критерій **організаційної структури**. Згідно з ним партії поділяються таким чином.

1) *Масові* (організаційно оформлені) мають розгалужену партійну структуру. Вона складається з централізованого управлінського партійного апарату, до якого належать професійні функціонери, та постійно діючих низових організацій. Між ними існує організаційний зв'язок. Членство у таких партіях є фіксованим індивідуальним.

2) *Кадрові* (організаційно неформлені) характеризуються відсутністю чіткої організаційної структури, мережі партійних організацій. Вони складаються з професійних політиків, відомих громадських діячів, впливових бізнесменів. Її організаційну будову представляє лише керівний партійний орган. Для даного типу партії головним завданням є проведення виборчої кампанії. В кадровій партії немає фіксованої кількості членів. Натомість використовують термін “прихильники партії”. Їхня кількість визначається кількістю виборців, які проголосували за її кандидата.

Досить поширеним у науковому середовищі є критерій **ідеологічної спрямованості** партій. На цій підставі вони поділяються так: *фашистські, консервативні, ліберальні, соціал-демократичні і комуністичні*. Ця класифікація є значною мірою традиційною. Своїх цілей партії досягають, керуючись більше прагматичними міркуваннями, ніж своїми ідеологією. Досить часто у партійних програмах спостерігається поєднання постулатів різних доктрин.

Наступний критерій – **ставлення до процесу соціальних перетворень**, згідно з яким партії поділяються на *консервативні, реформаторські і радикальні*. *Консервативні* прагнуть зберегти існуючі суспільний лад та систему цінностей при мінімально необхідних змінах. *Реформаторські* спрямовують свої дії на широкий комплекс соціальних реформ при збереженні основ суспільного ладу. *Радикальні* заперечують саму сутність існуючого суспільного ладу і виступають за принципово інші його засади, різкі радикальні зміни.

Критерій **статусу і функціонального становища у політичній системі** партій включає їхнє офіційне становище і реальні можливості впливу на політичне життя. На його підставі партії поділяються на *правлячі та опозиційні*. *Правлячими* є ті партії, які одноосібно або у коаліції отримали перемогу на виборах і увійшли до парламентської більшості. Статус правлячої партії визначається її участю у формуванні уряду та належністю до його складу.

Опозиційні представляють парламентську меншість і знаходяться в опозиції до правлячих партій.

За **методами і засобами діяльності** розрізняють *парламентські* партії, які діють у правовому полі держави згідно із законом, ставлять за мету перемогти на парламентських виборах, і *несистемні*, чії програмні засади і практичні дії не відповідають або суперечать вимогам закону.

Аналіз сучасної політичної практики дозволяє визначити нові типи політичних партій. *Універсальні партії виборців*, які створені для виборів, їхні програми є всеохоплюючими і намагаються врахувати інтереси всіх суспільних груп. Програми цих партій не зв'язані з конкретними ідеологічними настановами. Вони реагують на всі зміни і тому є досить гнучкими. *Партії-рухи* виникли на основі широких соціальних рухів, які критикували існуючий суспільно-політичний лад. Їхня структурна будова є достатньо демократичною і децентралізованою. *Партії засобів масової інформації*, створюються на основі медіа-структур, вони, як правило нечисленні, але в силу інформаційної потужності можуть бути досить впливовими (наприклад, “Вперед, Італія” С.Берлусконі).

3. Класифікація партійних систем.

Політичні партії конкретної країни функціонують в єдиному політичному просторі. Вони тісно взаємодіють між собою у процесі конкурентної боротьби за симпатії виборців. Ця взаємодія утворює партійну систему. Отже, **партійна система – це структура, яка складається зі сукупності політичних партій різних типів з їх стійкими взаємозв'язками і відносинами між собою, з державою, а також з іншими інститутами політичної системи.**

Головним критерієм класифікації партійних систем є **кількісний показник**, тобто кількість партій, які беруть реальну участь у формуванні законодавчої і виконавчої влади. Цей критерій включає й **якісний показник** який враховує стабільність і тривалість політичних партій.

1. **Однопартійна система** характеризується наявністю однієї легальної партії із заборонаю інших. Цій партії належить правляча роль у системі державного управління. Для такої системи характерне зрощування партійного апарату із державним. Правляча роль такої партії може закріплюватись на конституційному рівні.

2. **Гегемоністську систему** визначає наявність декількох партій. Проте панівне становище належить одній з них при фактичній відсутності конкуренції з боку інших. Інші партії формально беруть участь у виборах, мають певну кількість місць у парламенті, але визнають керівну роль правлячої партії, яка одноосібно формує уряд.

3. **Система домінування** характеризується існуванням кількох партій, але при владі тривалий час у результаті виборів перебуває одна партія. Вона одноосібно утворює уряд. У парламенті представлені й інші партії.

4. Для **двопартійної системи** також характерна наявність кількох партій, серед яких дві – найбільш потужні. Їхній вплив дозволяє самотійно без участі у

коаліції перемагати на виборах. Уряд формує та партія, яка отримала на виборах більшість голосів. Інша створює опозицію, а також має право утворити “тіньовий уряд”.

5. **Система обмеженого плюралізму** передбачає функціонування великої кількості партій, з яких частина представлена у парламенті. У свою чергу частина з них формує уряд. Між партіями існує згода стосовно основоположних принципів соціально-економічної і політичної систем країни. Такий тип поділяється на такі різновиди.

А) *Двоблокова система (двопартійна коаліція)* визначається наявністю двох впливових партій; решта виконують другорядну допоміжну роль. За такої системи уряд складається з двох партій, одна з яких перемогла на виборах. Але для одноосібного формування уряду їй не вистачає голосів виборців і місць у парламенті. Тому для цього вона залучає іншу партію, яка представляє меншість, але у сумі вони дають необхідну більшість.

Б) При *багатопартійній коаліції* уряд формують на основі пропорційного представництва усі партії, які мають місця у парламенті.

6. Для **системи поляризованого плюралізму** властиве існування великої кількості партій з широким ідеологічним спектром, включаючи несистемні. Більшість із них мають приблизно однакову кількість виборців і місць у парламенті. Уряд формують центристські партії.

7. **Атомізована система** є найнестабільнішою. Вона характеризується наявністю досить великої кількості партій, які є не впливовими і малочисельними. Уряд формується за принципом широкої коаліції або повністю на позапартійній основі. Така система розглядається у двох аспектах:

1) як початковий етап формування дійсно багатопартійної системи (у посттоталітарних країнах);

2) як система, характерна для країн Африки та Латинської Америки, де навіть при наявності конкурентної боротьби між партіями весь обсяг виконавчої влади належить правлячій верхівці (частіше – військовим), яка стоїть над партіями, над парламентом.

ТЕМА: МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

1. Зовнішня політика держави: цілі, засоби, форми, види, функції.
2. Система міжнародних відносин.
3. Основні характеристики сучасної системи міжнародних відносин.
4. Зовнішня політика України на сучасному етапі.

1. Зовнішня політика держави: цілі, засоби, форми, види, функції.

Основним предметом політології є влада, а також держава як основний її носій. Суверенітет держави передбачає її самостійність у зовнішньополітичній діяльності. Її аналіз дозволить глибше з'ясувати механізм функціонування держави. Крім того, у часи загальносвітової інтеграції питання зовнішньої політики для держави набуває значної ваги. Отже, **зовнішня політика – це**

загальний напрям діяльності держави у міжнародних справах, який визначає її відносини з іншими державами та міжнародними організаціями відповідно до потреб, принципів і цілей внутрішньої політики; це діяльність держави по реалізації своїх інтересів і потреб на міжнародній арені.

Зовнішня політика держави безпосередньо пов'язана з її внутрішньою політикою. Про пріоритетність будь-якої з них однозначно говорити не можна. Підкреслюючи значущість зовнішньої політики, слід виділити її такі *специфічні особливості*. В неї більш широкий просторовий рівень здійснення. Вона пов'язана не стільки з політичним устроєм даної держави, скільки з широким спектром суб'єктів міжнародних відносин, міжнародних норм і цінностей. В світі існує більше 200 держав зі своїми інтересами.

Головне завдання зовнішньої політики держави полягає у реалізації її національно-державних *інтересів* на міжнародній арені, які відображають сукупний інтерес усіх членів суспільства. Це – забезпечення національної безпеки від зовнішніх посягань, підвищення рівня життя громадян, зростання економічного, військового, науково-технічного, культурного, інтелектуального, інформаційного потенціалу держави, розвиток культурних взаємин, сприяння іноземним інвестиціям, посилення міжнародних позицій і авторитету держави, здійснення впливу на формування системи міжнародних відносин і міжнародного права, збереження територіальної цілісності країни, забезпечення внутрішньої стабільності у ній.

Зовнішня політика, яку здійснює держава, зумовлюється цілим рядом *чинників*: 1)економічний, військовий, науково-технічний потенціал країни; 2)особливості політичної системи, політичного режиму, розташування сил на внутрішньополітичній арені даної країни; 3)суспільна структура, наявні соціальні групи, верстви, їхні інтереси; 4)природні ресурси; 5)географічне розташування; 5)деякою мірою – національно-історичні традиції країни, пов'язані з ними провідні настанови, ціннісні орієнтації суспільства; 6)інформаційні ресурси; 7)розташування сил на міжнародній арені, зокрема, у регіоні знаходження країни.

Для здійснення зовнішньої політики держава проводить ряд *заходів*: збір інформації про тенденції світового розвитку; опрацювання, аналіз цієї інформації; на цій основі прогнозується розвиток світового співтовариства; з'ясування наявних ресурсів та інших можливостей щодо розв'язання завдань на міжнародній арені; визначення тактичних цілей зовнішньої політики; зрештою визначення оптимальних напрямків зовнішньополітичної діяльності і розробка відповідної комплексної. Основним засобом зовнішньої політики є *дипломатія*. Вона характеризується як сукупність мирних практичних заходів, прийомів, методів, пов'язаних з реалізацією зовнішньополітичної стратегії. Дипломатія складається з таких *елементів*. Насамперед це забезпечення умов для налагодження відносин з іншими державами. Таку діяльність проводять спеціальні установи: посольства, торгівельні представництва, аташе тощо. По-друге, це офіційна діяльність голів держав, урядів, інших державних органів з представництва інтересів і позицій держави. Взаємодія між державами безпосередньо зумовлюється наявністю між ними дипломатичних відносин. Вони

створюють підстави і є обов'язковою передумовою для введення держави до сфери офіційного міжнародно-правового регулювання.

Зовнішньополітична діяльність здійснюється за допомогою певних **засобів**. *Політичні* включають ресурси і можливості дипломатії. *Військові* – це військові дії, демонстрація військової сили, участь у миротворчих акціях, збройні провокації тощо. *Економічні* – економічний потенціал держави: торгівля, співробітництво, встановлення режиму найбільшого сприяння, певні обмеження. *Інформаційні* – технології пропагандистського впливу, культурно-інформаційного співробітництва.

Види зовнішньої політики.

1. *За сферою діяльності*: економічна, військово-культурна, освітня, науково-технічна, економічна, спортивна тощо.

2. *За територією поширення*: загальносвітова, регіональна, міждержавна.

Форми зовнішньої політики.

1. *Пасивна* здійснюються слабкими державами, які пристосовуються до зовнішніх обставин.

2. *Агресивна* – тиск на інші держави, нав'язування їм своїх позицій і примушуючи їх до певних дій.

3. *Активна* спрямована на встановлення балансу між зовнішніми і внутрішніми інтересами держави.

4. *Консервативна* характеризується прагненням будь-яким чином зберегти раніше досягнутий баланс на міжнародній арені.

Функціями зовнішньої політики є:

1) *оборона* від зовнішньої небезпеки;

2) *представницько-інформаційна*, тобто інформування свого уряду про становище у певній країні, а також повідомлення урядів інших держав про політику своєї держави;

3) *організаційна*, спрямована на встановлення і зміцнення відносин з іншими державами у різних сферах.

2. Система міжнародних відносин: поняття, суб'єкти, джерела, принципи.

Втілюючи на практиці принципи своєї зовнішньої політики, держави налагоджують відносини з іншими державами та учасниками міжнародних процесів. Здійснення кожною державою своєї зовнішньої політики утворює цілу систему міжнародних відносин. **Міжнародні відносини – це комплекс дво- і багатосторонніх політичних, економічних, правових, військових, наукових, культурних та інших відносин, які склались між діючими на міжнародній арені суб'єктами.**

Розкриваючи зміст міжнародних відносин, необхідно виділити коло їхніх суб'єктів.

1. *Суверенні держави* є головними суб'єктами. Вони незалежні у зовнішніх відносинах. Над ними немає вищих організацій влади. Тому їхня міжнародна правосуб'єктність практично необмежена.

2. *Міжнародні міждержавні організації* склались, як окремі суб'єкти значною мірою у період розвитку світової інтеграції. Вони складаються з держав, які уклали угоду про їх створення. Їхня міжнародна правосуб'єктність визначається установчими документами.

3. *Народи (нації), які борються за незалежність (реалізують право на самовизначення)* визнаються суб'єктами міжнародних відносин, якщо вони мають свою організаційну структуру.

4. *Міжнародні недержавні організації* є суб'єктами неполітичних відносин. Вони не створюються міждержавними угодами. Їх членами можуть бути національні громадські організації, окремі особи.

5. *Транснаціональні корпорації* в нинішніх умовах здійснюють вагомий вплив на розвиток міжнародних відносин, особливо в економічній сфері. І цей вплив часто перевищує роль деяких держав.

6. *Фізичні особи, громадяни держав.*

Міжнародні відносини як складна система потребують чіткого регулювання. І тому наукою і практикою міжнародних відносин сформовані **джерела**, які виконують ці функції.

1. *Міжнародні договори* – угоди, укладені між двома чи більше державами і регламентують їхні права і обов'язки. Договори відображають і формулюють узгоджену позицію сторін.

2. *Міжнародні звичаї* – правила поведінки, які склались історично внаслідок постійної повторюваності.

3. *Рішення міжнародних судових і арбітражних органів* (Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, міжнародні військові трибунали).

4. *Рішення міжнародних організацій* поширюють вплив на систему міжнародних відносин у межах своєї компетенції, встановлених в установчих документах.

5. *Рішення міжнародних конференцій.*

6. *Загальні принципи міжнародного права* як спільні правові поняття, керівні правила, які використовуються при застосуванні норм міжнародного права.

Міжнародні відносини складаються між великою кількістю суб'єктів, кожен з яких має свою специфіку. Тому саме життя потребує окремого визначення загальних **принципів** міжнародних відносин, яких зобов'язані дотримуватись усі їх учасники. Вони зазначені у Статуті ООН, Заключному Акті НБСЄ (Хельсінкі 1975 р.), Хартії для нової Європи (Париж 1990 р.).

1. Суверенна рівність держав (кожна держава має рівні юридичні права, повага до правосуб'єктності держав, вільний вибір державами своїх політичної, економічної, соціальної, культурної систем).

2. Незастосування сили чи погрози силою.

3. Переважно мирні форми розв'язання спорів.

4. Непорушність державних кордонів (визнання існуючих кордонів як юридично дійсних, установлених згідно норм міжнародного права, відмова від територіальних посягань, навіть погрози їх здійснення).

5. Територіальна цілісність держав.

6. Невтручання у внутрішні справи держав, (крім тих, які стосуються міжнародної безпеки і прав людини).

7. Загальна повага до прав людини.
8. Самовизначення народів.
9. Співробітництво.
10. Добросовісне виконання міжнародних зобов'язань.

Форми міжнародних відносин поділяються на дві великі групи.

1. *Силові*: протистояння у незбройних формах; конфлікти; війни; економічні, торгівельні обмеження.
2. *Мирні*: участь у міжнародному поділі праці і пов'язаний з нею обмін технологіями, інформацією; розвиток культурних взаємин і сприяння культурному взаємозбагаченню; спільне вирішення глобальних проблем і питань глобальної безпеки; забезпечення прав людини у світовому масштабі.

3. Основні тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин.

У кінці ХХ століття відбулись досить суттєві зміни у системі міжнародних відносин. Зазнали краху тоталітарні режими в деяких країнах. Була припинена “холодна” війна і зруйнована система протистояння двох антагоністичних військово-політичних блоків. Це призвело до нового розташування сил і появи нових реалій на міжнародній арені. Тому нинішній світовий порядок слід розглядати комплексно, крізь призму взаємодії різних тенденцій.

Незважаючи на розрядку загальносвітової напруженості, ситуація, що склалась у сучасному світі, породила принципово інші проблеми. Пішов у минуле двополюсний світ як відображення протистояння двох блоків. Натомість утворилась однополюсна система світового устрою з домінуванням однієї країни – США, яка прагне поширювати свій вплив в усьому світі і встановлювати свої правила міжнародних відносин. У цьому контексті слід відзначити, що ООН не спроможна у повному обсязі виконувати покладені на неї обов'язки забезпечення міжнародного миру і безпеки. Натомість більш активно і навіть агресивно діє блок НАТО, в якому провідну роль відіграють США. Події в Югославії та Іраку, коли американська армія розпочинала військові акції без відповідного рішення Ради Безпеки ООН, свідчать про це.

Посилюють свою роль у міжнародному житті нові центри впливу, країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, зокрема, Індія, Китай, Пакистан, Японія. Вони активно здійснюють прорив на світовому ринку, особливо у сфері технологічного виробництва, збільшують свій військовий потенціал та інформаційну потужність, підвищують свою роль у різноманітних міжнародних процесах. Поява нових держав в Центральній та Східній Європі, на території колишнього Радянського Союзу зумовила формування нових суб'єктів міжнародних відносин, носіїв окремих, специфічних інтересів, які нерідко суперечать один одному. І тому складнішою стала проблема їхнього узгодження. Інколи протилежності інтересів породжують локальні конфлікти: Близький Схід, колишня Югославія, Середня Азія, Північний Кавказ, Перська затока. Це підтверджує точку зору, що на відміну від недавнього протистояння по лінії Схід – Захід, більш значущим є протистояння Південь – Північ, тобто між регіонами які відрізняються загальним рівнем свого розвитку.

Остаточно не розв'язані і зберігають свою актуальність чимало інших проблем міжнародного життя. Серед них найбільш важливими є такі: екологічний стан, забезпечення збалансованого економічного розвитку регіонів світу, подолання відсталості окремих регіонів, проблема людини у широкому розумінні (права, свободи людини, її місце в сучасному світі високих технологій). Нині відбувається збільшення питомої ваги технологічного, інформаційного виробництва, наукомістких галузей. Крім того, зростає кількість джерел і потоків інформації, для розповсюдження якої відсутні будь-які обмеження. Її споживачі повинні мати належну підготовку, щоб адекватно розбиратись у цьому. Тому збільшується значення освіти, інтелектуального капіталу.

Однією з важливих властивостей сучасних міжнародних процесів є тенденції до інтеграції, яка має в основному регіональний характер. Провідні ролі відіграють саме регіональні міжнародні організації. Європейський Союз, утворивши на основі Маастрихтського договору 1992 р. єдиний політичний простір з наднаціональними органами управління, став досить потужним об'єднанням в усіх сферах міжнародного життя. Він дедалі стає досить активним центром впливу. Посилюються інтеграційні процеси в інших регіонах. На основі економічного співробітництва Канади, Мексики і США у 1993 р. була створена Північноамериканська асоціація з вільної торгівлі (NAFTA). Достатньо серйозні перспективи має Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АРЕС), утворене в 1989 р., в рамках якого взаємодіють держави цього регіону, (в тому числі Австралія, Канада, Китай, Корея, Японія, Сінгапур, США, Тайвань). Окремо слід відзначити Латинську Америку. Важливим інтеграційним чинником у ній є організація МЕРКОСУР (Південноамериканський спільний ринок), створена у 1991 р. До її складу входять Аргентина, Болівія, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Чилі.

Розглянуті риси нинішнього міжнародного життя потребують формування і здійснення якісно нових принципів його регулювання. У сучасному світі, внаслідок збільшення кількості учасників міжнародних відносин, існує об'єктивна потреба підтримки балансу їхніх інтересів. Сучасна система міжнародних відносин повинна спиратись на врахування інтересів різних країн, утримання світової рівноваги, балансу сил. Світ обов'язково має бути багатополюсним. Динамічне розгортання процесів регіональної інтеграції, створення механізмів регіонального співробітництва в усіх сферах сприяють формуванню центрів впливу для взаємного врівноваження. Численні зміни, які відбулись у світі на межі XX-XXI століть, обумовлюють необхідність розробки і практичного впровадження нових принципів життєдіяльності світового співтовариства. Варто усвідомити, що сучасний світ став більш цілісним і взаємозалежним, оскільки більшість нинішніх проблем є спільною для всього людства. Взаємодія, відмова від конфронтації є неодмінними передумовами виживання людства.

Важливою характеристикою сучасної системи міжнародних відносин є **глобалізація**. Вона розвивається як закономірний наслідок інтеграційних процесів. Це явище відображає переростання регіональних соціальних структур у загальносвітові, внаслідок чого утворюється єдиний світовий соціальний,

економічний, політичний, правовий, культурний, інформаційний простір. **Глобалізація визначається як об'єктивний процес інтенсифікації економічної, політичної, соціальної, культурної, правової взаємодії та поглиблення універсальності світового співтовариства.**

Однією з головних передумов розвитку глобалізації стало збільшення обсягів світовою торгівлі, пов'язаного з вільним рухом товарів, людей, капіталів, ідей. Більшій інтенсивності ці процеси набули у результаті поширення засобів масової комунікації, технологічного й інформаційного виробництва, їхня універсалізації і навіть стандартизації, вільного переміщення фінансових потоків. Вільне розповсюдження інформації і технологій значною мірою об'єднує світ, оскільки вони складають основу функціонування людства. Широкі технічні можливості сучасного зв'язку роблять світ набагато тіснішим. Економічна інтеграція, виробництво технологій та інформації спричинили появу якісно нових рівнів взаємодії, які знімають територіальні обмеження, уніфікують відмінності народів, нівелюють відмінності культур.

Характеризуючи глобалізацію в цілому як об'єктивний процес, слід відзначити її позитивні і негативні риси. До позитивних можна віднести: зближення культур та культурне взаємозбагачення; збільшення кількості і якості товарів; створення нових робочих місць; поширення міжнародних стандартів підготовки кваліфікованих спеціалістів; підвищення життєвого рівня; розповсюдження досягнень технологічного та інформаційного виробництва; зменшення бюрократичного впливу держави з метою покращення податкового та інвестиційного режимів, встановлення раціональних механізмів регулювання економіки. Негативними наслідками глобалізації: є поширення масової культури, стандартизація товарів і послуг, посилення розриву в технологічному та економічному розвитку регіонів, інтернаціоналізація фінансових криз, збільшення міграційних потоків, забруднення навколишнього середовища. Роль держав у сучасному процесі зменшується. Через транснаціональні корпорації відбувається глобальний рух капіталу, товарів, інформації, який фактично є неконтрольованим.

4. Україна в системі міжнародних відносин.

Сфера міжнародних орієнтацій України пов'язана з різними напрямками. Але все ж доцільно відзначити деякі пріоритети. Важливою є участь у роботі різноманітних міжнародних організацій. На нинішньому етапі міжнародних процесів вони відіграють виняткову роль як чинник світового співробітництва, багатосторонньої дипломатії. Серед них насамперед слід відзначити ООН. Україна робить значний внесок в її діяльність по забезпеченню міжнародного миру і безпеки, забезпеченню прав людини у світовому масштабі.

Ще одним визначальним аспектом зовнішньополітичної діяльності нашої країни є взаємодія з європейськими організаціями. Демократичні принципи здійснення зовнішньої політики, розбудова демократичних політичних інститутів обумовили прийняття у 1995 р. України до Ради Європи. Її метою є створення механізмів забезпечення прав і свобод людини. Належність до неї базується на таких принципах: правова держава, повага до прав людини, наявність

плюралістичної демократії в країні. Вагомим чинником зовнішньополітичної активності України є її діяльність у складі Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Повноцінна участь України в роботі цих організацій визначатиметься активним залученням українських фахівців у розробці різноманітних документів і реалізація практичних заходів, що відбуваються під егідою Ради Європи та ОБСЄ. Наша країна має тісні взаємини з Європейським Союзом. Враховуючи його значне кількісне збільшення, співробітництво з ним є позитивним щодо реалізації національно-державних інтересів нашої країни.

Як окремий важливий напрям зовнішньої політики України потрібно оцінювати її відносини з НАТО. Вони здійснюються в рамках програми “Партнерство заради миру”. НАТО поступово трансформується з суто військової організації у військово-політичну. Взаємодія з НАТО надає можливості вдосконалення не лише системи Збройних Сил України, а також забезпечення її економічної, інформаційної безпеки, підвищення наукового потенціалу.

Серед інших значущих складових зовнішньополітичної діяльності України варто відзначити такі. Це співробітництво з сімкою найбільш економічно розвинутих країн, оскільки саме вони визначають напрямки світового прогресу. Пріоритетними залишаються відносини з Росією та іншими країнами СНД. Щоправда, співдружність є досить аморфним утворенням, члени якого мають власні геополітичні інтереси. Пострадянський простір не створює умов для тривалої зовнішньої політики. І тому значних перспектив для України він не представляє. Натомість більшої ваги набувають двосторонні відносини, зокрема з Росією. Вона є важливим суб’єктом у загальносвітовому масштабі і в принципі є стратегічним партнером для України. Окремо слід відзначити співпрацю з країнами Східної Європи, які продемонстрували зразок переходу до демократії і вступу до європейських структур. Країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону теж представляють певний інтерес для України.

Сфера зовнішньополітичної діяльності України є досить широкою. Але при цьому вона чітко має спиратись на її національно-державні інтереси. Це – забезпечення державного суверенітету; територіальної цілісності країни, непорушності її кордонів, національної безпеки у всіх сферах суспільного життя; забезпечення прав і свобод людини, підвищення життєвого рівня громадян України; посилення економічного, інтелектуального, наукового, інформаційного потенціалу; досягнення національної соціальної і політичної стабільності, активна участь у міжнародному співробітництві.

Оцінюючи зміст і напрямки зовнішньої політики України, слід враховувати такі обставини. Україна не є стратегічним партнером у відносинах найбільш розвинутими і впливовими державами. США, ЄС і Росія не відводять Україні ключове місце у своїх геостратегічних розрахунках. Увага до неї визначається тим, що вона є одним із об’єктів та інструментом суперництва між Росією та Заходом, (зокрема, у питанні щодо транспортування газу). Значною мірою така ситуація склалася внаслідок невизначених чітко основ зовнішньополітичної діяльності України. Проголошена на перших роках незалежності стратегія нейтралітету і позаблоковості потребує суттєвого перегляду. У нинішніх умовах міжнародного життя фактично неможливо дотримуватись принципів класичної

нейтральності і позаблоковості. Позаблоковість зараз фактично означає позаінтеграційність. Це позбавляє Україну можливості вийти у світове співтовариство рівноправним учасником. Необхідно чіткіше визначатись зі своїми пріоритетами. Інакше її місце у системі міжнародних відносин визначатиметься іншими суб'єктами. В самій вітчизняній політичній еліті відсутня спільна позиція щодо зовнішніх пріоритетів України. Можливість повноцінного і рівноправного партнерства пов'язана з послідовною і продуманою міжнародною політикою держави. Отже, Україні повинна чітко усвідомити, прорахувати свої інтереси на світовій арені, відстоювати їх у міжнародних відносинах.

ТЕМА: ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО.

1. Історія розвитку ідей про громадянське суспільство.
2. Основні характеристики громадянського суспільства.
3. Становлення громадянського суспільства в Україні.

1. Історія розвитку ідей про громадянське суспільство.

Проблеми реалізації оптимальних моделей взаємовідносин держави і людини, організації суспільства, які б сприяли його нормальному розвитку, були одними з провідних у дослідженнях політичних мислителів різних історичних періодів. Розробками відповідних концепцій займалися *Платон*, *Аристотель*, *Цицерон*. Вони розглядали суспільну організацію як комплекс сфер суспільної життєдіяльності: власність, релігія, культура, наука тощо. Всі вони складають єдине ціле з державою і поза її межами не можуть нормально функціонувати. Людина характеризувалась як органічний елемент державно-суспільної структури, носій індивідуальних прав і обов'язків. Її цінність визначалась активною участю у державному і громадянському житті. У цілому ж пріоритет віддавався державі, лише у складі якої індивід може проявити себе як особистість, реалізувати свої потреби та інтереси. У Стародавньому Римі вперше з'явилося кодифіковане право. Це сприяло конкретизації прав і обов'язків громадян.

Погляди щодо обов'язкової належності людини до державної системи домінували в епоху середньовіччя. Кроком у процесі становлення громадянського суспільства стала подальша розробка нормативних актів. Спочатку вони стосувались церковно-релігійних відносин. А потім поширились і на світську сферу. Але вже в період середньовіччя намітилась тенденція на поступове відокремлення держави від церкви. Її виразником став італійський мислитель епохи Відродження *Н. Макіавеллі*, який висловив ідею, що сфери впливу держави і церкви є різними. Крім того, він зауважував, що державний правитель не має права втручатись у приватне життя своїх підданих, не може порушувати їхніх особистих і майнових прав. Тобто, він розрізняв державу і неполітичну сферу життя суспільства.

Починаючи з XVII ст., погляди щодо цілісності суспільства і держави зазнають перегляду. Це відбувається під впливом змін у житті Західної Європи:

поява приватної власності, вільного підприємництва, ідей щодо представницької системи організації влади. Починають формуватися цінності і принципи громадянського суспільства. Сам термін “громадянське суспільство” вперше з’явився у творах англійських мислителів *Т. Гоббса* і *Д. Локка*. Він був використаний для розмежування “природного” і “громадянського” станів людства. “Природний” означав необмежену свободу індивідів, яка породжує “війну всіх проти всіх”. Йому протиставляється створене державою “громадянське” суспільство, яке повністю підпорядковується державному регулюванню. Саме держава забезпечує необхідний порядок та високий рівень цивілізованості людей.

Французькі просвітники *Ш.-Л. Монтеск’є* і *Ж.-Ж. Руссо*, відзначаючи свої погляди на громадянське суспільство, виходили з того, що людське суспільство було сформовано в додержавний період. Люди мали свої природні права. Держава була утворена на основі сформованих суспільних відносин у результаті угоди, згідно якої вона має представляти і захищати права людей. Суспільство може усунути існуючу державну владу, якщо вона не виконує умов договору.

Значний внесок у розробку концепції громадянського суспільства зробили представники німецької політико-правової думки. Зокрема, модель *І.Канта* будувалась на таких засадах: 1)свобода кожного члена суспільства, 2)його рівність з іншими на основі їхньої “залежності від єдиного спільного закону” (юридична рівність усіх членів суспільства), 3)самостійність кожного індивіда як громадянина. Принцип особистої свободи має поєднуватись з однаковими юридичними правами на її здійснення.

Спільною рисою попередніх концепцій було те, що їхні автори не розрізняли державу і громадянське суспільство як окремі інститути. Натомість *Г. Гегель* вперше чітко відокремив державу і громадянське суспільство. На думку вченого, воно складає комплекс окремих гільдій, корпорацій, класів, верств, громад. І людина обов’язково має належати до однієї з цих структур. Тому що індивід проявляє себе передусім через таке членство, а потім реалізує себе як громадянин всього суспільства. Громадянське суспільство, згідно концепції *Гегеля*, побудоване на засадах домінування приватної власності. На її основі громадяни власною працею забезпечують свої потреби. Принципи конкурентності і змагальності неминуче зумовлюють зіткнення, протистояння інтересів і навіть конфлікти. Держава покликана врегульовувати ці суперечності за допомогою норм права. Таким чином, *Гегель* розглядав громадянське суспільство у взаємодії з державою. При цьому громадянське суспільство представляє сферу реалізації окремих соціальних інтересів, а держава втілює спільні інтереси і волю суспільства у цілому.

На середину XIX ст. інтенсивний розвиток ринку, вільного підприємництва породив чимало проблем. Відбулось різке розшарування суспільства, поширювалась бідність, загострювались класові антагонізми. В цій обстановці досить популярними стають соціалістичні ідеї. Один з їх основоположників *К. Маркс* також займався проблемами держави і громадянського суспільства. Він визначав їх рівнем виробничих відносин, класового поділу, класової боротьби і політико-правовими механізмами захисту своїх привілеїв заможними класами.

Основною передумовою громадянського суспільства він вважав приватну власність та індивідуальну економічну свободу людини. В цілому таке громадянське суспільство мало для нього минулий характер. Повне розкриття людиною своїх прав можливе лише у безкласовому комуністичному суспільстві.

У політичній думці XX ст. проблеми громадянського суспільства не розглядались. Вважалось, що воно вже існує. Лише у кінці XX ст. з'явилися нові реалії, які підняли інтерес до цієї проблеми. Зазнали краху тоталітарні режими в європейських країнах, які стали на шлях розвитку демократії. У зв'язку з цим знову зростає зацікавленість до громадянського суспільства. Сучасний період характеризується такими явищами, як "постіндустріальне суспільство", "інформаційне суспільство". Розвивається науково-технічний прогрес. Завдяки мережі Internet розширились можливості розповсюдження і отримання інформації. Збільшується питома вага наукомістких галузей, технологічного виробництва. На цій підставі урізноманітнюється соціальна структура, збільшується прошарок інтелектуальних працівників. Це потребує формування нових механізмів функціонування громадянського суспільства.

2. Основні характеристики громадянського суспільства.

До предмету політології входить вся політична сфера. Як складова суспільної системи вона тісно взаємодіє з іншими сферами. Сфери суспільного життя, які не пов'язані з політикою, але тісно з нею взаємодіють, складають систему **громадянського суспільства**. Його не можна ототожнювати з просто людським суспільством. Воно виникло на певному етапі людської еволюції, який пов'язаний з формуванням людини-громадянина як індивідуального члена суспільства, свідомого носія своїх прав і обов'язків.

Отже, громадянське суспільство – це сукупність неполітичних відносин та інститутів, які знаходяться поза державними структурами, надають можливість людині реалізувати свої права і висловлюють різноманітні суспільні потреби, інтереси, цінності.

Громадянське суспільство покликане гармонізувати і узгодити інтереси, держави, суспільства й окремих громадян. Сутність цього утворення проявляється значною мірою через його структуру. Головним елементом **структури громадянського суспільства є людина-громадянин**. Вона характеризується поєднанням відчуття власної гідності, незалежності, індивідуальності з повагою до прав і свобод інших, дотриманням норм права і традицій людського співжиття. Людині забезпечуються права, свобода вибору в різних сферах життєдіяльності. В практичному житті вони реалізуються за допомогою таких *механізмів*:

- 1) юридична рівність і гарантований юридичний захист;
- 2) економічна незалежність;
- 3) право вільно об'єднуватись у громадські об'єднання;
- 4) забезпечення матеріальних і духовних потреб;
- 5) вільний доступ до цінностей культури та інформації.

Крім того, обов'язково передбачається відповідальність людини за таку свободу вибору. Інакше аналогічні права інших індивідів будуть обмежені.

Інші елементами **структури** є *різноманітні соціальні групи, спільноти, об'єднання, організації, асоціації, спілки, клуби, фонди* тощо. Серед них важливе місце займає сім'я. З точки зору належності до громадянського суспільства ці інститути є добровільними і служать засобами формування і висловлення громадської думки. Вони класифікуються таким чином.

1. *Неасоційовані групи* – неформальні об'єднання, що складаються на основі родинної, етнічної, релігійної, спільності.

2. *Інституціоналізовані групи* представлені політичними партіями, громадськими організаціями в тій мірі, в якій вони висловлюють суспільні інтереси у контексті безпосереднього впливу на прийняття владних рішень.

3. *Громадянські ініціативи* формуються на основі добровільних організацій, які орієнтуються на здійснення певних акцій, пов'язаних з конкретними проблемами життя територіальних громад.

4. *Лобістські організації* реалізують свої інтереси через органи влади, окремих її представників. Щоправда, вони виступають елементами громадянського суспільства, коли такий вплив є прозорим, легальним і стосується вирішення дійсно нагальних проблем життя певних соціальних верств. Закритість їхнього функціонування, тиск на владу з метою вирішення вузькогрупових проблем характеризуються як корупція

5. *Асоційовані групи* спеціалізуються на представництві інтересів організацій з чітко визначеними ознаками і мають чітку структуру. До них належать професійні спілки, об'єднання за релігійною, віковою, творчою, науковою, освітньою належністю, клуби за інтересами.

6. В системі цих інститутів також слід виділити окремо *засоби масової інформації*. Вони можуть функціонувати як самостійні, а також як органічні складові вище зазначених утворень. При органах державної влади можуть існувати специфічні громадські представництва – консультативні, дорадчі комітети, комісії, які загалом доцільно вважати інститутами громадянського суспільства.

Ознаки громадянського суспільства.

1. Наявність економічної основи, яка пов'язана з рівноправним функціонуванням різних форм власності. Особливе значення належить приватній власності, оскільки економічна незалежність є підставою особистої незалежності. Але приватна власність не повинна концентруватись в руках невеликої кількості власників. Вона має бути розгалуженою.

2. Наявність розвинутої і багатоманітної соціальної структури, яка відображає різні форми власності і різноманітні суспільні інтереси.

3. Можливість громадян брати участь у вирішенні державних і громадських справ, зокрема, через вибори, референдуми, громадські ініціативи, громадські об'єднання, політичні партії.

4. Ідеологічна багатоманітність, реальна можливість вільного вибору громадянами та їх об'єднаннями форм сповідуваної ідеології.

5. Децентралізація державної влади та передача частини її повноважень самоврядуванню суспільства. Такі повноваження здійснюються на основі органів місцевого самоврядування, громадської самоорганізації.

6. Здатність до самоврядування має ґрунтуватися на належному рівні інтелектуального, соціального, психологічного розвитку членів суспільства.

ТЕМА: ОСОБА І ПОЛІТИКА.

1. Особистість як первинний суб'єкт політики.
2. Політична соціалізація особи.
3. Політична поведінка особи.
4. Політичне лідерство.

1. Особистість як первинний суб'єкт політики.

Політика здійснюється не лише через систему організаційних структур, а також має особистісний вимір. Всі об'єктивні закономірності і принципи політики реалізуються через практичну участь і залучення людей до сфери політики. Такі процеси характеризують людину як **суб'єкт** політики. **Політична суб'єктність** особистості визначається її **здатністю впливати на політичні процеси**. Людина проявляє себе в політиці у різних **аспектах**. *По-перше*, через свої індивідуальні психічні і фізіологічні якості, певні звички, переконання, настанови, особливості своєї поведінки. *По-друге*, як представник соціальної групи, в якій особа виконує певну роль: виборця, члена партії, депутата, члена уряду. *По-третє*, як самостійний учасник політичного життя на основі інтелектуальних, вольових якостей, усвідомленої свободи вибору, через реалізацію своїх соціальних властивостей. Джерелом політичної суб'єктності є наявність політичних інтересів і прагнення їх реалізовувати.

Значною мірою людина як первинний суб'єкт політики проявляє себе через свою **соціально-політичну належність**. Кожен індивід є представником певної соціальної спільноти і тому у своїй діяльності відображає принципи її функціонування. В цьому плані значну роль відіграють такі види належності: соціально-класова, соціально-етнічна, соціально-професійна, соціально-демографічна (вік, стать), соціально-територіальна, соціально-конфесійна.

Політична суб'єктність людини настає за певних **передумов**: достатні політичні знання; розуміння змісту політичних процесів, які відбуваються в суспільстві; усвідомлення своїх політичних інтересів; з'ясування можливостей свого впливу на політику; достатній рівень інформованості про політичне життя суспільства. Для реалізації своєї політичної суб'єктності людині також необхідно мати широкий простір для діяльності, реалізації своїх політичних інтересів. Такі зовнішні передумови забезпечуються демократичними політико-правовими механізмами. Політична суб'єктність здійснюється на основі взаємодії людей. Ізолюваний індивід не зможе реалізувати себе в політиці. Тому людина завжди має інтегрувати свої політичні зусилля через численні політичні інститути.

Політична суб'єктність особистості реалізується на основі різних **форм участі у політичному житті**.

1. Людина як рядовий член суспільства з незначним впливом на політику (переважно через участь у виборах).
2. Участь у громадській організації, певним чином залучених до політичної практики.
3. Участь у роботі політичної партії, діяльність людини як громадського діяча.
4. Людина як професійний політик, політичний лідер, якщо політична діяльність є її професійним заняттям.
5. Тимчасова професійна політична діяльність, пов'язана з роботою в представницьких органах влади.
6. Постійна робота в органах державної влади, державно-адміністративному апараті.

2. Політична соціалізація особи.

Повноцінне життя і діяльність людини, повне розкриття її особистості можливі за умови її включеності в існуючу систему суспільних відносин. Саме певна ступінь інтегрованості людини в суспільну систему визначає її соціальний статус, її функціональне призначення і впливає на її спроможність реалізувати свої здібності, потреби, потенціал. Цей процес передбачає засвоєння людиною цінностей, норм, традицій, звичаїв суспільства, де вона живе, а також формування на даній основі своєї соціальної позиції, визначення свого місця у суспільній системі, з'ясування можливостей впливу на неї. Цілком об'єктивно людина, включаючись у систему політичних відносин. У політичній науці цей процес характеризується поняттям **“політична соціалізація”**. **Це засвоєння індивідом протягом його життя політичних традицій, норм, цінностей суспільства, до якого він належить, а також його інтегрованість в існуючу систему політичних відносин.**

Змістовна сутність політичної соціалізації проявляється у набутті індивідами таких **життєвих орієнтацій**, пов'язаних з функціонуванням політичної системи: *загальноприйняті* (з однаковим тлумаченням) *знання* про політику, її процеси та інститути; *загальновизнані політичні цінності* як спільні цілі розвитку всіх суб'єктів політики у певній країні; *настанови* щодо об'єктів політики (позитивне, негативне ставлення); *зразки політичної поведінки*, найбільш поширені у даному суспільстві. Політична соціалізація здійснюється різними **способами**. *Перший* відбувається шляхом безпосередньої передачі знань, інформації про політику, пропагандистських заходів, історично сформованого політичного досвіду за допомогою сімейного виховання, системи освіти, засобів масової інформації. *Інший* має більш опосередкований характер, коли формування політичних поглядів відбувається в процесі практичного життя, участі у різних заходах під впливом власних емпіричних спостережень, власного досвіду.

Політична соціалізація триває фактично протягом усього свідомого життя людини. Для кращого розуміння її сутності доцільно виділити її основні **етапи**:

- 1) *політична адаптація* – пристосування до умов навколишнього політичного життя;

2) *політична інтеріоризація* – засвоєння індивідом політичних цінностей, настанов;

3) *формування* на основі попередніх етапів власних поглядів, позицій щодо політики;

4) *політична екстеріоризація* – трансформація цих поглядів і позицій у безпосередні настанови й орієнтації практичної політичної діяльності.

У політичній науці і практиці розрізняють **типи** політичної соціалізації на основі прийнятих у певному суспільстві особливостей передачі політичних цінностей, норм, настанов.

1. *Гармонійний тип* відрізняється стабільними демократичними політичними інститутами і сформованим громадянським суспільством. Суспільство і держава сповідують однорідні політичні цінності. Особистість органічно входить у політичне життя на основі гармонійної взаємодії суспільства і держави.

2. *Плюралістичний тип* властивий для суспільства, в якому соціальні групи сповідують власні ціннісні орієнтації. Тому індивід відповідно до своєї соціальної належності може змінювати свої погляди, позиції щодо політики.

3. *Конфліктний тип* характерний для суспільства з високим рівнем соціально-культурної неоднорідності. Політична соціалізація у ньому відбувається на фоні міжгрупової боротьби.

4. *Гегемоністський тип* визначається включенням людини в політичне життя на основі впроваджених державою політичних цінностей.

Політична соціалізація є складним і неоднозначним процесом. Його обов'язково слід розглядати з точки зору кількісного і якісного, прямого і опосередкованого впливу різноманітних **чинників**, які поділяються та такі групи:

1) *персональні*: фізіологічні й психологічні властивості людини (темперамент, інтелект, воля); вік людини; соціальний досвід індивіда; соціальний статус особи;

2) *інститути суспільної системи (агенти)*, вплив яких поділяється на дві групи: а) *політичні чинники* – держава, політичний режим, політичні партії, громадські об'єднання; б) *неполітичні* – сім'я, найближче соціальне оточення, рівень їх матеріального добробуту, інститути і цінності освіти та культури, суспільні традиції і звичаї, особливості релігійного життя, провідні форми стереотипів; до обох цих груп належать засоби масової інформації.

Політична соціалізація виконує певні **функції**, відображаючи процеси політичного життя:

1) характеристика процесу передачі знань, інформації про політичну сферу з покоління у покоління;

2) залучення людей до історично сформованих у суспільстві цінностей, забезпечення цим спадковості політичного життя;

3) сприяння формуванню в особистості власних політичних поглядів, критеріїв оцінки політики, норм людського співжиття, визначенню нею свого місця у житті;

4) сприяння формуванню умінь і навичок самостійної участі у політичному житті, виконання певних політичних ролей;

5) забезпечення стабільного, органічного, послідовного розвитку суспільства на основі властивих йому цінностей, норм, настанов шляхом відтворення їх у нових поколіннях.

3. Політична поведінка особи.

Позиції, погляди, сформовані в процесі політичної соціалізації, втілюються у практичній політичній діяльності. Вона проявляється у різноманітних діях соціальних суб'єктів у сфері політики в індивідуальних і організаційних формах. Найбільш важливим аспектом політичної діяльності є політична поведінка, оскільки вона характеризує взаємодію соціальних суб'єктів з владою. **Політична поведінка – це дії суб'єктів політики, пов'язані зі здійсненням, підтримкою влади або протидією їй.**

Для ґрунтовного з'ясування сутності цього явища необхідно визначити основні форми його прояву. Для **класифікації** політичної поведінки існує велика кількість критеріїв. Достатньо універсальним є **мотиваційний** підхід. Він базується на теорії суб'єктивної мотивованої дії *М. Вебера*, згідно якої за будь-якою формою людської поведінки стоїть певна мотивація. Ця класифікація є універсальною і стосується фактично всіх соціальних дій.

1. *Цілеспрямована “раціонально-доцільна”* поведінка передбачає досягнення конкретної, чітко визначеної мети, розробку стратегії і тактики її досягнення.
2. *Ціннісна* поведінка характеризується вірою в самодостатню цінність будь-якої поведінки, коли результат не має значення.
3. *Афектна* поведінка ґрунтується на певних емоційних станах людини.
4. *Традиційна* поведінка відбувається за усталеною звичкою.

Достатньо концентровано й адекватно відображає сутність політичної поведінки класифікація, яка поєднує **рівень активності й організованості**:

1. *Пасивне споглядання, байдужість, апатія.* Цей тип поведінки може бути зумовлений: а) невисоким рівнем інтелектуального, соціального розвитку індивіда, іншими особистими причинами; б) обмеженням політичної участі громадян з боку держави; в) свідомою відмовою від активної політичної поведінки, від взаємодії з владою.
2. *Реакція* на політичні події, як правило, буває ситуативною.
3. *Ознайомлення* з політичною інформацією.
4. *Участь у підтримці* політичних сил або конкретних політичних діячів (участь в їхніх виборчих кампаніях, мітинги, демонстрації, маніфестації, збір підписів, підписування колективних звернень).
5. *Електоральна поведінка* (участь у виборах, референдумах) є найбільш розповсюдженим типом політичної поведінки.
6. Певним різновидом взаємодії з владою можуть бути *особисті контакти* з її посадовими особами з приводу вирішення проблем окремих громадян або соціальних груп (звернення до депутатів, до представників місцевих органів влади).
7. *Участь у роботі політичних партій, громадських об'єднань, асоціацій, профспілок, органів громадської самоорганізації, участь у місцевих ініціативах.*
8. *Протестна поведінка* займає важливе місце у політичному житті суспільства. За її допомогою люди висловлюють свою незгоду з діями влади або певних політичних сил. Найбільш поширеною формою протестної поведінки є страйки.

9. *Професійна політична діяльність, участь у здійсненні влади* (на її різних організаційних рівнях).

Дослідження механізму політичної поведінки передбачає виявлення різних **чинників**, які на неї впливають.

1. *Політична система, держава, її органи і посадові особи*. Окремо слід виділити *форму політичного режиму* держави, оскільки він визначає можливості політичної поведінки людей.

2. *Політичні партії, громадські об'єднання*.

3. *Економічний розвиток країни, матеріальний добробут суспільства й окремої людини*.

4. *Найближче соціальне середовище*, в якому формуються і розвиваються політичні цінності й настанови індивіда.

5. Значний вплив на політичну поведінку людей здійснюють її *мотиви* – внутрішні процеси у свідомості людини, які спонукають її до певних дій. Провідним мотивом політичної поведінки є *інтерес*, який включає передбачувану мету і настанови щодо її реалізації. Інтереси можуть бути індивідуально й суспільно значущими.

6. Досить часто певна форма політичної поведінки зумовлюється потребою виявити свою *соціальну і територіальну належність*, а також пов'язані з ними політичні позиції. Найбільш яскраво це проявляється на виборах, коли люди намагаються *ідентифікувати себе з різними соціальними групами, партіями та ідеологіями*, які вони сповідують.

7. *Соціальний статус*.

8. *Рівень освіти*. Дані різноманітних досліджень свідчать, що люди з високим рівнем освіти віддають перевагу конструктивній політичній поведінці. Малоосвічені люди можуть стати об'єктами політичного маніпулювання і дозволити втягнути себе до різних екстремістських дій.

4. Політичне лідерство.

Важливою характеристикою прояву ролі особистості у політиці є явище політичного лідерства. Воно відображає найбільш активні форми політичної поведінки. Лідерство виявляє можливості людей вирішальним чином впливати на політичні процеси. Крім того, лідерство є наслідком об'єктивної необхідності виділення управління серед решти суспільних функцій. Отже, **політичний лідер** характеризується як **авторитетний представник організації, групи, суспільства у цілому, особистий вплив якого дозволяє грати вирішальну роль у політичних процесах**. Цей вплив обов'язково має бути узаконеним і виправданим в очах підлеглих, які добровільно і свідомо віддають лідеру частину своїх прав та повноважень.

Різні підходи до характеристики сутності політичного лідера зумовлюють потребу визначення його **характерних ознак**:

- 1) здатність кваліфіковано й адекватно висловлювати у своїй діяльності справжні інтереси підлеглих;
- 2) здатність постійно висувати нові ідеї і вдосконалювати існуючі;

- 3) політична інформованість;
- 4) вміння організовувати дії підлеглих;
- 5) відчуття часу;
- 6) здатність нести відповідальність не лише за свої дії, а й за дії підлеглих;
- 7) здатність поставити громадські інтереси вище особистих;
- 8) комунікабельність, вміння налагоджувати контакти з навколишнім суспільним середовищем;
- 9) авторитет;
- 10) наявність відповідних психологічних властивостей: владна воля, необхідний темперамент, вміння керувати емоційною стороною діяльності;
- 11) певна спорідненість лідера з членами спільноти.

Здійснення політичного лідерства спирається на відповідні **ресурси**:

- 1) *особистісні* – особистий потенціал, рівень відомості, популярності, рейтинг впливовості;
- 2) *фінансові* – грошова сума, яку має і може витратити на підтримку лідерських позицій і популярності;
- 3) *ресурси ЗМІ* – можливість і здатність використовувати засоби масової інформації для досягнення певних політичних цілей;
- 4) *адміністративні* – здатність використовувати офіційні владні механізми;
- 5) *ресурси зовнішньої підтримки* – можливості використовувати механізми зовнішньої, (не з даного середовища), підтримки.

Функції політичного лідера.

1. Інтеграція суспільства навколо спільних завдань, інтересів, цінностей.
2. Організація діяльності суспільства з метою їх реалізації.
3. Визначення і прийняття оптимальних владних рішень.
4. Суспільний арбітраж, забезпечення суспільного порядку.
5. Забезпечення взаємодії влади і суспільства, запобігання відчуженню громадян від влади. Здійснення постійного спілкування з суспільством.
6. Сприяння оновленню суспільства, його мобілізація на реалізацію політичних цілей. Водночас збереження найбільш значущих для суспільства традицій, підтримка необхідного балансу між реформами і стабільністю.
7. Легітимізація (узаконення) суспільно-політичного ладу.
8. Впорядкування суспільних процесів, розподіл ролей і функцій у суспільстві з метою забезпечити цілісність суспільної системи.

Типи політичного лідера.

Практична сутність політичного лідерства проявляється через визначення його різновидів. Найбільш універсальною і поширеною є класифікація *М. Вебера*. Він визначив такі його типи.

1. *Традиційне лідерство* базується на вірі підлеглих, що законність влади заснована на звичаях і традиціях, які склались історично і тому не піддаються сумніву.
2. *Харизматичне лідерство* спирається на віру у виняткові якості, талант, дар лідера, в його надзвичайний авторитет.

3. *Легально-раціональне* лідерство – здійснюється на основі законності і раціональності посади і повноважень лідера. Його дії і рішення спираються на існуючі правові норми та процедури.

Існують інші критерії класифікації. За *стилем здійснення функцій* лідерство поділяється на *авторитарне*, яке передбачає одноосібний вплив із застосуванням насилля, коли лідер не враховує думки підлеглих, та *демократичне*, яке дозволяє підлеглим брати участь у формуванні цілей розвитку і організовувати діяльність спільноти.

За *формою виконання функцій* розрізняють формальних і неформальних лідерів. *Формальне* представляє тип впливу індивіда на групу на основі встановлених норм, його статусу в груповій ієрархії. *Неформальне* будується на суб'єктивній здатності особи виконувати лідерські повноваження, на визнанні з боку членів групи такого права (найчастіше поширене у малих групах).

За *масштабом діяльності* лідери поділяються так: 1) *лідер малої групи*, який має вплив у певній спільноті, що має спільні інтереси; 2) *лідер громадського руху*, з яким певні суспільні верстви уособлюють можливість реалізувати свої інтереси; 3) *лідер-політик*, який діє у системі офіційних владних органів, це, як правило, загальнонаціональний лідер.

Залежно від *впливу на суспільно-політичний розвиток* виділяють *лідерів-консерваторів*, які прагнуть зберегти існуючий суспільний лад; *лідерів-реформаторів*, які намагаються змінити окремі інститути та принципи зі збереженням основ існуючого суспільного ладу, і *лідерів-радикалів*, які спрямовують свою діяльність на радикальні зміни основоположних цінностей, принципів, інститутів існуючого суспільного ладу.

ТЕМА: ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА.

1. Політична свідомість.
2. Політична культура.
3. Особливості політичної культури українського суспільства.

1. Політична свідомість.

Політична свідомість є природним компонентом політичного життя будь-якого соціального суб'єкта. Політична свідомість проявляється у багатоманітності форм відображення політичної дійсності. Насамперед вона виступає відображенням відносин, які склались у суспільстві з приводу досягнення, утримання і реалізації влади. Водночас політична свідомість є висловленням ставлення людей до різних політичних об'єктів. Політична свідомість виступає як знання про політику, осмислене й усвідомлене крізь призму соціально-політичних інтересів. Її зміст також включає чуттєве відображення і ставлення людей до навколишньої політичної реальності. **Політична свідомість – це система теоретичних та емпіричних поглядів, настанов, знань, за допомогою яких**

відбувається усвідомлення сфери політики соціальними суб'єктами, які відображають їхнє ставлення до політики.

Політичну свідомість людина формує в процесі політичної соціалізації. У ньому виділяються такі *етани*:

- 1) усвідомлення людиною своєї соціальної належності та пов'язаних з нею своїх інтересів;
- 2) визначення зв'язку між своїми інтересами й участю у політиці та налагодженню відносин із владою;
- 3) емоційне і раціональне осмислення політичної реальності;
- 4) формування свого ставлення щодо політики;
- 5) визначення свого громадянського і політичного статусу і пов'язаних з цим можливостей взаємодії з владою.

Політична свідомість є процесом і результатом засвоєння і відображення політичної реальності з урахуванням соціальних інтересів людей. Вона виступає осмисленим ставленням людей до політичної дійсності, визначає їхні орієнтації в політичній поведінці. Вона є формою виявлення політичних позицій та інтересів різних соціальних груп. Політична свідомість є відображенням різних аспектів суспільного життя. Складність і багатоманітність його форм впливає на те, що і політична свідомість має різні форми свого прояву. Це, зокрема, відзначається на її структурі. Залежно від специфіки процесів і форм відображення в ній виділяються різні сфери, рівні.

За **внутрішнім змістом** вона складається з таких елементів:

1. *Політичні знання* – систематизована теоретична інформація.
2. *Політична ідеологія* – система ідей, поглядів, настанов, які відображають теоретичне осмислення сфери політики з точки зору інтересів, потреб соціальних суб'єктів.
3. *Політична психологія* – сукупність емоцій, почуттів, настроїв, очікувань, які характеризують ставлення людей до політики, впливають на їхню політичну поведінку.

За **типом суб'єкта (носія)** політичної свідомості виділяють такі рівні:

1. *Індивідуальна свідомість* – свідомість окремої особи, що забезпечує її пізнання політики й участь у ній.
2. *Групова свідомість* – сукупна свідомість великих і малих соціальних груп, об'єднаних за різними принципами.
3. *Масова свідомість* – свідомість певного суспільства, яка відображається в громадській думці, суспільних настроях і діях.

За **формою відображення і пізнання дійсності** розрізняють такі рівні:

1. *Буденна (емпірична) свідомість* – сукупність поглядів, уявлень, оцінок, які сформувались у процесі практичної діяльності на основі практичного досвіду. Їй характерні несистемність, емоційність, стійкість, поверховість, фрагментованість, крайність в оцінках.
2. *Науково-теоретична свідомість* формується у процесі послідовного цілеспрямованого спостереження політичних процесів, політичного аналізу. Вона базується на розумінні закономірностей формування і функціонування політики.

Свідомість кожного з соціальних суб'єктів має певні типові риси. Це створює підстави для класифікації політичної свідомості. В основному її розрізняють за ідеологічною сутністю, загальним баченням розвитку суспільства. На цій підставі виділяють такі **типи** політичної свідомості.

1. *Консервативний* характеризується ідейним виправданням існуючих суспільно-політичних структур і відносин; схильністю до всього, що устоялось, склалось, підтримки та збереження традиційних політичних інститутів, норм, форм політичного життя, пріоритетом традицій над правами людини.

2. *Ліберальний* сповідує свободу особистості, вільне підприємництво, пріоритет прав людини над традиціями, критику існуючого суспільно-політичного ладу з метою його вдосконалення.

3. *Радикальний* відрізняється повним несприйманням існуючого суспільно-політичного устрою, інститутів, норм, цінностей, критикою як самоціллю, прагненням до постійних змін.

Роль політичної свідомості у житті суспільства визначається такими **функціями**.

1. *Пізнавальна* – політична свідомість є системою знань про політику, за її допомогою соціальні суб'єкти пізнають світ політики.

2. *Оціночна* – сприяння формуванню у людини оцінок, обґрунтованих поглядів щодо політики.

3. *Нормативно-регулююча* – сприяння складанню норм, за допомогою яких регулюються відносини з іншими соціальними суб'єктами.

4. *Інтегруюча* – забезпечує інтеграцію суспільних груп на базі спільних цінностей і зрештою складання на цій основі програм політичних об'єднань.

5. *Прогностична* – на основі політичної свідомості прогнозують зміст і характер політичних процесів.

2. Політична культура.

Важливою характеристикою функціонування сфери політики є політична культура. Саме вона пояснює, чому формально однакові політичні структури у різних суспільствах функціонують по-різному. Термін “політична культура” був уведений до наукового обігу німецьким філософом *Йоганн Готфрід Гердером* у кінці XVIII ст. Сучасну теорію політичної культури розробили американські політологи *Габріел Алмонд* і *Сідней Верба*.

Політична культура – це система історично сформованих, відносно стійких, настанов, переконань, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки, які виявляються у діяльності суб'єктів політики. Політичну культуру слід характеризувати як явище, породжене практичним життям. Уся сукупність поглядів, позицій, настанов, орієнтацій, що складають політичну культуру, стосується практичного політичного життя. Політична культура суспільства складається з укорінених у свідомості народу стійких ціннісних орієнтацій, настанов, щодо сфери політики, зумовлених сталими традиціями, звичаями, досвідом. Уся її структура, у свою чергу, відтворюється в політичному житті, яке

має динамічний характер. Відповідно і політична культура є динамічним явищем, що може зазнавати певних змін.

Функції політичної культури:

- 1) забезпечення реалізації інтересів соціальних груп;
- 2) нормативно-регулююча – забезпечення стабільного збалансованого розвитку політичної системи на основі властивих їй ідеалів, цінностей, традицій;
- 3) комунікативна – передача політичного досвіду з покоління в покоління шляхом виховання й освіти;
- 4) прогностична – створення можливості для передбачення розвитку політичних процесів;
- 5) сприяння політичній соціалізації людей.

Своє практичне призначення політична культура здійснює через свою достатньо складну **структуру**. Її слід характеризувати як **багаторівневу**. Перший рівень – **ідеологічний**. Він дає теоретичне обґрунтування політичної культури. Передумовою для складання типу політичної культури є *політичні знання* – теоретичні і практичні. Наступним елементом є *орієнтації* соціальних суб'єктів щодо всієї політичної системи, а також стосовно власної політичної діяльності. *Політичні цінності* формують певний ідеал про оптимальний соціально-політичний устрій. *Політичні настанови* характеризуються як своєрідне ставлення суб'єктів політики до політичних явищ.

Психологічний рівень стосується питань психічного відображення політичної дійсності у процесі життєдіяльності людини. На його основі складаються безпосередні мотиви практичної діяльності. Всі ціннісні орієнтації, уявлення, переконання, позиції, погляди людей щодо політики, втілюючись у практичне життя, обов'язково зумовлюються їхніми психічними властивостями. Психологічний рівень виявляє суб'єктивно-мотивовану сферу політичного життя і політичної діяльності індивідів і соціальних спільнот.

Наступний рівень – **функціональний**, який відображає практичну політичну діяльність і безпосередньо характеризує процес реалізації ідеологічних і психологічних засад політичної культури. Внутрішня структура функціональної сфери розподіляється на дві групи елементів. По-перше, це *культура функціонування органів влади, політичних інститутів*, а, по-друге, *культура політичної поведінки рядових громадян*. Перша група складається з діяльності офіційних політичних структур. До неї належать *культура організації і здійснення виборчого процесу, культура організації і функціонування органів влади, культура регулювання політичних конфліктів*. Друга група складається з різновидів політичної поведінки рядових громадян. Це – *самостійна участь у політичному житті, участь у виборах, відносини з владою*.

Наступний рівень – **інституційний**, який складається з *політичної системи* та її складових – *політичних інститутів*.

Здійснюючи **класифікацію** політичної культури, необхідно врахувати, що вона складається в певних історичних умовах, на основі особливостей даного суспільства, на ній відображаються його традиції, звичаї, цінності, орієнтації.

Перша класифікація політичної культури була розроблена американськими політологами *Алмондом* і *Вербою*. Вони шукали відповідь на питання, чому в

різних країнах ніби-то однакові політичні інститути функціонують по-різному. У результаті порівняльного дослідження політичних систем п'яти країн вони зробили висновок, що ця відмінність полягає у різних *типах політичної культури*, а саме різних суспільних орієнтаціях щодо політичної системи, сукупність яких є специфічною для кожної країни. На цій підставі були визначені такі **різновиди політичної культури**.

1. *Англо-американська*. Її відрізняє гомогенність, тобто визнання більшістю суспільства певних єдиних політичних цінностей.

2. *Континентальна європейська*. Характеризується як фрагментована, що складається з окремих субкультур, які сповідуються і здійснюються різними суспільними групами і політичними об'єднаннями.

3. *Доіндустріальна (змішана)*. Визначається поєднанням елементів різних культур: традиційних і запозичених.

4. *Тоталітарна*. При такому типі культури цінності нав'язуються владою з використанням насильства.

З часом ці різновиди політичної культури припинили ототожнюватися з конкретними країнами і набули більш універсального змісту. Їхні компоненти засвоїлися різними країнами незалежно від свого розташування. Тому зазначені різновиди необхідно наповнити більш суттєвим змістом, який би відповідав основним сутнісним характеристикам і особливостям політичної культури. На цій підставі виділяються такі **типи політичної культури**.

1. *Гомогенна*. Характеризується наявністю конкуруючих, але співіснуючих і доповнюючих одна одну, політичних цінностей, настанов, орієнтацій. У суспільстві з таким типом існує згода щодо головних принципів його життєдіяльності.

2. *Фрагментована*. Для неї властива відсутність суспільного консенсусу щодо основоположних засад. Суспільство поділене на велику кількість угруповань зі своїми субкультурами, які не можуть узгоджуватись і спільно існувати.

3. *Змішана*. Відзначається поєднанням, інколи механічним і неприродним, запозичених цінностей, інститутів, форм поведінки, як правило західних, з тими, котрі є традиційними для певного суспільства.

4. *Тоталітарна*. Для неї притаманна інтеграція суспільства навколо встановлених державою норм, цінностей, орієнтацій, настанов, зразків поведінки.

ТЕМА: ВИБОРЧІ СИСТЕМИ ТА ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ.

1. Виборчі системи: поняття і типологія.
2. Організація виборчої кампанії.
3. Засоби масової інформації і виборчий процес.

1. Виборчі системи: поняття і типологія.

Виборча система – порядок формування представницьких органів, обрання деяких посадових осіб, а також визначення результатів виборів. На

процес проведення виборів впливають такі **чинники**, які відображають особливості країни чи її регіону: 1)*економічні* (відносини власності, розвиток підприємництва, рівень матеріального добробуту виборців); 2)*соціальні* (особливості соціальної структури, провідні соціальні інститути, рівень зайнятості виборців); 3)*психологічні* (найбільш поширені серед виборців психологічні компоненти політичного життя: емоції, настрої, почуття, очікування); 4)*політичні* (розвинута багатопартійність, сформоване громадянське суспільство, певний тип політичної культури, форма політичного режиму держави).

У суспільному житті вибори виконують такі **функції**.

1. Формування представницьких органів і обрання окремих посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування.
2. Легітимізація (узаконення) існуючої системи влади і політичної системи.
3. Представництво інтересів різних соціальних груп в органах влади.
4. Здійснення конкурентної боротьби за владу між політичними силами у мирній формі.
5. Контроль за діями влади.
6. Розширення простору взаємодії між суспільством і владою
7. Забезпечення змінності політичних сил при владі.
8. Забезпечення впливу суспільства на владу.
9. Визначення рейтингу впливовості політичних організації і політичних діячів.
10. Сприяння можливості обирати між політичними силами і відповідними напрямками суспільного розвитку.
11. Сприяння участі людей у політичному житті, підвищенню їхньої політичної активності.

За умов демократичної політичної системи вибори відбуваються у суворій відповідності до певних **принципів**, тобто керівних положень, загальновизнаних норм, на основі яких реалізується виборче право громадян. Принцип *загальності* означає, що всі громадяни країни, хто досяг необхідного віку, мають право обирати і бути обраними в різні органи влади. *Рівне виборче право* означає, що всі виборці мають рівну кількість голосів при виборах, а також, що кожен депутат представляє приблизно однакову кількість виборців. Наступний принцип – *безпосередність* виборів. Він характеризується тим, що виборці обирають депутатів представницьких органів, посадових осіб державної влади безпосередньо без створення проміжних структур. Ще одним важливим принципом, який забезпечує демократичний механізм виборів, є *таємність голосування*.

Основне призначення виборів полягає у переведенні результатів народного волевиявлення у кількісні показники депутатів у представницьких органах. На основі різних способів переведення підсумків голосування в механізм формування цих органів і визначення їхнього складу. На цій підставі визначаються такі **типи виборчих систем**.

1.Мажоритарна. Згідно цієї системи, результати виборів визначаються більшістю голосів виборців, отриманих кандидатом у депутати у певному одномандатному окрузі. Існують такі різновиди мажоритарної системи: *відносна більшість*, коли переможцю необхідно набрати просту більшість голосів

виборців; *абсолютна більшість* (для перемоги необхідно набрати 50 % + 1 голосів виборців, тому можливі 2 тури).

2.Пропорційна система дозволяє подолати зазначені недоліки мажоритарної. На її основі голосування відбувається в одному загальнонаціональному багатомандатному окрузі або декількох регіональних багатомандатних округах. Майбутні місця у парламенті розподіляються пропорційно (у відсотках) до кількості отриманих голосів виборців. Існують такі різновиди пропорційної системи: з *жорстким списком* – виборець голосує за весь список партії, не маючи можливості впливати на розташування місць у ньому; *система з перевагами* – голосування відбувається за конкретних кандидатів у списку партії, яким виборець віддає перевагу. На основі такого рейтингового голосування визначається розташування місць у партійному списку; *напівжорсткий список* – виборцю надається право вибору: голосувати за весь список або за окремих його представників. Голоси підраховуються окремо. При пропорційній системі встановлюється мінімальний “поріг”, який необхідно подолати, щоб потрапити у парламент (від 1 до 10 % голосів виборців).

3.Змішана система передбачає подолати недоліки і посилити переваги двох попередніх систем. За цієї системи частина депутатів обирається за мажоритарною системою, а частина – за пропорційною, (як правило, 50% - 50%). При двопалатному парламенті одна палата обирається за мажоритарною системою, а друга – за пропорційною. Виборець має можливість віддати перевагу водночас і певній партії, і конкретній особистості.

2. Організація виборчої кампанії.

Виборча кампанія є важливою складовою виборчої системи. Саме процес її проведення є найбільш яскравим показником ефективності і демократичності як виборчої, зокрема, так і політичної системи у цілому. **Виборча кампанія – це організаційна, пропагандистська, ідеологічна, інформаційна підготовка виборів, яку здійснюють політичні партії, окремі особи, державні органи згідно встановленого законом порядку.** Характеризуючи сутність виборчої кампанії, потрібно з'ясувати місце, яке вона займає у виборчому процесі. Він, зокрема, складається з таких *етапів*.

1. Призначення дати виборів.
2. Визначення виборчих округів.
3. Висунення кандидатів на різні посади.
4. Збір підписів або надання грошової застави.
5. Реєстрація кандидатів.
6. Безпосередньо виборча кампанія.
7. Голосування.
8. Підбиття підсумків голосування.

Виборчий процес в основному чітко регламентується законодавством. А щодо безпосередньої *виборчої кампанії* законодавство встановлює лише певні зовнішні обмеження. Вона представляє собою складний комплекс, до структури якого належать такі *елементи*.

1. Оцінка політичної ситуації в окрузі або в цілому в країні. Кандидату потрібно мати об'єктивну інформацію про неї, щоб адекватно визначити загальне спрямування своєї виборчої кампанії. Для цього варто зробити аналіз соціально-економічного розвитку, демографічного портрету жителів регіону, політичних уподобань виборців, рівня їхнього матеріального добробуту, особливостей психології людей регіону, діяльності громадських організацій, ЗМІ в окрузі, традицій попередніх голосувань. На основі відповідних аналітичних досліджень складається інформаційний банк даних.

2. Формування виборчої команди. В ній існує *функціональний поділ* на такі групи: 1)мозковий центр, куди входять спеціалісти з різних галузей, які розробляють основні напрямки кампанії, готують матеріали тощо; 2)група, яка здійснює організаційне забезпечення кампанії; 3)група швидкого реагування, яка займається оперативним вивченням громадської думки, її моніторингом, обслуговуванням і зовнішнім оформлення кампанії; 4)неформальна група підтримки з числа відомих і популярних людей.

3. Підготовка передвиборної програми. В ній відображаються основні інформаційні теми, яким підпорядкована виборча кампанія, в також заходи, які планує здійснити кандидат у разі своєї перемоги на виборах. *Структура* виборчої програми має включати такі блоки: 1)аналіз попереднього розвитку подій, який призвів до даної ситуації; 2)констатація сутності нинішньої ситуації; 3)заходи, які пропонуються здійснити; 4)модельована ситуація, яка настане у результаті цих заходів; 5)перспективи подальшого розвитку. Програма повинна містити відповіді на найбільш актуальні для виборців питання з різних галузей.

4. Політична реклама є важливим елементом виборчої кампанії. Це комплекс організаційних і організаційно-пропагандистських заходів, спрямованих на створення необхідного іміджу кандидата, партії з метою досягнення бажаного результату шляхом емоційного впливу на відповідну аудиторію. Сутність реклами полягає у поданні в доступній, лаконічній, оригінальній, емоційній формі сутності програми кандидата, формуванні потрібних настанов у виборців щодо кандидата.

5. Інформаційно-аналітичне забезпечення виборчої кампанії здійснюється протягом усього виборчого процесу і має свої особливості на його різних етапах. При оцінці ситуації здійснюються попередні дослідження, які дозволяють зробити висновок про доцільність участі у виборах. На етапі планування проводяться моніторингові дослідження, на основі яких відслідковуються орієнтації виборців. При реалізації заходів виборчої кампанії спеціальні дослідження допомагають з'ясувати певні специфічні питання, важливі для виборців. Підсумкові дослідження дозволяють визначити мотиви голосування, ефективність застосування виборчих технологій.

3. Засоби масової інформації і виборчий процес.

Політика є діяльністю, яка поєднує колективні зусилля великих соціальних груп. Це зумовлюється необхідністю реалізації цілей та інтересів, значущих для всього суспільства. У цьому процесі важливе значення мають взаємодія, постійне спілкування суб'єктів політики, встановлення стійких зв'язків між ними.

Можливості безпосереднього спілкування досить обмежені. Політика охоплює своїм впливом великі групи людей. Тому більшої ваги набуває опосередковане спілкування. Потреба такого спілкування зумовлює використання спеціальних засобів для передачі та обміну інформації у процесі взаємодії суб'єктів політики. Їхню роль виконують засоби масової інформації (ЗМІ). Важливість ЗМІ полягає у тому, що вони мають різноманітні технічні можливості і необмежений соціальний простір для здійснення свого впливу. ЗМІ органічно інтегрувались у політику, перетворившись на один із інструментів її реалізації, (тому їх називають **“четвертою владою”**). У сучасному суспільстві інформація є не просто допоміжним засобом реалізації політики, а фактично основним інструментом здійснення політичної влади. Людина більшою мірою сприймає зовнішній світ не стільки через безпосередні власні спостереження, скільки на основі отриманої інформації.

Призначення засобів масової інформації у суспільно-політичному житті виконується за допомогою відповідних **функцій**.

1. Збір, відбір, коментар, огляд, аналіз і розповсюдження інформації про події суспільно-політичного життя. Ця інформація може бути офіційною, а також відображати позицію певних політичних сил.

2. Надання суспільству інформації про практичні політичні процеси. На цій підставі люди формують свої знання про політику, впорядковують їх і зрештою розвивають уміння і навички орієнтуватись у значних інформаційних потоках.

3. ЗМІ активно сприяють політичній соціалізації. Засвоюючи політичні знання, цінності, норми, людина залучається до участі у політичному житті.

4. Здійснення контролю за діями влади на основі відповідних публікацій, передач, журналістських розслідувань.

5. Формулювання і висловлення інтересів соціальних груп, донесення їхніх вимог до відома влади.

6. Формування громадської думки. ЗМІ мають широкі можливості впливати на погляди людей, мотивацію їхньої поведінки.

7. Надання можливості різним суб'єктам політики висловлювати свої думки, погляди, ставлення щодо політичних подій.

Засоби масової інформації під час виборчої кампанії використовуються у різних **формах**. Провідна роль тут належить телебаченню. Насамперед слід відзначити телевізійні дебати між претендентами. Телебачення використовується для демонстрації рекламних роликів кандидатів. Повністю донести до виборців сутність програми неможливо. Телебачення дозволяє подати її ключові моменти в яскравій, образній формі. Виборці краще сприймають не конкретну особистість, а її образ, котрий може відповідати чи не відповідати їхнім очікуванням. Отже, кандидат і його програма пропонуються виборцям як певний товар.

Засоби масової інформації є інструментом проведення опитування громадської думки. Цей захід особливо актуалізується під час виборчих кампаній. Різні ЗМІ проводять власні опитування і на їх основі визначають рейтинг впливовості політиків чи політичних об'єднань. Відображаючи погляди виборців, рейтинги спроможні впливати на мотивацію їхнього волевиявлення. Інколи публікації таких рейтингів свідомо відображають неправдиву інформацію про

дійсний рівень популярності. Тоді ЗМІ виступають інструментом маніпулювання свідомістю виборців.

ТЕМА: ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ І КРИЗИ.

1. Сутність політичних конфліктів і криз.
2. Процес розгортання політичних конфліктів і криз.
3. Шляхи подолання конфліктів.

1. Сутність політичних конфліктів і криз.

Конфлікти є об'єктивним явищем суспільно-політичного життя. Сучасна демократична суспільно-політична система передбачає вільний розвиток як окремих осіб, так і цілих соціальних груп, а також характеризується принципом змагальності. Співіснування за таких умов, зрозуміло, передбачає перехрещення і навіть зіткнення інтересів, позицій суб'єктів суспільного процесу, що і закладає джерело конфліктності у суспільстві. Отже, конфлікт породжується самим життям. тому повністю його викоренити неможливо. Мова йде про ґрунтовне дослідження чинників, що обумовлюють конфлікт, його сутності, динаміки.

Конфлікти присутні у різних сферах суспільного життя. У центрі уваги політичної науки стоїть саме політичний конфлікт. **Політичний конфлікт - це вид суспільних відносин, де взаємодіють політичні інтереси та їх носії; це зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їхньому прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед з боротьбою за здобуття і перерозподіл влади, зміну свого політичного статусу.** Отже, головна сутність політичних конфліктів полягає у тому, що всі вони зосереджені навколо проблеми влади.

Конфлікти не виникають на пустому місці. Їх поява обумовлена значною кількістю чинників. У їх основі знаходяться певні причини й джерела. Одна з них полягає у нерівномірному розподілі ресурсів (політичних, матеріальних і духовних) у суспільстві. Такий стан породжує несумісність позицій, а згодом і відкрите протистояння між тими, хто володіє і не володіє відповідними ресурсами. Серед них слід відзначити економічні проблеми, розрив в економічному розвитку країн та цілих регіонів світу; етнічні проблеми і пов'язана з ними невідповідність межах розселень певних етносів існуючим державним кордоном; дисбаланс між економічним розвитком країни і демографічним зростанням; зростання рівня зовнішньої й внутрішньої міграції (у розвинуті країни постійно збільшується потік людей із слабо розвинутих країн, яких не можна повністю забезпечити роботою), фінансові кризи, тероризм, корупція у владі. Деякі вчені викладають досить оригінальні причини конфліктів. Так, *С. Хантінгтон* ("Зіткнення цивілізацій") більшість регіональних конфліктів пояснює зіткненням цивілізацій, наявністю релігійних, етнічних, культурно-історичних відмінностей. Також причини конфліктів вбачаються у поширенні різних містичних, сектантських релігійних течій та діяльністю їхніх фанатичних

прихильників. Збільшення конфліктних чинників також обумовлюється можливістю вільно поширювати будь-яку інформацію через мережу Інтернет.

Крім того, загальне тло політичного конфлікту визначається біологічною, психологічною природою, соціальною організацією суспільства, де він відбувається.

Така широка палітра причин і джерел конфлікту зумовлює і значну кількість типів прояву політичних конфліктів. У класифікації за **критерієм суб'єктів, що беруть участь у конфліктах**, існують два рівні:

Міждержавні конфлікти (переслідують мету ствердження сторін на міжнародній арені):

- *Світові війни* (відкрите збройне протистояння між великою кількістю країн);
- *Холодна війна 1945-1990 рр.* (економічне, військово-політичне, ідеологічне протистояння при відсутності збройного; між двома системами й блоками країн);
- *Міждержавні локальні конфлікти* (арабо-ізраїльські війни, ірано-іракська війна 1980-1988 рр., агресія Іраку проти Кувейту 1990 р. тощо);
- *Міждержавне протистояння незбройним шляхом* (в економічних формах: ембарго, блокада, митні війни).

Конфлікти всередині держави майже завжди мають на меті боротьбу за владу, за оволодіння можливістю розподілу ресурсів: політичних і економічних. Досить часто внутрішні політичні конфлікти, обумовлені економічними інтересами їх учасників. Цей момент підсилюють ідеологічні чинники (у більшості як зовнішнє прикриття економічних прагнень).

- *Міжкласові конфлікти.* Проте у зв'язку із підвищенням рівня соціальної мобільності й поширенням практики соціального партнерства цей тип конфліктів втрачає свій сенс.
- *Міжнаціональні (міжетнічні) конфлікти* відбуваються всередині держави між певними етносами. Досить часто вони переходять в етнополітичні.
- *Міжпартійні конфлікти.* Цей тип є найбільш поширеним і проявляється у передвиборчій боротьбі, у боротьбі всередині парламенту. Як правило вони відбуваються у ненасильницьких формах: інформаційні протистояння, “війна компроматів” тощо.
- *Міжособистісні конфлікти.* Вони можуть виникати як між представниками однієї, так і різних партій. Дані конфлікти обумовлюються різними причинами – боротьбою тенденцій суспільно-політичного розвитку, уособленням яких є певні особи; найбільш розповсюджений тип – це боротьба амбіцій політичних діячів за більший обсяг владних повноважень.
- *Міжконфесійні конфлікти* є досить небезпечними, оскільки під ідеологічним релігійним прикриттям іде боротьба суто політичних інтересів.

Визначаючи роль конфліктів у суспільно-політичному житті, слід підкреслити, що її не можна оцінювати однозначно. Звичайно, конфлікти мають негативні наслідки. Але, з іншого боку, конфлікти служать поштовхом для подальшого розвитку суспільства. Конфлікт підтримує життєвий тонус системи, є проявом і однією з форм її природної еволюції. Отже, політичні конфлікти є цілком нормальним явищем. З розвитком суспільства вони трансформуються в

інші види, змінюються проблеми, навколо яких вони розгортаються. Але повністю викоренити їх неможливо, оскільки суспільно-політичний процес є безперервним і породжує все нові проблеми, які необхідно вирішувати. Безконфліктність може бути лише зовнішньою і встановлюватись тоталітарною владою.

Певною ступінню у розгортанні конфлікту є криза. Вона характеризується як важкий перехідний стан, загострення, небезпечне нестійке явище. Різновидом кризи є **політична криза. Це форма прояву комплексу політичних суперечностей, поглиблених і розвинутих на основі загальної соціальної кризи та невирішеності конфліктів; форма значного поглиблення та загострення наявних політичних конфліктів.** Політичні кризи обумовлюються і виступають зовнішнім виразом криз в інших сферах, зокрема економічній. Зовнішнім її виразом є нездатність влади виконувати свої функції, розв'язувати проблеми життєдіяльності суспільства, навіть ситуація, коли прийняті нормативні акти не працюють. Це викликає недовіру суспільства до державних органів, втрату їхнього авторитету серед населення. На перебіг політичних криз впливають, прискорюючи, або, навпаки, гальмуючи її розвиток не лише об'єктивні процеси: загострення суперечностей, конфліктів, але й суб'єктивні чинники: діяльність політичних партій, засобів масової інформації, підтримка чи тиск з-за кордону тощо.

Існують такі **різновиди** політичної кризи:

1.*Урядова криза* виникає внаслідок нездатності складу уряду вирішувати завдання, що стоять перед ними. Причини, що її обумовлюють, можуть бути різними. Це економічні негаразди, соціальні заворушення, міжпартійні розходження. Така ситуація тягне за собою недовіру до уряду та його відставка.

2.*Парламентська криза* також характеризується нездатністю законодавчого органу вирішувати покладені на нього обов'язки, а також неспроможністю взагалі приймати рішення.

3.*Криза партії* визначається її відходом від задекларованих цінностей, програмових засад, втратою авторитету серед суспільства.

2.Процес розгортання політичних конфліктів і криз.

Конфлікт розпочинається з виникненням **суспільної напруженості, порушення політичної стабільності.** Цей етап характеризується визріванням і загостренням суперечностей між майбутніми учасниками конфліктів і пов'язаний також із порушенням їхніх інтересів. Період напруженості зумовлюється більше внутрішніми суб'єктивними чинниками сторін. Але суперечності можуть поглиблюватися і зовнішніми обставинами. Так, у процесі політичної боротьби конкуренти можуть використовувати і наявну економічну кризу. У процесі розгортання напруженості виділяють два рівні.

1.*Соціально-психологічний рівень*, пов'язаний із формуванням у сторін відповідних настроїв: невдоволення, несправедливість. Якщо цими відчуттями охоплюється значна кількість людей, то складається певна соціально-політична

позиція. Об'єднана спільними відчуттями група представляє вихідну точку розгортання конфлікту.

2. Організаційно-ідеологічний рівень відзначається тим, що, по-перше, на базі цих спільних відчуттів і настроїв формуються чіткі вимоги, програма, навіть певна ідеологія. Вони мають своє зовнішнє оформлення і розповсюдження. А, по-друге, відбувається інституціалізація цих вимог, ідей, програм у певні організаційні структури. Вони відображають і представляють позиції сторін конфлікту. В окремих випадках ці групи можуть розпочати і практичні дії з повідомлення своїх вимог опонентам.

Якщо не було вжито заходів по зняттю сформованої напруженості, вона може перерости у **конфлікт у прихованому стані**. На даному етапі більш конкретно викристалізовується суперечність між сторонами, відзначається вплив зовнішніх чинників, які сприяють трансформації напруженості у більш гострі різновиди. Відбувається підготовка сторін до дій у відкритих формах. Не виключається можливість локальних зіткнень.

Отже, якщо на даних етапах сторони не спроможні погасити конфлікт, усунути його причини, він переходить у **відкриту форму**. Таким чином, відбувається його трансформації у **політичну кризу**.

Процес її розгортання також має свої етапи.

1. Передкризовий відзначається збереженням певної рівноваги. Але сторони конфлікту вже формують і висувають взаємні вимоги. Згоди досягти вже проблематично, тому суперечності загострюються і поглиблюються.

2. Сформована криза або кульмінація конфлікту. Вона характеризується переростанням конфлікту у кризу. Порушується рівновага. Суперечності, що досягають гостроти, сторони прагнуть вирішити нецивілізованими способами (частіше – збройними). Події відбуваються досить швидко, стрімко змінюється ситуація, руйнуються існуючі політичні структури. На етапі сформованої кризи характерними є застосування силових методів, засобів тиску, прояви екстремізму. На міжнародній арені конфлікти набувають форм воєн.

3. Шляхи подолання конфліктів.

Для розв'язання конфлікту необхідні певні *передумови*. **Об'єктивна інформація** про сутність конфлікту сприятиме правильному визначенню його предмету: матеріальних, духовних, інших цінностей, з приводу яких він розпочався. Знання про предмет конфлікту є важливою умовою його подолання. У ході з'ясування цієї інформації необхідно також відзначити і такі моменти: характеристики учасників конфлікту, їхні справжні цілі, інтереси, які вони переслідують, розміри, глибина суперечностей, ступінь їхньої гостроти. Досить важливо також дати відповідь на питання – кому цей конфлікт вигідний. Також потрібна **адекватна оцінка** цієї інформації

Даний процес потребує більш глибокого аналізу конфліктного стану. Визначення вище названих його аспектів недостатньо. Необхідно провести ще ряд заходів. Насамперед, слід з'ясувати вихідний пункт сформованих суперечностей. Наступний крок характеризується як **інституціалізація конфлікту**. Він

передбачає визначення основних засобів його подолання – створення різноманітних комітетів, комісій, “круглих столів”, дослідницьких центрів, громадських служб тощо. Цей захід дозволить впорядкувати вимоги, претензії учасників конфлікту.

Наступним етапом є **легітимізація конфлікту**. Тут визначаються основні процедурні механізми подолання конфліктів. Стосовно цієї проблеми вчені - конфліктологи висловлюють різні позиції. Але всі вони сходяться на необхідності вирішувати їх цивілізованими правовими способами, тобто через системи юридичних норм, інститутів, процедур. Саме метод використання легально-інституційних механізмів є найбільш сприятливим. Одним з них є вибори.

У разі успішного мирного подолання конфлікту наступним етапом є **завершення**, тобто його **переведення в іншу площину**, коли зняті гострі форми конфліктного протистояння проблеми, що його обумовили, вирішуються у спокійній обстановці цивілізованими способами: переговори, конференції і таке інше.

Проблема подолання конфліктів потребує більш докладного розгляду конкретних **методів** їх вирішення. Ось деякі з них:

- 1.Метод “ухилення” (зникнення з політичної арени, постійно уникає зустрічі з противником).
- 2.Метод підміни конфлікту (його переміщення в іншу площину).
- 3.Конфронтація (безпосереднє зіткнення з опонентом, радикальне вирішення проблем).
- 4.Відкладання (тимчасова поступка сильнішому опоненту).
- 5.Метод третейського арбітражу (вирішення через посередників).
- 6.Переговори (найбільш поширений і перспективний метод).

Плани семінарських занять і методичні рекомендації

Тема: Поняття і предмет політології

План

1. Політика як суспільне явище: історія становлення політики, структура, функції, суб'єкти політики.
2. Предмет політології: історія становлення науки, предмет і структура політології.
3. Основні методи дослідження політичної науки. Закономірності політології.
4. Функції політології. Категорії політології.
5. Політологія у системі суспільних наук.

Методичні рекомендації

Спочатку необхідно підкреслити різні підходи до визначення політики. Політика як вид соціальної діяльності у будь-якій сфері і діяльність, пов'язана із здійсненням влади і державним управлінням. Важливою характеристикою політики є її тісна взаємодія, взаємозв'язок із іншими галузями суспільного життя.

Оформлення політології як окремої науки зумовлене тривалим процесом її становлення. Її виникнення пов'язане з виділенням політики як окремої сфери із власними принципами і закономірностями. Необхідність професійного здійснення політики, її пізнання на науковому рівні сприяла формуванню політології. Політологія має свій предмет дослідження. Зважаючи на його значні розміри доцільно визначити блоки проблем, які в сукупності його складають:

1. Історія політичної думки та політична історія.
2. Політичні інститути.
3. Політичні процеси.
4. Політико-психологічні процеси.
5. Політична соціологія.
6. Міжнародна політика.

Політологія має свої методи дослідження. Оскільки вона є міждисциплінарною наукою, то використовує різні методи, характерні для інших суспільних наук, і суто політологічні: діалектичний, системного аналізу, структурно-функціональний, біхевіористський, порівняльний, кількісний. Необхідно відзначити особливості кожного. Політологія виконує і досить важливі функції, які характеризують її роль у сучасному суспільно-політичному житті, характеризують тісний зв'язок із політичною практикою.

***

Тема: Історія розвитку політичної думки

План

1. Зародження політичних учень в країнах Стародавнього світу.
2. Розвиток політичної думки в епоху середньовіччя та Відродження.
3. Політична думка Нового часу

4. Сучасні політичні теорії.
- Розвиток політичної думки в Україні:
5. Політичні погляди у Київській Русі.
6. Політична думка Литовсько-Польського періоду і Козаччини.
7. Політична думка ХІХ ст.
8. Політичні теорії ХХ ст.

Методичні рекомендації

Процес розвитку політичної думки бере свій початок за часів античності. Відбувались початкові спроби аналізу сфери політики, з метою визначення оптимальних форм державної організації. Вивчаючи цей період, потрібно розглянути закон Хамурапі (Вавилон), міф про Заратустру (Персія), з'ясувати сутність буддизму (Індія), конфуціанства, даосизму (Китай). Необхідно також проаналізувати погляди Сократа, Платона, Аристотеля (Греція), Цицерона, Лукреція (Рим).

Політична думка епохи середньовіччя характеризується релігійністю, теологічними концепціями походження державної влади. Найбільш видатними мислителями цього часу були Августин Блаженний, Фома Аквінський. В епоху Відродження і Просвітництва відбувається звільнення науки від релігії і формуються гуманістичні засади політики. У сфері політичної ідеології більшої ваги набувають теорії природних прав людини, суспільного договору. Політика виділяється в окрему сферу суспільного життя. При розгляді даного питання необхідно здійснити аналіз політичних теорій Н. Макіавеллі, Т. Мора, Ж. Бодена, Т. Гоббса, Д. Локка, Г. Гроція.

Політична думка Нового часу пов'язана із розробкою і обґрунтуванням теорій правової держави, громадянського суспільства, розподілу влади. Видатними представниками цього періоду є Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, І. Беніамін, Б. Констан, К. Маркс, Б. Чичерін, А. Токвіль.

Серед політологічного надбання ХХ ст. доцільно розглянути теорії М. Вебера, елітистські концепції Г. Москі, В. Парето, Р. Міхелса. Слід також проаналізувати числення теорії демократії і тоталітаризму.

Розгляд питання про українську суспільно-політичну думку слід розпочати з періоду Київської Русі. Необхідно простежити такі основні ідейні лінії того періоду: незалежність Русі, сильна князівська влада. Окремо слід відзначити вплив християнства (Д. Заточник, В. Мономах, Іларіон).

Помітне місце в історії розвитку політичної думки України займає литовсько-польський період. Уважного аналізу потребують погляди Х. Філалета, С. Оріховського-Роксолана щодо організації державної влади, взаємовідносин держави і суспільства. Важливе значення мають документи конституційного характеру: угоди Б. Хмельницького з Польщею, "Березневі статті" 1654 р., Гадяцький трактат 1658 р., Конституція П. Орлика 1710 р.

Політична думка ХІХ ст. більшою мірою мала культурницький характер. Вона характеризувалась прагненням зберегти мовну культуру й ідентичність українців. Висувались ідеї необхідності соціального визволення, знищення

самодержавства, кріпосництва. При розгляді цього питання слід ознайомитися з поглядами Т. Шевченка, М. Костомарова, інших представників Кирило-Мефодіївського братства, М. Драгоманова, І. Франка.

Розвиток політичної думки ХХ ст. характеризується тим, що на його початку було розроблено значну кількість програм щодо державної організації України. Відбулося розгалуження політичної думки на окремі ідейні напрямки: монархізм, інтегральний націоналізм, націонал-комунізм. Головну увагу слід звернути насамперед на концепції М. Грушевського, В.Липинського, Д.Донцова, М.Міхновського, М.Скрипника, М.Хвильового.

***

Тема: Ідейно-політичні течії сучасності

План

1. Консерватизм. 2. Лібералізм. 3. Соціал-демократія.	}	історія становлення і сучасна практика.

Методичні рекомендації

У світовому політичному процесі існує кілька провідних ідейно-політичних течій, які заявили про себе у минулому і зберігають своє значення у наш час. Вони характеризуються історичним розвитком теоретичної думки, практичною діяльністю носіїв відповідних ідеологій, політичними організаціями, які їх сповідують і реалізують теоретичні постулати на практиці.

За своєю значущістю у сучасному житті і впливом на суспільно-політичні процеси істотно вирізняються такі течії: консерватизм, лібералізм, соціал-демократія. Аналізуючи їх, необхідно визначити, чим характеризуються сучасні форми названих течій і чому вони зберегли свою життєздатність у сучасних умовах. Варто також підкреслити динамічність і гнучкість цих теорій. При збереженні своїх основ вони спроможні реагувати на зміни в житті. Головними характеристиками сучасних форм консерватизму, лібералізму і соціал-демократії є акцентування уваги на соціальних та економічних аспектах їхніх доктрин.

***

Тема: Політична система суспільства

План

1. Політичне життя суспільства: поняття, структура, типи.
2. Політична система суспільства. Сутність системного підходу до аналізу політики. Поняття, структура, функції, типи політичної системи.
3. Політичні режими. Можливості трансформації політичних режимів.
4. Політична система України: історія становлення та тенденції сучасного розвитку.

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми доцільно розпочати з питання про політичне життя, оскільки воно є зв'язуючим елементом між політикою та політичною системою. Політика завжди має свій просторовий і часовий вимір. Реалізація політики у практичному житті характеризується поняттям “політичне життя”.

Організаційну структуру політичного життя становить політична система. Передусім слід відзначити сутність системного аналізу політики. Оскільки такий підхід дозволив виділити політичну систему як окрему категорію. Так, політична система є складовою всієї суспільної системи і взаємодіє з іншими її підсистемами. Політична система являє собою певний тип організації, яку слід розглядати як інтегровану сукупність її структурних елементів, що взаємодіють один з одним. Її структура є досить складною, яку можна поділити на декілька підструктур: інституційна, процесуальна, нормативна, ідеологічна.

Грунтовного дослідження потребує її класифікація. Критерієм, який враховує динаміку та мобільність системи, є політичний режим. Він відзначає рівень функціонування політичної системи, її зв'язок з іншими сферами суспільної системи. Слід проаналізувати демократичну, авторитарну, тоталітарну форми політичного режиму. Доцільно визначити також інші підстави для класифікації політичної системи. Завершуючи розгляд даної теми, потрібно розглянути питання функціонування політичної системи сучасної України. Слід зазначити, що вона має перехідний характер, і це породжує значні проблеми. Студенти мають висловити власне бачення розвитку політичної системи України.

***

Тема: Політична влада

План

1. Концепції влади у світовій політології.
2. Політична влада, її сутність, ознаки, структура, функції. Державна влада.
3. Механізм здійснення влади. Принципи розподілу влади.
4. Легітимність влади. Процедури досягнення легітимності.
5. Політична еліта.

Методичні рекомендації

Влада є однією з центральних категорій політики. Вона є водночас і метою, і засобом політики. І перед тим, як з'ясувати її сутність, необхідно визначити основні підходи до її характеристики. Серед них слід відзначити телеологічну, біхевіористську, психологічну, системну, структурно-функціональну, реляціоністську концепції.

Влада є фундаментальною категорією політичної науки. Усі політичні процеси розгортаються навколо влади. Діяльність усіх політичних інститутів підпорядкована владі. Отже, влада є змістом політики. Потрібно зазначити, що влада стосується не тільки політики. Вона присутня там, де є будь-яка організована спільнота, яка займається колективною діяльністю. Необхідно

зазначити відмінності між владою в широкому розумінні і політичною владою. Структура влади складається з двох елементів – суб'єкта і об'єкта, які відображають подвійну сутність влади – управління і підпорядкування.

З'ясування сутності влади потребує розкриття механізму її реалізації. Він складається із застосованих процедур, тактичних і стратегічних дій, пов'язаних із підготовкою, прийняттям і реалізацією владних рішень. Необхідно також визначити основні методи і засоби здійснення влади. Студенти мають самостійно опрацювати питання, які є критерії ефективного здійснення влади, як вони відображаються на функціонуванні влади і на житті суспільства.

Невід'ємними характеристиками політичної влади є легітимність і політична еліта. Перше є важливим показником сприймання суспільством даної влади як законної і доцільної і підпорядкування їй без застосування насильства. Необхідно проаналізувати основні типи легітимності за різними класифікаціями. Незалежно від політичної системи політичну владу завжди здійснює меншість – політична еліта. На практичному занятті розглядаються основні концепції еліти, з'ясовуються основні підходи до її характеристики – ціннісний і структурно-функціональний.

***

Тема: Держава – основний інститут політичної системи

План

1. Держава як основний політичний інститут. Закономірності та теорії походження держави.
2. Форми державного правління та устрою.
3. Основні характеристики правової держави. Соціальна держава.

Методичні рекомендації

Вивчення даної теми доцільно розпочати з розгляду питання про теорії походження держави. Серед них виділити такі: теологічна, патріархальна, психологічна, конфліктна, суспільного договору, класова. Основні історичні передумови виникнення держави пов'язані з удосконаленням організації суспільства і системи виробництва. Далі слід відзначити основні етапи становлення і розвитку інституту держави. Держава є базовим інститутом політичної системи. Вона визначає основні напрямки розвитку політичної системи і суспільства в цілому. Держава забезпечує функціонування політичної системи. На практичному занятті потрібно з'ясувати ознаки, механізм, функції держави. Держава може ефективно функціонувати у разі своєї належної організації. У цьому контексті характеризуються основні форми держави, форми правління, державного устрою і політичного режиму. Перша визначає спосіб і порядок організації державних органів, друга – територіальний устрій держави, третя – способи і методи функціонування державних органів.

Окрему увагу слід звернути на питання правової держави. Саме правова держава в сучасному світі є найбільш ефективним механізмом функціонування всього інституту держави.

***

Тема: Політичні партії та партійні системи

План

1. Сутність політичних партій та їх роль у політичній системі. Функції політичних партій.
2. Класифікація партій та партійних систем.
3. Становлення та розвиток багатопартійності в Україні: історія і сучасний стан. Політичні партії в органах державної влади України.

Методичні рекомендації

Партія є важливим інститутом політичної системи і невід'ємним атрибутом сучасної демократії. Кожне суспільство представляє собою сукупність різних соціальних суб'єктів кожен з яких є носієм своїх інтересів. Вони мають свої погляди на суспільний розвиток. І тому неминуче зіткнення їх позицій. Саме політичні партії стали засобами цивілізованого узгодження цих позицій.

Щоб з'ясувати місце партій у сучасних політичних системах, варто коротко простежити їхню історичну еволюцію. Характеризуючи сутність партій, потрібно виділити їх основні ознаки. Аналіз сутності партій будується на основі їхніх базових характеристик: ідеології, політичної платформи, внутрішньої структури, методів і засобів діяльності. Також потрібно з'ясувати функціональне призначення партій: об'єднання окремих суспільних інтересів у конкретні політичні програми, забезпечення можливості вибору між ними, формування державних органів, здійснення влади через реалізацію своїх програм.

Для класифікації політичних партій доцільно застосувати декілька критеріїв, що зумовлюється багатогранністю їхньої діяльності. Найбільш застосовувані класифікації будуються на базових характеристиках партій. Поняття “партійна система” відображає взаємодію партій. Для типологізації партійних систем доцільно застосувати кількісний показник, який враховує кількість партій, які беруть участь у політичному житті, у формуванні влади.

Розкриття третього питання потребує певних дослідницьких і аналітичних умінь. Необхідно простежити історію партій в Україні. Далі – зупинитись на стані багатопартійності, проаналізувавши партійні документи і тенденції розвитку партій. Для закріплення отриманих знань студенти розробляють на основі власного бачення проблеми свої варіанти програм партій різних ідеологічних спрямувань.

***

Тема: Міжнародна політика

План

1. Поняття зовнішньої політики. Форми її здійснення.
2. Система міжнародних відносин: суб'єкти, принципи, джерела, класифікація.
3. Сучасна система міжнародних відносин.
4. Глобалізація.

5. Основні напрямки зовнішньої політики України на сучасному етапі.

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми є важливим, оскільки вона дозволяє у повному обсязі з'ясувати сутність держави, зокрема, як суб'єкта міжнародних відносин. Це досить актуальна тема, особливо у нинішні часи, коли зростає взаємозалежність і цілісність світу. Відповідаючи на перше питання, необхідно відзначити основні принципи і норми зовнішньої політики держави. Також розглядається, які основні практичні заходи проводяться для здійснення зовнішньої політики. Визначають її значення і функції у суспільному житті. Окремо слід проаналізувати зв'язок між внутрішньою і зовнішньою політикою держави.

Кожна держава виступає як суб'єкт міжнародних відносин. Вони представляють собою широкий комплекс багатосторонніх зв'язків у різних сферах: економіка, культура, наука, освіта, екологія, військова справа, спорт тощо. При розгляді другого питання потрібно назвати основних суб'єктів міжнародних відносин. Окремо слід розглянути кожен із них, виділивши різноманітні міжнародні організації і транснаціональні корпорації.

У сучасному міжнародному житті важливе місце займає глобалізація як об'єктивний наслідок інтенсифікації інтеграційних процесів. При розгляді четвертого питання необхідно з'ясувати передумови глобалізації, чинники, що сприяють її розгортанню, позитивні і негативні наслідки.

Третє і п'яте питання мають суто практичний характер. Розкриття їхнього змісту потребує визначення основних характеристик сучасного світового розвитку. На нього істотно вплинули позиції 90-х рр. XX ст.: припинено жорстке протистояння військово-політичних блоків, зменшилась напруга глобальної війни. Натомість більшого впливу набуває економічний чинник. Повноцінним суб'єктом міжнародних відносин стає Україна. Слід зазначити основні проблеми та перспективи цього процесу. Студенти мають висловити своє бачення напрямків зовнішньополітичної діяльності України.

***

Тема: Громадянське суспільство

План

1. Історія розвитку ідей про громадянське суспільство.
2. Основні характеристики громадянського суспільства: сутність, структура, ознаки.
3. Права і свободи громадян як фактор громадянського суспільства.
4. Становлення громадянського суспільства в Україні.

Методичні рекомендації

Громадянське суспільство є важливою складовою функціонування сучасної політики. Воно є міцною опорою сучасних демократичних держав. Перше питання цієї теми присвячене історії розвитку ідей про громадянське суспільство.

Проблема відносин між суспільством і державою вивчалась ще за часів античності. Інтереси суспільства і держави розрізнив Н. Макіавеллі. А вперше основні інститути і цінності громадянського суспільства були виділені як окремі проблеми у період Нового часу. Це пов'язано із розробкою теорій Д. Локка, Т. Гоббса, Ж.Ж.Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, Г. Гегеля, І. Канта.

Громадянське суспільство – це сукупність неполітичних соціальних інститутів і відносин між ними. Воно має досить складну структуру, призначення якої полягає в забезпеченні людині можливості для самореалізації. Громадянське суспільство має свій прояв у різних сферах: економічній, соціальній, ідеологічній, а також політичній. Розгляд цього питання також передбачає аналіз взаємодії громадянського суспільства з державою.

Розглядаючи третє питання, студенти повинні висловити свої погляди на формування громадянського суспільства в Україні. Причому увагу слід акцентувати на структурному та ідеологічному забезпеченні даного процесу.

***

Тема: Особа і політика

План

1. Особа як суб'єкт і об'єкт політики.
2. Політична соціалізація особи: основні етапи, інститути, функції, типи.
3. Політична поведінка особи: класифікація, чинники, що впливають на політичну поведінку
4. Політичне лідерство: сутність, ознаки, типи.

Методичні рекомендації

Політика представляє собою функціонування не лише об'єктивних закономірностей і тенденцій. Учасниками політичних процесів є люди. Вони проявляють себе як первинні суб'єкти та об'єкти політики. Людина інтегрується в існуючу систему суспільно-політичних відносин. І саме від цього залежить її здатність реалізувати свій потенціал. Цей процес визначається як політична соціалізація. Характеризуючи її сутність, необхідно зазначити її основні етапи, основні чинники, які на неї впливають.

Практичним виявом позиції, сформованої у процесі соціалізації, є політична поведінка. Насамперед потрібно з'ясувати її структуру. Глибшому розумінню її сутності сприяє її класифікація. Найбільш доцільним є критерій активності: від пасивного споглядання до активної професійної діяльності у сфері політики. Ця класифікація враховує різні форми участі у політиці. Необхідно відзначити також основні чинники, які впливають на політичну поведінку.

Найбільш активна форма політичної поведінки відображається у понятті “політичне лідерство”. На занятті необхідно розглянути основні його характеристики та різновиди.

***

Тема: Політична культура

План

1. Політична свідомість: поняття, структура, типи, функції.
2. Політична культура, її структура, функції. Типологія.
3. Історія розвитку політичної культури України. Проблеми становлення і особливості політичної культури в Україні.

Методичні рекомендації

У процесі становлення людини як суб'єкта політичних відносин у неї формується певний тип політичної свідомості. Політична свідомість є процесом і результатом відображення і усвідомлення індивідом навколишнього політичного буття. Потрібно з'ясувати структуру політичної свідомості, основні її типи, а також функції, які вона виконує. В структурі політичної свідомості слід виділити два рівні : науковий і буденний.

Характеристику політичної культури доцільно розпочати з історії її вивчення як практичного явища і розробки як наукової категорії. Політична культура відображає процес реалізації у практичному політичному житті напрацьованого досвіду, традицій, звичаїв, моделей поведінки. Далі необхідно розкрити структуру політичної культури. Вона складається з декількох рівнів, основні серед яких такі: інституційний, ідеологічний, психологічний, процесуальний. Студенти мають визначити типи політичної культури за різними класифікаціями. При цьому слід врахувати, що політична культура є результатом природно-історичного розвитку певного суспільства.

Розглядаючи третє питання, студенти з'ясовують основні проблеми розвитку політичної культури в Україні. Необхідно проаналізувати стан усіх її рівнів, її взаємодію з різними сферами суспільного життя.

***

Тема: *Виборчі системи і виборчі технології.*

План:

1. Виборчі системи.
2. Організація виборчої кампанії:
  - а) теоретичні аспекти;
  - б) практична діяльність.
3. Механізми впливу на виборців під час виборчої кампанії.
4. Місце і роль засобів масової інформації (ЗМІ) у передвиборчій діяльності.

Методичні рекомендації

Вибори є однією із форм здійснення народовладдя і демократичним засобом формування органів влади. У першому питанні розглядаються основні виборчі системи. У світі існують такі види: мажоритарна, пропорційна і змішана мажоритарно-пропорційна. При цьому необхідно навести практичні приклади країн, де вони застосовуються.

Друге питання присвячене організації передвиборчої кампанії. Спочатку

необхідно визначити її теоретичні аспекти: розробка плану, програми, формування команди, виконання всіх правових вимог. А потім – практичні заходи: оцінка ситуації на виборчому окрузі, складання блоків основних (актуальних) проблем, виборча реклама, безпосередня агітація. Значна частина даного заняття пов'язана із самостійною, творчою роботою студентів. Їм належить скласти свій план передвиборчої діяльності. У третьому питанні розглядається значення засобів масової інформації у передвиборчій кампанії. У сучасних умовах інформаційного суспільства вони грають велику роль. Студенти мають по запропонованій або самостійно розробленій схемі скласти порядок висвітлення передвиборчих дій у пресі, на радіо і телебаченні.

***

Тема: Політичні конфлікти і кризи.

План

1. Сутність політичних конфліктів і криз.
2. Процес розгортання політичних конфліктів і криз.
3. Шляхи подолання конфліктів.

Методичні рекомендації

Політичні конфлікти є невід'ємним атрибутом сучасних суспільно-політичних процесів. Повністю позбутися їх неможливо. І тому актуально постає проблема дослідження їх сутності. Перше питання присвячене загальній характеристиці конфліктів і криз. Спочатку слід з'ясувати сутність соціальних конфліктів, а потім їх різновид – політичні. Їхня головна ознака – вони стосуються проблем влади. При відповіді на це питання відзначаються основні типи конфліктів і криз із наведенням практичних прикладів.

У другому питанні розглядається механізм розвитку політичних конфліктів і криз, зокрема основні етапи їхнього розгортання. Політична криза має свою логіку розвитку. Водночас вона є складовою розвитку конфлікту, складається на етапі його переходу у відкриту форму. Проблема їх подолання присвячене третє питання. Політичною наукою і практикою розроблена значна кількість заходів стосовно цього. Особливу увагу варто приділяти таким: переговори, компроміси, посередництво. Крім теоретичних знань, студенти отримають навички розв'язання таким чином різноманітних конфліктів у практичному житті.